

Privlačno napisana, izvirna, sistematična, metodološko moderna in problemsko zasnovana študija Janeza Polajnarja je gotovo nadvse dobrodošla noviteta ob dejstvu, da celovite in poglobljene raziskave npravstvene zgodovine na Slovenskem v času meščanstva doslej v slovenskem zgodovinoписju še ni bilo. Avtor je na podlagi virov in relevantne literature rekonstruiral mozaik nekdanje podobe moralnosti ter opozoril na pomen, veljavo in delovanje tako meščanske kot katoliške morale na prelomu 19. in 20. stoletja. Predstavil je poglede in nauke meščanskih in katoliških moralistov, njihove zahteve, prepovedi in pričakovanja, na drugi strani pa je lepo slikal različne prakse iz vsakdanjega življenja, ki nadvse nazorno prikazujejo razkorak med priporočljivim in dejanskim.

Stoletje meščanstva je postavljalo svoja družbena pravila, norme in omejitve tudi na področju spolnosti. Omejitvam in nadzoru seksualnosti je namenilo prav posebno mesto. Ob poudarjanju meščanske dostojnosti se je ob nevšečnem vprašanju spolnosti uveljavil sporazum brez besed. O spolnosti naj se torej ne razpravlja – ne v šoli, ne v družini in ne v javnosti. Skratka, zatre naj se vse, kar bi kakorkoli spominjalo ali namigovalo na seksualnost in pohujšanje. Vzpostavila se je t. i. “zarota molka”. Ob značilno strogem nadzorovanju spolnega nagona in puritanskem nadzoru in omejitvah seksualnosti, pa seveda ne gre spregledati dvojne spolne morale, v okviru katere je meščanska družba moškimi (meščanom), ki so poiskali zadovoljitev svojih spolnih nagonov zunaj družbeno sprejemljivega (npr. v hiši rdečih luči ali kar pri domači služkinji), to spregledovala, medtem ko so bile ženske podvržene bistveno strožjemu družbenemu nadzoru. Skratka, avtor iz različnih zornih kotov nadvse slikovito predstavi dobo neprestanega vcepljanja strahu pred pohujšanjem, poudarjanja vrednosti deviškosti in sramežljivosti in seveda neprestanega opominjanja na velikost in umazanost greha nečistosti.

dr. Andrej Studen

zgodovini .ce

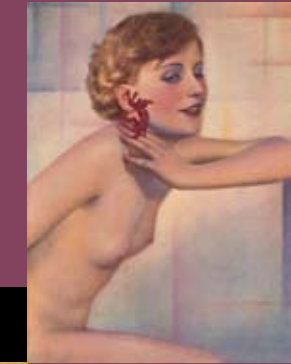
Cena 16 EUR

Janez Polajnar
»PFUJI! TO JE GERDO!«

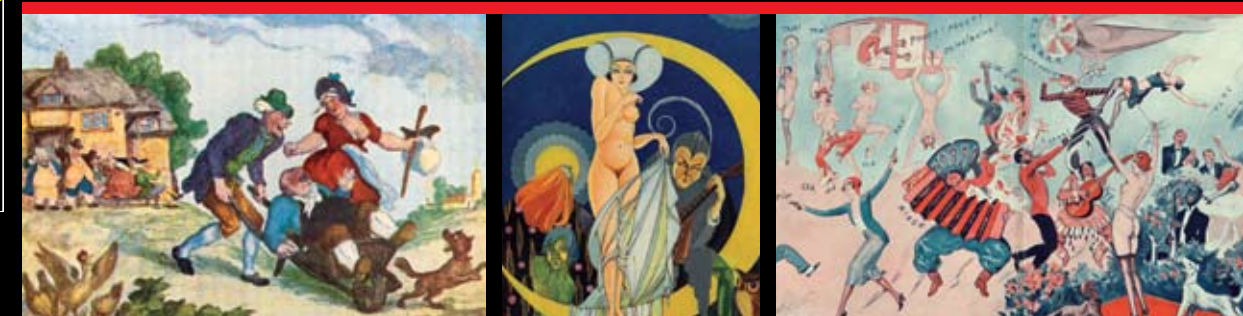
ISSN 1854-7591

Janez Polajnar

»PFUJI! TO JE GERDO!«

K zgodovini morale na Slovenskem v dobi meščanstva

Zgodovinar mag. Janez Polajnar, rojen leta 1977 v Postojni, zaposlen v Mestnem muzeju Ljubljana, je leta 2002 diplomiral na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Istega leta je na Filozofski fakulteti vpisal magistrski študij, svoje delo pa usmeril v raziskovanje npravstvene zgodovine ob koncu 19. stoletja. Magistrsko nalogo z naslovom Npravstvene razmere na Slovenskem ob koncu 19. stoletja je uspešno zagovarjal leta 2007. V zimskem semestru 2003–2004 je kot avstrijski štipendist raziskovalno-študijsko delo opravljal na Dunaju. Izsledke raziskovalnega dela objavlja v znanstvenih publikacijah in predstavlja na znanstvenih simpozijih doma in v tujini. Prispevke objavlja tudi v osrednjih tiskanih medijih in na Radiu Slovenija.

Janez Polajnar

»PFUJ! TO JE GERDO!«

**K zgodovini morale na Slovenskem
v dobi meščanstva**

Celje, 2008

zgodovini.ce

ISSN 1854-7591

Janez Polajnar

»PFUJ! TO JE GERDO!«

K zgodovini morale na Slovenskem v dobi meščanstva

Izdalo in založilo

© Zgodovinsko društvo Celje

Odgovorni urednik

Tone Kregar

Uredila

Marija Počivavšek

Uredniški odbor

Bojan Cvelfar, Janez Cvirn, Branko Goropevšek, Tone Kregar,

Marija Počivavšek, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Recenzenta

Janez Cvirn

Andrej Studen

Lektor

Aleš Maver

Oblikovanje naslovnice

Triartes, Domjan

Računalniški prelom

Andrej Mohorič

Prevod

Michael C. Jumič

Tisk

Grafika Gracer

Naklada

500 izvodov

Celje, 2008

Izdajo knjige je omogočila

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

177-058.13(497.4)''18/19''(091)

POLAJNAR, Janez, 1977-

»Pfuji! To je Gerdo!« : k zgodovini morale na Slovenskem v dobi

meščanstva / Janez Polajnar ; [prevajalec Michael C. Jumič]. -

Celje : Zgodovinsko društvo, 2008. - (Zgodovini.ce, ISSN 1854-7591

; 8)

ISBN 978-961-91222-8-0

242286080

VSEBINA

1	PREDGOVOR.....	5
2	UVOD	7
3	UTRDATEV MEŠČANSKE MORALE	17
3.1	Reformacija in pozitivno ovrednotenje spolnosti znotraj zakonske zveze.....	17
3.2	Prenašanje meščanske morale in njenih zahtev na druge sloje prebivalstva.....	20
3.3	Nekaj o kazensko-pravnem pojmovanju javne npravnosti v avstrijskih kazenskih zakonikih	24
3.3.1	Oblikovanje zakona, ki je ščitil javno npravnost.....	27
4	SRAMEŽLJIVOST KOT BRANIK PRED »NEČISTIM« V DRUŽBI 19. STOLETJA.....	31
4.1	Občutek par excellence - sramežljivost in občutek krivde ter njun vpliv na človeka	31
4.2	Sramežljivost in njen pomen pri oblikovanju spolne morale 19. stoletja	35
4.3	Pritiski modernega sveta in sramežljivost	37
4.4	Pomen vzgojne literature.....	40
4.5	Uporaba retorike deviantnosti in sramežljivost	44
5	RAZMERE NA SLOVENSKEM.....	46
5.1	Strah pred pohujšanjem.....	46
5.2	Vloga svetovnonazorske razdelitve	55
5.3	Znanstveno ukvarjanje s spolnostjo na Slovenskem.....	59
5.3.1	Nekaj »o psiholoških vplivih nagote«	68
6	NADLOGA IN ZLO »SAMOOSKRUMBE«	71
6.1	Določitev bolezenskih nasledkov »samooskrumbe«	71
6.2	Problem masturbacije v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja.....	79
6.3	Pogled na problem masturbacije na Slovenskem	83
7	LITERATURA SE DELI NA NRAVSTVENO DOBRO IN SLABO.....	94
7.1	Kvaren in umazan tisk.....	94
7.2	Nekaj kritik na račun šunda - literarnih in moralnih.....	100
7.3	Literatura in državne oblasti.....	103
7.3.1	Nadzor dnevnega tiska	105
7.4	Epizoda s Cankarjevo Erotiko	108
7.4.1	Vloga literarne kritike	111
8	O PLESU	115
8.1	Ples ni skoraj nikoli brez greha	115
8.2	Zakaj mladina sploh hodi na ples?.....	117
8.3	Zvodniška narava plesa.....	121
8.3.1	Obstoj možnosti za storitev grešnega dejanja	122
8.4	Duhovniki v boju proti plesu.....	125
8.5	Organiziranje plesov.....	128
8.5.1	Prepovedi brez učinka	130

8.5.2 Policijska ura.....	132
8.6 Kratek obisk plesne veselice	134
8.7 Ples v luči političnega spopada	136
8.8 »Gramofoni in avtomatne godbe«.....	138
9 IZNAJDBA KINEMATOGRAFA.....	140
9.1 Prihod za sramežljivost in javno moralo škodljivih filmov na Slovensko.....	140
9.2 Poceni zabava	141
9.3 »Kloaka nemoralnosti«	143
9.4 Začetek kinematografije	145
9.5 Moški večeri in pikantni filmi	148
9.5.1 Vprašanje primernosti.....	153
9.6 Prehod k stalnim kinematografom in stalnim nevarnostim	155
9.6.1 Kino Central.....	156
9.6.2 Zaklad Abdar Rahmana.....	158
10 NAMESTO ZAKLJUČKA.....	161
VIRI IN LITERATURA	163
Časopisje in revije 1846 - 1918:.....	172
Arhivsko gradivo:.....	173
Viri za slikovno gradivo:	173
Fie! That's ugly!.....	174
IMENSKO KAZALO.....	177

1 PREGOVOR

Nravstvena zgodovina (Sittengeschichte) predstavlja v slovenskem zgodovinopisju nekakšno belo liso in izpuščeno poglavje. Izpostaviti je potrebno, da so se mnogi slovenski zgodovinarji že ukvarjali s temami, ki so sestavni del pravstvene zgodovine po Hobsbawmu dolgega stoletja meščanstva (npr. prostitucije, homoseksualnosti, vloge žensk, zgodovine telesa, mode, seksualni delikti, ipd.),¹ a celovitega poskusa opredelitve pravstvenih razmer v dobi meščanstva na Slovenskem v slovenski historiografiji ni najti.²

Pričujoče delo poskuša predstaviti pravnost, njen razvoj, pomen in veljavo v družbi v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja. Knjiga poskuša prikazati velik razkorak med pričakovanji in nauki moralistov na eni strani in vsakdanjim življenjem (prakso) ljudi na drugi strani. Poskuša predstaviti razkorak med priporočljivim in dejanskim, ki se najbolj kaže oz. odraža v neprestanem ponavljanju spisov z vselej enako ali vsaj močno podobno vzgojno-moralno vsebino.

Za slovenski prostor veljajo v okviru tega seveda določene posebnosti. V nasprotju z, denimo, nemškimi (protestantskimi) deželami, se je slovenski nauk o moralnem življenju izoblikoval v za katoliški prostor nadvse značilnem strahu pred pohujšanjem. Katoliški pedagogi in drugi pisci so namreč veliko bolj poudarjali vrednost deviškosti in sramežljivosti, težo in umazanost greha nečistosti. Poleg tega pa je ostajal moralni nauk domena duhovnikov-pedagogov (vključevanje zdravnikov je bilo redkejše, a v 19. stoletju vseeno vedno manj zanemarljivo). Katoliški moralisti se npr. prav zaradi strahu pred pohujšanjem niso hoteli spuščati v razglabljanja o patološkosti masturbacije in podobnih rečeh. Da bi čim uspešneje predstavili nevarnosti nečistega greha, so se raje zatekali h kar se da slikovitemu opisovanju močvirja umazanije, v katero lahko zabrede nečistnik.

¹ Glej npr.: Andrej Studen: Stanovati v Ljubljani, Ljubljana 1995; Rabljev zamah: k zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja, Ljubljana 2004; Za zdravje je potrebna snažnost: razpravljanje o nasvetih za telesno higieno v 19. stoletju na Slovenskem, v: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 2, 2005, str. 19-29. Janez Cvirn: K zgodovini homoseksualnosti na Slovenskem ob koncu 19. stoletja in na začetku 20. stoletja, v: Acta Histriae, št. 1, 2004, str. 231-239; Boj za sveti zakon: prizadevanja za reformo poročnega prava od 18. stoletja do druge svetovne vojne, Ljubljana 2005. Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju, Ljubljana 1990; Ekonomija odrešenja in preživetja: odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju, Koper 1996. Sabina Žagar Žnidaršič: Ora et labora in molči ženska!, Pregled demografije dežele Kranjske in pridobitnosti žensk v desetletjih 1880-1910, Ljubljana 2000. Dušan Kos: O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah: tržaška afera Gallenberg 1740, Koper 2004 in še nekatere.

² Posebej moram omeniti razpravo Dušana Kosa Ljubezen in zakonska zveza v ognju grešnosti, v kateri prikazuje »pravstveno stanje« v 16. in 18. stoletju, ter na primerih lepo prikazuje spremembe, ki so vodile do oblikovanja meščanske morale 19. stoletja. Glej Dušan Kos: Ljubezen in zakonska zveza v ognju grešnosti, Prispevek, k zgodovini »morale« na Slovenskem med 16. in 18. stoletjem, v: Zgodovina za vse, št. 1, 2008, str. 5-36.

Pri raziskovanju sem se v veliki meri opiral na literarne vire in (predvsem) cerkveno-vzgojno časopisje, pa tudi na arhivske vire. Na samem začetku se je zaradi brezbrežnosti tematike pred menoj pojavilo več vprašanj. Na katera »pojave« naj sploh usmerim osrednjo pozornost in kako naj strukturno oblikujem svoje delo. Kaj vse naj sploh zaobjamem v okvir, ki naj bi predstavljal nravstvene razmere v dobi meščanstva in na kakšen način naj navsezadnje združim množico pojavov, da bo končni izdelek čim boljše ujel duh časa. Na koncu sem se odločil, da bo tako obširno zadevo, kot je prikaz stanja nravnosti oziroma moralnosti, najbolje predstaviti po nekaterih posameznih relevantnih problemih, ki so se po mojem mnenju izkazali za ključne.

2 UVOD

Človeški nagoni so bili in so še podvrženi omejitvam družbe. Omejitve v obliki prevladujočega moralnega vedenja naj bi jih obrzdale do te mere, da ne pridejo v navzkriž z javno nrvnostjo. Sama nrvnost ali morala je v svojem bistvu skupek družbenih pravil in norm, ki jih določena skupnost sprejema. Vsak posameznik znotraj nje naj bi ta pravila upošteval in jih spoštoval ter tudi posredoval. Skratka, gre za pravila, ki naj bi narekovala vedenje posameznika v javni in zasebni sferi. Same vedenjske navade in norme se oblikujejo postopoma ter se z različnimi družbenimi procesi tudi zelo spreminjajo. Stoletje meščanstva, 19. stoletje, je v tem oziru izjemno, saj je moralno vzvišenost vzpostavilo kot del lastne samopodobe. Omejitvam in nadzoru človeškega vedenja, še posebej nadzoru človeške seksualnosti, je zato namenilo prav posebno mesto in pomen.

Spreminjanje vzorcev, pomena in veljave nrvno primerne obnašanja je v procesu civiliziranja, kot ga je zasnoval Norbert Elias, posledica v več različnih družbeno-zgodovinskih procesih spremenjenih psihičnih struktur posameznikov in družbenih konstant. Pri raziskovanju zgodovine vsakdanjega življenja oziroma v mojem primeru pri prikazu nrvstvenega stanja je njegova teorija o procesu civiliziranja izredno uporabno orodje za razumevanje celotnega mozaika in zgodovinskega loka, ki je pripeljal do oblikovanja določenih struktur.³ Elias namreč navaja in razlaga številne primere procesov, ki so neposredno vpli-

³ O Eliasovemu konceptu sramu in tudi celotni teoriji procesa civiliziranja je bilo napisanih več razprav in kritik. Med najbolj izpostavljenimi nasprotniki Eliasovih razmišljanj je Hans Peter Duerr, ki v prvem zvezku dela *Der Mythos vom Zivilisationsprozess* z naslovom *Nacktheit und Scham* predstavi razvoj zelo drugače. Njegove poglede je po mojem mnenju najbolje zaobjela in predstavila Edith Saurer, ki je zapisala: »Pri sramu se osredotoči na genitalni sram. Sram, ki naj bi prekrival razgaljeni genitalni del, naj ne bi bil nikakršno zgodovinsko naključje, ampak naj bi spadal k človeški naravi. Ženski genitalni sram vidi kot ekskluzivnost v dobro določenega ljubezenskega partnerja. Želi prikazati, da so se ljudje v manjših in tradicionalnih skupnostih s pripadnostjo določeni skupini veliko bolj ozko prepletali, kot je to v današnjem primeru, kar pomeni, da je bila neposredna socialna kontrola, ki ji je bil posameznik podvržen, veliko bolj neizogibna in dosledna. Duerr tu brez tematiziranja prevzame že tradicionalni etnološki koncept »Schamgesellschaft«, ga zoži – s tem, da ga omeji na genitalije – in dopolni oziroma nadomesti z neko posebno moralno superiornostjo.« V: Edith Saurer: *Zur Säkularisierung des Sünde-konzepts. Die Genese des strafrechtlichen Konzepts der »Erregung öffentlichen Ärgernisses*, v: *Individualisierung, Rationalisierung, Säkularisierung, Neu Wege der Religionsgeschichte*, Hg. Michael Weinzierl, Wien 1997, str. 203 (dalje Edith Saurer: *Zur Säkularisierung des Sünde-konzepts*). Torej trditev, ki v celoti nasprotuje Eliasovem razmišljanju, ki dolgoročnih sprememb v standardih vedenja in osebnostnih struktur ne obravnava kot nasledkov kakršnihkoli poprej postavljenih racionalnih načrtov. »V veliki meri so del neke funkcije endogene dinamike, ljudi oblikujejo in nanje posamezni člani te figuracije nimajo praktično nobenega vpliva«, kot meni Johan Goudsblom: *Zivilisation, Ansteckungsangst und Hygiene, Betrachtungen über einen Aspekt des europäischen Zivilisationsprozesses*, v: *Materialien zu Norbert Elias' Zivilisationstheorie*, Hrsg. Peter Gleichmann, Johan Goudsblom, Hermann Korte, Frankfurt am Main 1979, str. 216. O tem glej še Janez Cvirn: *Civiliziranost kot habitus samonadzora*, Spremnna beseda, v: *Norbert Elias: O procesu civiliziranja, Sociogenetske in psihogenetske raziskave*, Drugi zvezek: *Spremembe v družbi, Osnutek teorije civiliziranja*, Ljubljana 2001, str. 413-434 (dalje Norbert Elias: *O procesu civiliziranja*, Drugi zvezek).

vali na proces spreminjanja vloge družine in zasebnosti, kot tudi na procese, ki so vodili do oblikovanja »bolj civiliziranih« osebnotih in vedenjskih vzorcev. Wolfgang Kaschuba je o uporabnosti teorije o procesu civiliziranja na primer zapisal: »Vse na prvi pogled majhne nepomembnosti, povezane z vodo in perilom, o morali in seksualnosti – se ujemajo in zlagajo v signifikanten vzorec velikega civilizacijskega procesa.«⁴

Vedenjska pravila in norme so bila vse do 18. stoletja postavljena izrazito v okviru strukturno oblikovane morale in so bila daleč od univerzalnih. Najnižji sloji so bili v družbeni hierarhiji namreč tako oddaljeni, da so bila pravila in norme v odnosu do njih popolnoma drugačne. Tako npr. nekatera moralno nesprejemljiva opravila v družbi po stanu enakih (npr. preoblačenje) v primeru njihove prisotnosti (npr. služabnikov) niso sprožala enakih občutenj. Občutek sramu ima, kakor je zapisal Elias, tako predvsem družbeno funkcijo in se je oblikoval v skladu z družbeno strukturo. Obstajajo pač osebe, v pričo katerih se ne sramujemo določenega dejanja.⁵ Takšna izrazito »strukturno urejena« javna morala se je začela postopno spreminjati v teku novega veka – predvsem pa s postopnim vzponom meščanstva v stoletju razsvetljenstva. »Šele razmeroma pozno – ko so v primerjavi s prejšnjim časom meščanski sloji kot množični sloji s precejšnjim številom družbeno enakih postali zgornji, vladajoči sloji – je postala družina edino ali, natančneje, primarno in odločilno prizorišče vzpostavljanja nadzora nad nagoni; šele takrat je postala najzgodnejša družbena odvisnost, odvisnost otrok od staršev, posebno pomemben in intenziven vir družbeno zahtevanega reguliranja in modeliranja afektov.«⁶

Strukturno in družbeno določena morala oziroma nravnost se je torej le postopoma umikala bolj univerzalni javni morali, ki je poskušala vzorce in pravila čim bolj uveljaviti kot obča. »Šele« v 18. stoletju pa je v širšem evropskem prostoru začelo prihajati do veliki premikov v moralnih predpisih, obnašanju in tudi v psihičnih strukturah posameznika. »To se je postopno spreminjalo z medsebojnim družbenim približevanjem ljudi in s popuščanjem strogega stopnjevanja razmerij vzajemne odvisnosti in izrazite hierarhičnosti družbe.«⁷ Glavno zaslugo za »razbitje« te strukturno urejene morale gre torej pripisati meščanskemu sloju. Meščanstvo je namreč nasproti plemstvu, sloju, ki so ga imeli

---

⁴ Wolfgang Kaschuba: *Deutsche Sauberkeit, Zivilisierung der Körper und der Köpfe*. Spremljena beseda v: Georges Vigarello: *Wasser und Seife, Puder und Parfum. Geschichte der Körperhygiene seit dem Mittelalter*, Frankfurt 1988. Citirano po: Andrej Studen: »Samoumevna« čistoča telesa nekoč in danes, Spremljena beseda, v: Georges Vigarello: *Čisto in umazano, Telesna higiena od srednjega veka naprej*, Ljubljana 1999, str. 296.

⁵ Norbert Elias: *O procesu civiliziranja*, Drugi zvezek, str. 257-259.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

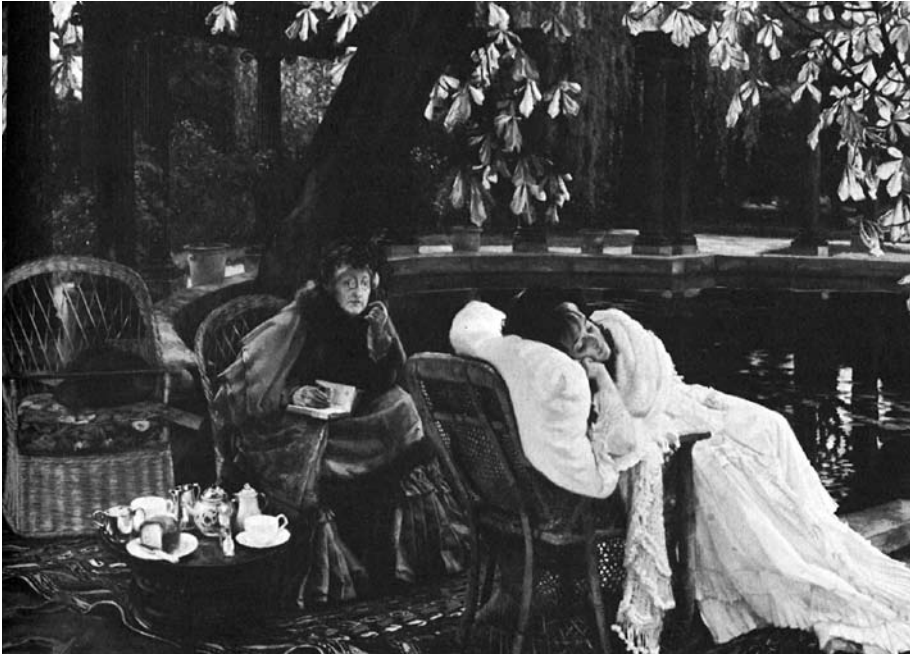
za neproduktivnega, pomehkuženega, nenaravnega in moralno pokvarjenega, postavilo lastne dosežke in vzvišeno moralno vedenje ter mišljenje. Vrednote, ki so nadomeščale izvorno »pomanjkanje modre krvi« in postavile temelje, na katerih se je meščanstvo oblikovalo kot nraevstveno vzvišeni sloj (zgoraj nespodobno plemstvo in spodaj umazani nižji sloji, oboji pa brez kreposti in drugih moralnih vrednot, ki naj bi jih posedoval meščanski človek). Čas, ko krepostno življenje vedno bolj postaja del samopodobe meščanske družbe, je Elias postavil na prehod iz 18. v 19. stoletje, novo samozavest meščanov tega časa pa predstavil z naslednjimi besedami: »S prehodom v drugo stoletje se ton postopoma spreminja. Samolegitimiranje srednjih slojev s krepostjo in izobrazbo postaja čedalje bolj odločno in izrecno, pri tem pa je vedno bolj razvidna polemika proti zunanjemu, površnemu vedenju, ki vlada na dvorih.«⁸ V 19. stoletju je meščanstvo zaradi te samopodobe postalo poleg Cerkve (kot prve moralne avtoritete) tudi nekakšna druga moralna avtoriteta. Krepostno življenje je postalo ideal, ki naj bi ga vsak član skupnosti poskušal doseči.

Meščanska družba je skozi proces civiliziranja izoblikovala standarde in norme vedenja, ki so sicer postajali vedno bolj univerzalni, a kljub vsemu bili predvsem del meščanskega miljeja. Ker so postajale norme vse bolj zahteve in so terjale vedno več zatajevanja, se je vzdrževanje teh vrednot skozi vzgojo in vzpostavitev nadzora spreminjalo v osebno lastnost – v ponotranjeno samoprisilo oziroma samonadzor nagonov, ki je lahko pri posameznikih, v katerih se je ta samonadzor posebno močno razvil, povzročil tudi resne motnje v kasnejšem življenju.⁹ Prag občutenja sramu in nelagodnosti se je zaradi vedno večje prevlade novih, »modernih« meščanskih vrednot začel spreminjati. Spolnost in užitek v njej so vedno bolj povezovali z gnusom in moralnim padcem. Pedagogi in moralisti 19. stoletja pa so z molitveniki, vzgojnimi knjižicami in spisi skušali doseči, da bi se ta prag vsaj delno vzpostavil tudi v drugih slojih.

---

⁸ Ibidem, str. 81.

⁹ Poročna noč npr. je bila lahko zaradi tega za dekleta velikokrat neprijetna ali celo grozljiva izkušnja z dejstvi, ki so neločljivo povezana s končnim udejanjanjem ljubezni ali pa samo poroke. O »prvi« poročni noči in problemu vzgoje v popolni nevednosti je na primer tudi že Henrik Tuma leta 1913 v enem od nadaljevanj obsežne razprave Problem seksualnosti, h kateri se bom še vrnil kasneje, zapisal: »Morda se nikjer ne kaže vzgoja tako nesmiselna kakor ob svatbi. Vsa hinavščina vzgoje in poroke je takrat koncentrirana. Simboli čistosti, nedotakljivosti, svetosti obredov, rodbinske čustvenosti po eni strani, potem pa brez prehoda živalski napad moža v poročni postelji. /.../ Zgodovina zakonskih zvez kaže, da je vzrok nesrečnim zakonom največ nepoznavanje spolnih funkcij in materinstva. Dekle ne pozna pred zakonom drugega nego abstraktno, čisto ljubezen do idealnega moža, ki eksistira le v fantaziji ne pa v istini, ne pozna spolnega občevarja in je pretirane sramežljivosti. Vpliv prve brutalne noči – in mesto simpatije nastopi antipatija – razočaranje.« V: Naši zapiski, št. 11, 1913, str. 345. O tem glej tudi Peter Gay: *The Bourgeois Experience, Victoria to Freud, Education of the Senses*, New York/Oxford 1984, str. 280 (Peter Gay: *Education of the Senses*).

James Tissot: Okrevanje, Meščanska dekleta so bila v občutljivem obdobju odraščanja, ko so se budili nenavadni in boleči občutki, podvržena še posebno skrbnemu nadzoru. Vse »anomalije« so zahtevale takojšnjo zdravniško oskrbo. (History of Private Life IV)

Užitek je na ta način postajal vse bolj neposredno nevaren, izrazito nesprejemljiv in prepovedan. Podobno kot Elias je tudi Thomas Laqueur ugotavljal, da je šele konec »razsvetljenega stoletja« v medicinsko znanost med drugim »prinesel« tudi konec dojemanja ženskega orgazma kot nečesa, kar bi bilo sploh relevantno za spočetje, oziroma kakor je sam zapisal: »Nič več nismo povezovali mest užitka s skrivnostjo vlivanja življenja v materijo.«¹⁰ Seksualni užitek je posledično vedno bolj postajal predmet patologije, nepotreben in škodljiv stranski učinek razmnoževalnega akta, ki se mu vdajajo šibki in nravno pokvarjeni ljudje. Če že komu, se je spolni nagon kot potreba priznaval moškemu. Ženska naj bi bila aseksualna, njeno popolno osebno izpolnitev pa naj bi predstavljalo materinstvo in urejeno gospodinjstvo. Seksualnost je postajala nekaj odmaknjene, nepoznanega in tudi nevarnega. Šele konec 19. stoletja jo je družba s Freudom in njegovimi raziskovanji odkrivala na nekoliko drugačen način. Freud je namreč odkril pomen spolnega nagona za celostni razvoj človeka in njegov vpliv nanj, a je potlačitev spolnega nagona razumel kot sicer izredno težko za človeka,

¹⁰ Thomas Laquer: *Orgasm, Generation, and the Politics of Reproductive Biology*, v: *The Making of the Modern Body, Sexuality and Society in the Nineteenth Century*, Ed.: Catherine Gallagher, Thomas Laquer, Berkly/Los Angeles/London 1987, str. 1.

a kot nekaj, kar je ustvarilo obstoječi družbeni red in civilizacijo ter je kot tako potrebno.¹¹ Torej kot del procesa, ki ga Elias imenuje proces civiliziranja.¹²

Zgodovinopisje nasploh skoraj enotno postavlja izoblikovanje »nove morale« v drugo polovico 18. stoletja in v čas, ko se meščanstvo dokončno uveljavi kot politično in gospodarsko odločilni sloj. Lawrence Stone na primer za Anglijo ugotavlja, da je bila še v 16. in 17. stoletju izrazito krepostna drža v Angliji značilna karakteristika le za nižji srednji razred. Val represije seksualnosti se je po njegovih ugotovitvah začel v drugi polovici 18. stoletja in dosegel vrh s srednjim viktorijanskim obdobjem, popuščati pa je začel od sedemdesetih letih 19. stoletja naprej.¹³ O pojavu »nove tehnologije seksa« na prelomu iz 18. v 19. stoletje stoletja piše tudi Michel Foucault. Tako jo imenuje »zato, ker se je razvijala po treh oseh: po osi pedagogike, po osi medicine in po osi demografije. 'Mladostni grehi', 'živčne bolezni' in 'varanje oploditve' tako zaznamujejo tri prednostna področja te nove tehnologije. /.../ Tehnologija seksa se bo od tega trenutka podredila medicinski ustanovi, zahtevi normalnosti in, namesto vprašanju smrti in večne kazni, problemu življenja in bolezni.«¹⁴ Ker je greh mesenega poželenja začel poleg teologov vedno bolj zanimati tudi zdravnike in pedagoge, je posledično vedno bolj naraščalo število izdanih spisov in knjig, ki so opisovali različne odklone. V ospredju teh »razprav« je bila torej seksualnost, njena uporaba in posledice »zlorab«. Ker so zdravniki in pedagogi videli »deviacije« v seksualnosti kot neposredno povezane z vrsto hudih bolezni, so te veliko otipljivejše grožnje kmalu našle svoje mesto v moralno-vzgojnih razpravah, priročnikih in molitvenikih. »Kajti še bolj kot strah pred peklenskimi mukami učinkuje na večino ljudi grožnja tostranske betežnosti.«¹⁵ Foucault je za »meščansko stoletje« ugotavljal, da je prineslo s seboj bistveno poostren nadzor nad seksualnostjo. »Pravijo, da je

¹¹ Vloga ženske je v tem procesu po Freudu jasna. »Ženske zastopajo interes družine in spolnega življenja. Delo na kulturi je vse bolj postajalo stvar moških, postavljajo jih je pred vedno težje naloge in jih sililo v sublimiranje nagonov, ki so mu ženske manj dorasle. Ker človek ne razpolaga z neomejenimi količinami psihične energije, je prisiljen svoje naloge opravljati s smotrno razpodelitvijo libida. Kar je porabi v kulturne namene, je v veliki meri odtegne ženskam in spolnemu življenju: nenehno druženje z moškimi, njegova odvisnost od odnosov z njimi ga odtujita celo od njegovih zakonskih in očetovskih nalog. Ženska čuti, da jo zahteve kulture potiskajo v ozadje, in do nje zavzame sovražno razmerje.« V: Sigmund Freud: Nelagodje v kulturi, Ljubljana 2001, str. 51-52 (dalje Sigmund Freud: Nelagodje v kulturi).

¹² Elias sam je v svojem delu izpostavil Freuda in pomen, ki ga je imel pri oblikovanju njegovega razmišljanja: »V skladu z ugotovitvami tega raziskovanja je zlasti naslednja ideja, da se namreč kesanje in z njim povezana psihična struktura, ki jo tukaj po Freudovi, čeprav ne čisto v njegovem smislu, označujemo kot nadjaz – izražata v posamezniku skozi preplet družbenih odnosov, v katerem odraščča, da je torej ta nadjaz – z eno besedo – sociogen.« V: Norbert Elias: O procesu civiliziranja, Prvi zvezek, op. 78, str. 303.

¹³ Lawrence Stone: The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800, London 1990, str. 326-339 (dalje Lawrence Stone: The Family, Sex and Marriage).

¹⁴ Michel Foucault: Zgodovina seksualnosti I, Volja do znanja, Ljubljana 2000, str. 122 (dalje Michael Foucault: Zgodovina seksualnosti I).

¹⁵ Uta Ranke Heinemann: Katoliška cerkev in spolnost, Ljubljana 1992, str. 322 (dalje Uta Ranke Heinemann: Katoliška cerkev in spolnost).

v začetku 17. stoletja še veljala določena odkritost. /.../ Predpisi o nedostojnem, nespodobnem, spotakljivem so bili povsem ohlapni, če jih primerjamo s tistimi iz 19. stoletja.«¹⁶ Tudi George L. Mosse je zapisal, da sta moderno vedenje in morala proizvod procesa, ki se je dogajal v poznem 17. in v 18. stoletju, vrhunec pa je dosegel z zmago meščanstva.¹⁷ Jean Louis Flandrin s konca 18. stoletja navaja zelo neposreden primer spremenjenih razmer: »Johanna Heinricha Junga (prijatelj Johanna Wolfganga Goetheja), ki je leta 1788 utemeljil izrazito razvejani in posnemani sistem 'državno-policijske znanosti', znotraj katerega je pripadlo osrednje mesto 'prebivalstveni policiji': 'Prva naloga policije je skrb za ohranitev in razmnoževanje samih državljanov.' 'Prebivalstveni policiji neposredno služita 'vzgojna policija' in 'prosvetljena policija'. Njuna naloga je preprečiti renesanso seksualnosti iz užitka. Moralno prosvetljenje mora preprečiti seksualno prosvetljenje: 'Policija ima pravico ščititi državljane pred njimi samimi, kajti Bog ji je zaupal tako posamezno kot splošno srečo podložnikov.'«¹⁸

Za nas zanimivejši primer s konca 18. stoletja je opazila Edith Saurer. V avstrijskih nemških deželah je v tem času zabeležila širši pojav ženskih molitvenih knjižic. »Konec 18. stoletja in na začetku 19. stoletja je prišlo na knjižnem trgu do velikih premikov. Zmagoviti pohod romana, ki so ga brale predvsem ženske, je vznemiril državo in Cerkev, ki sta videli žensko fantazijo kot škodljivo. Cerkev in državni funkcionarji so našli celo vrsto opozoril in jih predstavili prebivalstvu. Obstajala pa je tudi nasprotna strategija. Duhovniki, predvsem pa redovniki in kateheti, so roman vzeli za izziv ter povečali produkcijo in spremenili vsebino nabožnih knjig. Nova vsebina pa je razvila tudi novo obliko molitvenih knjižic – to je ženske molitvenike.«¹⁹ Podobno lahko, sicer za nekoliko kasnejši čas, ugotavljamo tudi za slovenske dežele. Molitvene knjižice na Slovenskem so bile namreč kot moralno vzgojno sredstvo skozi celotno 19. stoletje izredno priljubljene. Skoraj vse so imele po več ponatisov, med njimi pa izstopajo predvsem tiste, ki jih je spisal Anton Martin Slomšek.²⁰

¹⁶ Michel Foucault: Zgodovina seksualnosti 1, str. 7.

¹⁷ George L. Mosse: Nacionalizem in seksualnost, Morala srednjih razredov in spolne norme v moderni Evropi, Ljubljana 2005, str. 13-14 (dalje George L. Mosse: Nacionalizem in seksualnost).

¹⁸ Jean Louis Flandrin: Familien, Soziologie, Ökonomie, Sexualität, Frankfurt am Main 1976. Citirano po: Marija Jurić Pahor: Narod, identiteta, spol, Gorica 2000, str. 28 (dalje Marija Jurić Pahor: Narod, identiteta, spol).

¹⁹ Edith Saurer: Zur Säkularisierung des Sündekonzepts, str. 205.

²⁰ Slomšek je sploh najbolj znani pedagoški delavec med duhovniki, njegove vzgojne knjižice in spisi pa so doživeli več deset ponatisov. Glej npr. Anton Martin Slomšek: Krščansko devišтво, Nauki, vzgledi in molitve za dekleta, Prevalje 1923 (dalje Anton Martin Slomšek: Krščansko devišťvo). Knjižica Krščansko devišťvo je prvič izšla leta 1834. Izredno priljubljena pa je bila vse 19. stoletje (in tudi kasneje) in tudi več desetkrat ponatisnjena. Zadnji ponatis, ki je vpisan v COBISS-u, je iz leta 1923.

Ob vsej pozornosti, ki so jo posvečali (izogibanju) spolnosti, je hkrati nastajala zarota molka, ki pa je bila v svojem bistvu paradoksalna. O spolnosti naj ne bi govorili neposredno. Skrb za sramežljivost je pač zahtevala molk. »Ne da bi bilo to treba reči, je moderna sramežljivost dosegla, da se o seksu ne govori, in to s samim delovanjem pripovedi, ki usmerjajo ena k drugi: nemosti, ki s samim molkom nalagajo tišino. Cenzura.«²¹ Foucault pa je poudaril, da je na drugi ravni prav ta »znanost« o spolnosti obširno razpravljala in povzročila povečanje obsega govorjenja o njej. To je privedlo, sicer skozi pravila spodobnosti, do povečanja obsega govora o spolnosti: »Spravljanje seksa v govor« je bilo daleč od tega, da bi prestajalo proces omejevanja, pač pa je bilo nasprotno podvrženo mehanizmu vse močnejšega vzpodbujanja; da tehnike oblasti, ki se izvajajo nad seksom, niso ubogale načela strogega izbora, ampak nasprotno načelo širjenja in uvajanja mnogoličnih seksualnosti in da se volja do znanja ni ustavila pred tabujem, ki se ga ne sme dvigniti, pač pa se je zagrizeno lotila – nedvomno skozi številne zablode – ustvarjanja znanosti o spolnosti.«²² Značilno, v smislu zarote molka, je bilo npr. tudi dejstvo, da pisci bontonov, porodniških knjig in nasvetov o telesni higieni niso govorili o celotnem telesu, temveč zgolj o njegovih določenih delih, o laseh, zobeh, odkritih delih rok in nog, da se ljudstvo ne bi moralno pokvarilo. Omemba pokritih delov telesa je v sebi nosila nevarnost pohujšanja. Omemba spolovil je bila zato tudi v zdravniško-porodniških priročnikih zelo redka.²³

Knjig, nasvetov in člankov o dolžnostih žene, lepoti devištva, skratka o nadzoru lastne seksualnosti tako ni manjkalo, saj so skozi to, kar Foucault imenuje »spravljanje seksa v govor«, poskušali pri ljudeh doseči trajno spoštovanje in povečevanje lepote devištva in seveda ravno nasproten odnos do seksualnosti. Katoliška vzgojna literatura tu ni bila izjema in je sama (sicer nekoliko kasneje kot protestantska) obilno prispevala k ustvarjanju »znanosti o spolnosti«. Nemški zdravnik Iwan Bloch je bil že na začetku 20. stoletja mnenja, da »zunanjo vzpodbudo za teološko obravnavo seksualnih vprašanj deloma ponujajo priznanja perverzних posameznikov v spovednicah, deloma pa javni škandali. V obeh primerih je kazuistika iskala določene norme za presojo različnih zadev, ki se dotikajo spolnega življenja, da bi jih presodila iz teološkega zornega kota. To pa ne bi bilo mogoče in se v tem obsegu ne bi zgodilo, če ne bi bila istočasno vzpostavljena notranja vzpodbuda bližnjih povezav med spolnostjo in religijo.«²⁴

²¹ Michel Foucault: Zgodovina seksualnosti I, str. 21.

²² Ibidem, str. 17.

²³ Pa še tu gre le za omembe ženskih spolovil. Glej v: Andrej Studen: Za zdravje je potrebna snažnost: razpravljanje o nasvetih za telesno higieno v 19. stoletju na Slovenskem, v: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 2, 2005, str. 19-29.

²⁴ Iwan Bloch: Das Sexuelleben userer Zeit, Berlin 1909, str.131 (dalje Iwan Bloch: Das Sexuelleben userer Zeit).

Človeška seksualnost je pristala tako v središču vzgojnega procesa, z njo pa so se ukvarjali vse številnejši zdravniki, pedagogi, teologi in moralisti.

Skrivanje in zastraševanje pred spolnim nagonom in nečistimi občutki, ki jih povzroča, se je v procesu vzgoje začelo že relativno zgodaj. Oblikovala se je vzgoja, ki je skušala otroke »zaščititi« tako, da jih je o zadevah spolnosti skušala ohranjati v popolni nevednosti, na ta način pa (vsaj po prepričanju mnogih) v stanju nedolžnosti. Obsežna pedagoška literatura je zato vzgajala v strahu pred spolnostjo, ne da bi dejansko sploh govorila o njej, saj bi že tako govorjenje lahko ustvarilo pohujšanje. Katoliška moralistika ni nikoli z naklonjenostjo gledala na kakršnokoli razpravljanje o nečistih stvareh pred ali celo z ljudmi, ki nimajo primerne teološke izobrazbe in trdnosti v veri. Besedišče, ki so ga uporabljali, je zato govorilo predvsem o nečistosti, grehu mesa, Onanovem grehu, blatu umažanije in podobno. Iz »grehov mesa« pa so tudi oni izpeljevali razna oslavljenja telesa in duha ter omenjali tudi smrt, ki je lahko doletela posameznika zaradi splošnega moralnega in telesnega propada.

Peter Gay je končni rezultat tovrstne vzgoje, ki so je bile deležna predvsem meščanska dekleta, imenoval »learned ignorance«. Poslednično so bila zaradi tega večkrat v popolni nevednosti in strahu pred spolnostjo in občutki, ki so se vzbujali z odraščanjem. Zdelo se je, da nevednost predstavljala praktično neposredno povezavo z nedolžnostjo in obratno. Vendar pa, »out of sight is not out of mind«,²⁵ zaradi česar je bila vzgoja, ki je pripeljala do samonadzora, še toliko pomembnejša. »Pedagogizacija« spolnosti otroka je bila po Foucaultu eden izmed strateških veznih členov med prakso in oblastjo.²⁶ Sramežljivost, krepost in vzdrževanje npravne čistosti so v vzgojnem procesu ideala meščanske vzgoje zato zavzemali osrednje mesto.²⁷ Strogo nadzorovanje spolnega nagona

---

²⁵ Peter Gay: *Education of the Senses*, str. 280.

²⁶ »Pedagogizacija« spolnosti otroka je po Foucaultu eden izmed strateških veznih členov med prakso in oblastjo. V: Jeffrey Weeks: *Sex, Politics and Society, The Regulation of Sexuality since 1800*, London/New York 1989, str. 7.

²⁷ Kako zelo so stroga moralna pravila lahko vplivala na življenje meščanskega človeka, je npr. zelo jasno vidno tudi v Vigarellovi zgodovini telesne higijene. Kljub temu, da se je odnos do vode in umivanja konec 18. stoletja začel spreminjati in da je kopal pridobivala veljavo in se (ponovno) začela razširjati, se je proces higienizacije odvijal zelo počasi in prav »nemoralnost« početja je proces še dodatno upočasnjevala. Ob starih strahovih in predstavah o vodi, predvsem topli, ki da telo šibi ter ga izpostavlja boleznim, »je še vse 19. stoletje rovarila krepost. Čutiti je bilo strah pred 'prebuditvijo spolne želje', ki bi jo izzvala topla voda, in strah pred samoto, ki jo dopušča kad.« Vigarello je »vzpon« poudarjanja moralne kreposti znotraj medicinske stroke postavil po letu 1850. »Nekateri zdravniki, ki so še leta 1850 brez velikih izjem prisegali na telesne dinamizme in moči, so začeli dvomiti: kopal je postala nevarna, ker napeljuje k slabim mislim. Človeka lahko izpridi.« Vendar pa je bil odnos do higijene med sloji zelo različen, pomisleki o moralnosti umivanja pa so se verjetno pojavljali predvsem pri vzgoji meščanskih otrok. Na kmetih je »pretirana« skrb za čistočo in urejenost veljala tudi za znamenje pomehkuženja. Revnejši sloji v mestih pa kakšnih posebnih možnosti za redno higieno niti niso imeli. Ne glede na to tudi te ugotovitve kažejo na stalno in vedno bolj široko prisotnost moralnih vrednot, ki so se izobliko-

in sploh vsega, kar je lahko namigovalo ali pa samo spominjalo na spolnost, je predstavljalo pomemben (če ne najpomembnejši del) procesa, v katerem so se oblikovale norme, ki so bile v »veljavi« ob koncu 19. stoletja.

Zelo splošno pa lahko rečemo, da je bila spolna morala 19. stoletja zelo puritanska in »se je osredotočala na krepostne in legitimne zakonske odnose in se raztezala na celoten način življenja posameznikov in družbenih skupin (antihedonizem, dosledna privrženost zakonu 'svetega življenja' - pa čeprav s tostransko orientacijo, zatiranje sproščene 'statusa naturalis').«²⁸ Devetnajsto stoletje je tako razvilo pravila in norme spolnih razmerij med ljudmi, jih rigo-rozno predpisovalo ter jih skušalo čim širše uveljaviti. Vlogo administratorja v spolnih rečeh je imela družina (kljub temu, da je to mesto v teh zadevah večkrat prepuščala duhovniku ali zdravniku). V vsakem primeru so bile zadeve zavite v tišino, toleranca pa odvisna od mišljenja, vloge, starosti in spola vpletene osebe. Razne zadeve, tudi posilstva, so bile dovoljene in spregledane, če le niso postale javne.²⁹ Sistem dvojne morale je konec 19. stoletja v precejšnji meri obvladoval razmerja znotraj meščanskega sloja. Meščanska družba je moškemu, ki je zadovoljitev svojih nagonov poiskal zunaj družbeno sprejemljivega, to spregledovala, ženske pa so bile podvržene bistveno strožjemu družbenemu nadzoru. Freud je iz svojih opazanj ugotavljal: »Izkušnje nas učijo, da se dokaj pogosto poslužuje stopnje seksualne svobode, ki mu jo priznava tudi najstrožja seksualna disciplina, četudi samo molče in z odporom. Dvojna spolna morala, ki velja v naši družbi za moške, je najboljše priznanje tega, da družba ne verjame v izvedljivost predpisov, ki jih je sama izdala.«³⁰ Morda najbolj absurdno in hinavsko se je tovrstna morala bohotila za zaprtimi vrati hiše oziroma doma. Medtem so mnogi mladi sinovi meščanov zaradi dvojnega merila vstopali v svet spolnosti preko izkušenj s sobaricami in služkinjami, ki so v svoje »varstvo« mnogokrat jemali tudi njihovi očetje.³¹ Dekleta so bila pač podvržena bistveno večjemu družinskemu in

---

vale v meščanskem sloju. Po: Georges Vigarello: Čisto in umazano, Telesna higiena od srednjega veka naprej, Ljubljana 1999, str. 218.

²⁸ Marija Jurić Pahor: Narod, identiteta, spol, str. 26.

²⁹ Michelle Perrot: The Actors, The Family Triumphat, v: A History of Private Life IV, From the Fires of Revolution to the Great War, Ed. Michelle Perrot, Gen. Ed. Philippe Ariès and Georges Duby, Cambridge/London 1990, str. 150 (dalje Michelle Perrot: The Actors; The Family Triumphat).

³⁰ Sigmund Freud: »Kulturna« spolna morala in moderna nervoznost [Die »kulturelle« Sexualmoral un die moderne Nervosität] (1908), v Problemi, št. 5/6, 2002, str. 147 (dalje Sigmund Freud: »Kulturna« spolna morala).

³¹ »Nekatere služkinje so se temu vdajale, ker so se bale izgubiti zaposlitev, ali pa so bile žrtve svoje neizkušnosti.« V: Janja Žagar: Služkinje v Ljubljani, v: Traditiones 15, 1986, str. 19-51 (dalje Janja Žagar: Služkinje v Ljubljani). Mnogokrat so morala dekleta na koncu službo tudi zapustiti na zahtevo gospodarice, saj je bila moževa ljubeznivost do služkinje preveč očitna. »Naravnost nepopravljiv je bil npr. kavarnar Jakob V., ki je kot brencelj obletaval domače služkinje. V svojem stanovanju na Turjaškem trgu št. 1 je leta 1904, denimo, neprestano zalezoval in nagovarjal h grehu mlado, komaj 18-letno služkinjo Angelo S.. Naslednje leto srečamo pri Jakobu V. novo služkinjo, Katarino P.. Pri njem je bila v službi od konca oktobra, nato pa jo je moral Jakob V. na zahtevo žene odpustiti...«, v: Andrej Studen: Stanovati

2300

Nedosežno
Najnovejša
ameriška iznajdba

Higijensko gumasto blago za moške.
Porabno na leta. **K 4-60.**
Čez 2 milijona kosov prodanih v kratkem času.

Higijensko gumasto blago za ženske.
(Varstvo žensk.) Priporočili najprvi zdravniški strokovnjaki, porabno na leta. **K 2-60.**
Kdor pošlje denar naprej (tudi pismene znamke) mu pošlje diskretno in poštne prosto, sicer 50 vin. več, edina prodaja

H. AUER

tvornica za gumasto blago.

Dunaj IX/2, Nussdorferstrasse 3-0.

“OLLA”

specialiteta gumija po današnjem stanju znanosti dokazano najboljši GUMI. Dobiva se po vseh lekarnicah in drogerijah.

OLLA je več nego 2000 zdravnikov označilo za najzaneslivejšo. Zaloga v Ljubljani: A. Hlavka, R. Sušnik, Gabriel Piccoli, lekarinar, A. Kanc, drogerija, Ant. Krisper.

Zahtevajte, da Vam Vaš dobavitelj da **OLLA** in ne dajte si manjvrednih posnetkov za isti denar kot **OLLA** hvaliti za „ravno tako dobro blago“.

Ilustrovan, poučen in originalen cenovnik z navedbo prodajališč zastoj od **tvornice za gumi OLLA na Dunaju II. 300, Praterstr. 57.** 1000

Kljub temu, da so se razni moralisti na vso moč trudili, da bi ljudi prepričali o nevarnostih, predvsem pa grešnosti spolnosti, je prodaja »gumi artiklov« beležila svojo statistiko. Poslano diskretno po pošti. (Slovenski narod, 1910)

družbenemu nadzoru, ki je iz njih poskušal narediti aseksualna bitja. Reinhard Sieder je o tej dvojni vzgoji zapisal sledeče: »Ženska je morala slej kot prej stopiti v zakon nedotaknjena, medtem ko je hotel biti moški v spolnosti izkušen. Da bi uveljavili ta vzorec meščanske dvojne morale, so žensko ob prelomu 20. stoletja s pomočjo (meščanske) medicine in psihologije deseksualizirali.«³²

Konec 19. stoletja je bilo tako posameznikovo spolno življenje že povsem izoblikovan konstrukt javnega interesa in tako pod družbenim kot tudi državnim nadzorstvom. Poleg tega je bila zaradi vedno večjih sprememb v družbi predmet vedno očitnejšega zanimanja. Moralistika, ki je v sodelovanju z medicino proizvedla iz spolnosti znanost in se ukvarjala z njenimi vplivi na vedenje ter zdravje posameznika v obstoječem družbenem redu in s tem na javno pravnost, se je soočala z novimi izzivi, kot so bili vedno širše razširjeni šund romani in na začetku 20. stoletja kinematografija.

v Ljubljani: socialnogodovinski oris stanovanjske kulture Ljubljančanov pred prvo svetovno vojno, Ljubljana 1995, str. 156-157 (dalje Andrej Studen: Stanovati v Ljubljani).

³² Reinhard Sieder: Socialna zgodovina družine, Ljubljana 1998, str. 136 (dalje Reinhard Sieder: Socialna zgodovina družine).

3 UTRDITEV MEŠČANSKE MORALE

3.1 Reformacija in pozitivno ovrednotenje spolnosti znotraj zakonske zveze

Vzpostavljanje in varovanje nekih seksualnih in moralnih norm je bilo v veliki meri področje na katerem so odločilno vlogo imele versko-moralne zapovedi in moralisti, ki so jih razlgali in uveljavljali. V osnovi je bilo (in še vedno je) sporno predajanje užitku. To pa pomeni, da so bile vse oblike spolnosti predstavljene kot del nečesa grešnega, četudi je bil njihov namen spočetje otroka. Človeški spolni aktivnosti je krščanstvo od nekdaj posvečalo precejšno pozornost, a razprava o njej je bila dolgo časa del zaprtih krogov in ni bila javna. Začetek morale, kakršno pozna krščanstvo, gre iskati pri sv. Pavlu. Vedno znova se bori proti nečistosti, uživaštvu in popivanju, nezmernosti, prostituciji in proti drugim pregreham, ki jim botruje človeška sla po užitku. Taki napadi proti poželenju v svojem bistvu predstavljajo rojstno uro krščanske morale.³³ Negativni predznak, ki ga nosi človeška spolnost v krščanski doktrini, je sicer značilen tudi za druge vere in kulture; René Rémond je o tem zapisal sledeče: »Religija in morala sta po 'naravi' in tradiciji tesno povezani. Nobena cerkev, četudi je še tako spoštovala svobodo ljudi, si ni hotela omejiti vloge in naukov samo na izpovedovanje vere: mar ni pravilnost vedenja jamstvo za čistost vere? Vse cerkvene ustanove so zato imele za svojo dolžnost, da pridigajo moralo in v pravem ali nepravem trenutku izdajajo zapovedi, katerih spoštovanje naj bi bilo po njihovem pogoj za zveličanje duš in zdravje ljudi.«³⁴ Vendar krščanstvo seksualnim zadevam pripisuje še neprimerno večjo vlogo, saj naj bi odrekanje spolnosti in zatiranje užitka skoraj neposredno vodilo k posmrtni odrešitvi.³⁵ Regulacija je bila cerkvena, mehanizma nadzora in kaznovanja pa sta bila spoved in cerkveno sodišče. Norme in zapovedi, ki jih je Cerkev vzpostavila, je torej sama nadzorovala in sankcionirala. Šele z reformacijo pa se je vzpostavila prej nepoznana povezava.

K temu, da se je v meščanskem sloju oblikovala ta nova »sekularizirana« morala, je odločilno pripomogla prav reformacija, ki je zaradi spremenjenega odnosa do spolnosti oblikovala »prvo veliko kodifikacijo pravil javnega reda. Reflektirali so prepričanje, da sta družbena in moralna dobrobit medsebojno povezani in so jih navadno imenovali 'Zuchtordnung'.«³⁶ V Augsburgu so na

³³ Karlheinz Deschner: *Das Kreuz mit der Kirche, Eine Sexualgeschichte des Christentums*, München 1990, str. 65.

³⁴ René Rémond: *Religija in družba v Evropi*, Ljubljana 2005, str. 85.

³⁵ Isabel V. Hull: *Sexuality, State and Civil Society in Germany, 1700-1815*, Ithaca 1996, str. 10-11 (dalje Isabel V. Hull: *Sexuality, State and Civil Society*).

³⁶ *Ibidem*, str. 25.

primer že leta 1537 ustanovili instituciji z nazivoma varuhi reda in poročno sodišče, ki bi se ukvarjali z zadevami nravnosti, ki so bile pred tem v pristojnosti cerkvenih sodišč.³⁷ Zaščita družine in z njo legitimne (po novem tudi Bogu ljube) spolnosti je postala interes države. Nekdaj čista pristojnost cerkvenih sodišč pa je začela tako prehajati na posvetno oblast, ki je ščitila obstoječo družbeno ureditev.

Reformacija in njena zahteva po moralni prenovi »je imela dva pomembna vidika: povezovala je moralno vedenje z meščansko krepostjo in se osredotočila na resnična življenja znotraj laične javnosti. Posledično so reformatorji na novo postavili veljavo zakonske zveze.«³⁸ Zakonska zveza je z zavrnitvijo celibata kot nenaravnega v protestantizmu pridobila na veljavi. Spolni odnos znotraj zveze (seveda spet ne kar kakršenkoli) se je na ta način osvobodil apriorne nečistosti. Protestantizem je s priznanjem pozitivne vloge spolnosti v zakonski zvezi tej dal drugačno vlogo in tako ustvaril novo doktrino. Ta pa je (paradoksalno) dajala prostor za še ostrejšo zavrnitev drugih oblik seksualnosti, ki so veljale za nenaravne. Zakonska zveza je na ta način pridobila družbeno pomemben položaj in tudi temu primerno zaščito protestantskih teologov in oblasti. S pozitivnim vrednotenjem spolnosti v zakonski zvezi je prišlo seksualno vedenje v nov družbeni kontekst in s tem je bila dana vzpodbuda za preučevanje in poučevanje, kaj je prav in kaj ni, torej vzpodbuda za še podrobnejše ukvarjanje s spolnostjo in njenimi nenaravnimi deviacijami. Zgolj doktrinalno in ne toliko praktično delovanje v zadevah človeške spolnosti, ki je bilo značilno za katoliško cerkev, se je na ta način vedno bolj spreminjalo tudi v intervencijsko delovanje in tako spreminjalo dotedanjo spovedniško nadzorovalno prakso, ki so jo protestantje opustili.

Katoliška cerkev je tudi po reformnem tridentinskem koncilu (1545–1563) v teh zadevah ostajala na starih pozicijah.³⁹ Sam odnos do seksualnosti je ostal negativen tudi v »postkoncilski« *Cerkvi*. Še več. Koncil je s še dodano povzdignjeno vrednostjo deviškega stanu še bolj povezal spolnost z nečistostjo in grešnostjo. Tistemu pa, ki bi si drznil trditi, da je drugače, je bilo zagroženo celo z izobčenjem: »Vsakdo, ki pravi, da ni bolje in Bogu všečnejše ostati deviški in zunaj zakona, kot pa živeti v zakonskem stanu, naj bo izobčen.«⁴⁰ Katoliška cer-

³⁷ Lyndal Roper: *Oedipus and the Devil, Witchcraft, Sexuality and Religion in Early Modern Europe*, London/New York 1994, str. 56-57.

³⁸ Isabel V. Hull: *Sexuality, State and Civil Society*, str. 17.

³⁹ Več o razvoju krščanske doktrine in regulacije seksualnosti glej Uta Ranke-Heinemann, *Katoliška cerkev in spolnost*, Ljubljana 1992; James A. Brundage: *Law, Sex and Christian Society in Medieval Europe*, Chicago/London 1987 (dalje James A. Brundage: *Law, Sex and Christian Society*), Vern L. Bullough: *Sex Education in Medieval Christianity*, v: *Journal of Sex Reserch*, let. 13, št.3, 1977, str. 345-364.

⁴⁰ Citirano po: Uta Ranke-Heinemann: *Katoliška cerkev in spolnost*, str. 115. V knjižicah, namenjenih dekletom, so v ta namen prikazovali Jezusa kot ženina nedolžnih duš. Glej npr. Anton Martin Slomšek:

kev je jasno obsojala »spolne deviacije«, hkrati pa je ostajala pri stari doktrini in se izogibala konkretnim (javnim) razpravljanjem o spolnosti, njenem vplivu na človeka in njegovo življenje. Spolnost, kakršnakoli že, je ostala moteč in grešen nagon. »Po Tridentu so avtoritete v Rimskokatoliški cerkvi še bolj kot prej vehementno vztrajale na stališču, da je seksualnost v družbi moteč nagon. Katoliški pisci so vztrajali, da seks povzroča duhovno onesnaženje, ki se ga mora posameznik očistiti.«⁴¹ V prvi vrsti pa se je Cerkev lotila predvsem ureditve razmer znotraj same sebe, kar je pomenilo, da se je ukvarjala predvsem z preganjanjem »konkubinatov«, v katerih so živeli duhovniki, in s poučevanjem za pridiganje ter razširjanje vere nesposobnih duhovnikov. Peter Lang je ob tem zapisal: »Cerkveni nadzorniki so se le malo zanimali za moralnost župljanov. V kolikor so se že ukvarjali z vsemi zadevami, so se osredotočili na primere seksualne neuspešnosti in potem na oblike vraževernosti, kot so vedeževanje in čaranje.«⁴² Za običajnega človeka, ki je hotel ostati čist, so veljala predvsem priporočila, naj se izogiba nečistih misli in naj ne bere in ne gleda stvari, ki bi lahko povzročile nečiste misli, četudi so to dela, ki svarijo pred grehom nečistosti. Ravno nasprotno so trdili protestantje. Znameniti švicarski zdravnik Simon Tissot je zato v uvodu v svojo knjigo o boleznih, ki izhajajo iz samooskrumbe, poudaril: »Motijo se tisti, ki mislijo, da lahko spise, ki jasno razodevajo hude grehe in njihove posledice, skrivajo samo zato, ker se je bati, da naj bi se zlo s tem namnožilo in škodovalo kreposti.«⁴³ Razumevanje problematike, ki nam lepo predstavi, zakaj je v naslednjih desetletjih velika večina del, ki so se ukvarjala z človeško seksualnostjo in so bila na prodaj v javnosti, nastala v protestantskih predelih Evrope. Reformacija je namreč zahtevala stalen trud za moralno življenje, hkrati pa so protestantski moralisti verjeli, da poznavanje greha pripomore k učinkovitejši obrambi pred njim.

Krščansko devištvo.

⁴¹ James A. Brundage: *Law, Sex and Christian Society*, str. 574.

⁴² Peter Lang: *Reform im Wandel. Die katholischen Visitationsinterrogatorien des 16. und 17. Jahrhunderts*, v: *Kirche und Visitation. Beiträge zur Erforschung des frühneuzeitlichen Visitationswesens in Europa*, Hrsg. von Walter Zeeden und Peter Lang, Stuttgart 1984, str. 141. Citirano po Isabel V. Hull: *Sexuality, State and Civil Society*, str. 24.

⁴³ »Man irret sich, wenn man glaubt, solche Schriften entbehren zu können, welche grobe Laster und ihre Folgen deutlich vor Augen legen, weil man befürchtet, die Boßheit bekäme dadurch neuen Zuwachs, der Tugend geschäche Abbruch.« V: S. A. D. Tissot: *Versuch von der Krankheiten, welche aus der Selbstbefleckung entstehen*, Frankfurt/Leipzig 1775, Vorbericht (dalje Simon A. D. Tissot: *Versuch von der Krankheiten*).

3.2 Prenašanje meščanske morale in njenih zahtev na druge sloje prebivalstva

Razvoj, ki je pripeljal do oblikovanja takšne morale, ki je vse v zvezi s seksualnostjo skrivala in prikrivala, lahko najboljše razumemo ravno v okviru procesa civiliziranja družbe in razvoja meščanstva, se pravi novega razreda, ki je proti dvorni aristokraciji in nižjim slojem začel uveljavljati načelo moralnega življenja. »Z roko v roki z njihovimi ekonomskimi dejavnostmi gre predvsem ideal spodobnosti, ki je postal značilen za njihov življenjski slog. /.../ Za svoj način življenja, ki je temeljil na zmernosti, predanosti, odrekanjem strastem, so mislili, da je vrednejši od tistega, ki ga živijo 'leni' nižji razredi in izprije-na aristokracija.«⁴⁴ Ta način življenja je prinesel tudi močno spremenjeni »prag mučnosti«, kakor ugotavlja Elias. Freud je o družbi, ki je bila oblikovana v meščanski morali in s spremenjenim »pragom mučnosti« na prelomu 19. in 20. stoletja, zapisal: »Naša kultura je v splošnem osnovana na zatiranju nagonov. /.../ Odpoved je bila v toku razvoja progresivna. Njene posamezne korake je sankcionirala religija; tisti del zadovoljitve nagonov, ki so se mu ljudje odpovedali, je bil žrtvovan božanstvu; javno dobro, ki je bilo s tem pridobljeno, pa je bilo razglašeno za 'sveto'.«⁴⁵

Moralisti pa so se trudili, da bi pravila spodobnosti in strogo ločene vloge spolov, ki so »vladale« med meščani, dobila svoje mesto tudi med podeželskim prebivalstvom in kasneje med delavstvom. Med slednjim je bilo to še bolj zahtevna naloga kot pri prvih, saj so ti ljudje s preselitvijo v mesto pretrgali vez z družbenim ustrojem, ki jim je določal pravila vedenja in obnašanja. Delavci so bili v mestu namreč prosti družbenega nadzora domačega okolja in tako še bolj neobčutljivi za norme in zahteve moralistov. Zato so pri njih poskušali s kombinacijo tradicionalnih pravil okolja in meščanske morale. Podoba družine, ki jo je npr. izoblikovala slovenska moralistika v 19. stoletju, je tako na »eni strani svetopisemska in koherentna z doktrino potridentske Cerkve, po drugi strani pa prevzema nekatere temeljne značilnosti meščanske družine.«⁴⁶

⁴⁴ George L. Mosse: Nacionalizem in seksualnost, str. 14. V knjigi avtor podrobno raziskuje zvezo med spodobnostjo in nacionalizmom. »Nacionalizem je pripomogel, da je spodobnost premagala vse ovire in zavladata, zato je zviševal njena merila, kadar je bilo potrebno, njenega bistva pa se ni dotikal.« Gl. ibidem, str. 20. Vendar tema presega okvir razprave. Na drugi strani pa se je že z romantiko pojavilo idealiziranje kmečkega življenja in družine, ki ga je v 20. stoletju prevzel in nadaljeval nacizem. (O tem glej Reinhard Sieder: Socialna zgodovina družine, poglavje Kmečka družina, str. 9-65.) Idealiziranje življenja na kmetih je v razpravah o nravnosti in seksualnosti tako pridobilo na antropološki vrednosti, v njem so namreč mnogi videli »zdravo kri« naroda, ki v nasprotju z meščanskim človekom še ni pokvarjena.

⁴⁵ Sigmund Freud: »Kulturna« spolna morala, str. 133-156.

⁴⁶ Marta Verginella: Vloga žene in moža v slovenski publicistiki 19. stoletja in v dokumentih s tržaškega podeželja, v: Zgodovinski časopis, 1993, št. 4, str. 531-545.

Omenjene ločene vloge po spolih, ki so jih določali ti spolni značaji, so tudi osnova, na kateri so se vzpostavili novi odnosi ter vloge moških in žensk. Te so sedaj izpeljevali iz ti narave spolov, se pravi iz specifičnih lastnosti ter sposobnosti moškega in ženske, ki so bile uveljavljene v ekonomiji meščanskega življenja. »Če je po eni strani površno privzemala tisto, kar se je zaradi delitve dela med spoloma do konca 18. stoletja že uveljavilo, je pozneje postala sila, ki je vse bolj oblikovala resničnost. /.../ Spolni značaji - ideološko jedro meščanske patriarhalnosti - so se v teku 19. stoletja razširili daleč prek meja meščanstva.«⁴⁷ Spolni značaji so tako določali pravila vedenja spola in z njimi povezane spodobnosti. Spodobnost pa je zavladovala vedenjskim vzorcem na osnovi odnosa do telesa. Spodobno ali dostojno se je tako izoblikovalo tudi skoz odnos do spolnosti. »Zato primernege vedenja in morale ne moremo ločiti. Oba sta bila bistvena vidika človekovega nadzora nad spolno slo.«⁴⁸

Pri lepi sestrični na deželi. (Der Floh, 1903)

Za napotke o vzgoji so meščanski družbi služili številni piročniki in bon-toni, ki so bili izdani v ta namen.⁴⁹ Vzgoja je namreč predstavljala dolgotrajen proces učenja krepostnega in spodobnega vedenja.⁵⁰ Življenjski ideal, ki ga je v skladu s spodobnostjo in moralo razvilo meščanstvo, se je, kot sem že omenil, širil ali pa so ga vsaj poskušali razširiti. Uspeh je bil s časom vse bolj viden. »Ne glede na to, koliko - veliko ali malo - politične moči je imela buržoazija, se je njen življenjski slog razširil navzgor v aristokracijo in navzdol v nižje razrede.«⁵¹

⁴⁷ Reinhard Sieder: Socialna zgodovina družine, str. 269.

⁴⁸ George L. Mosse: Nacionalizem in seksualnost, str.13.

⁴⁹ Prim. Ivan Vesel: Olikani Slovenec, Ljubljana 1868 (dalje Ivan Vesel: Olikani Slovenec); Jožef Valenčič: Vzgoja in omika ali izvir sreče, Ljubljana 1899 (dalje Jožef Valenčič: Vzgoja in omika ali izvir sreče); Edvin Rozman: O dostojnosti, Ljubljana 1909; Franc Terseglav (Urbanus): Knjiga o lepem vedenju, Ljubljana 1910.

⁵⁰ Andrej Studen: Stanovati v Ljubljani, Ljubljana 1995, 136-137.

⁵¹ George L. Mosse: Nacionalizem in seksualnost, str. 271.

Vendar sta bila strog in učinkovit nadzor in vzgoja otroka mogoča le v zaprtem in »urejenem« okolju meščanskega stanovanja, v meščanskem domu, ki je bil »trdnjava zasebnosti, zaščiten z zidovi, služabniki in temo. Hkrati pa je bil tudi kraj, kjer je vrelo od notranjega konflikta, mikrokozmos, skozi katerega je tekla vijugasta, nepoštena meja med javnim in zasebnim, moškim in žensko, gospodom in služabniki, starši in otrokom, družino in posameznikom.«⁵²

Spolni značaji, ki naj bi bili temelj krepostnega človeka, so se zaradi tega lahko uveljavili predvsem v meščanskem okolju, na podeželju pa niso bili tako strogo upoštevani, saj v kmečki ekonomiji vloge pri opravljanju del nikakor niso bile tako strogo zamejene. Na kmetiji je bilo tudi razmerje do erotike in spolnosti bistveno bolj povezano s hišnim gospodarstvom, ki je moralo obstati in je zato omejevalo svobodo dedujočih otrok. Tisti pa, ki so kmetijo lahko zapustili kot nededujoči otroci, posli in delavci na domu, so bili v tem oziru vsekakor svobodnejši. Skupinska kmečka opravila so denimo lahko pripeljala do izbire partnerja, zato je bil tudi odnos do druženja fantov in deklet drugačen in bolj sproščen ter predvsem premalo sramežljiv, da bi ustrezal zahtevam moralistov, ki so se nad takšnimi druženji zgražali in jih skušali čim bolj omejiti.

Stanje na slovenskem podeželju nam zelo dobro prikazuje vizitacijska poročila v dnevniku ljubljanskega škofa Antona Bonaventure Jegliča. Stanje, ki mu je bil priča, ga je večkrat zelo razžalostilo, kar ga je hkrati spodbudilo k pisanju poučnih in vzgojnih del, ki naj bi dekleta in mladeniče podučila tudi v zadevah, ki so se tikale spolnosti. Prav omenjena skupna kmečka opravila so bila ena tistih, ki so kot problematična izstopala tudi pri škofu Jegliču. Po eni izmed vizitacij je tako zapisal, da je problematično ravno večerno delo: »V teh krajih škoduje silno mnogo lupljenje češpelj. Dela se zvečer, povabijo se dekleta in fantje pritisnejo, pa se huda pohujšanja gode.«⁵³ Da so se na deželi vaška dekleta pogosteje spuščala v predzakonske avanture, je vidno iz števila nezakonskih otrok na podeželju. Sredi 19. stoletja je bila Avstrija po številu nezakonskih otrok v samem evropskem vrhu, pri čemer je najbolj izstopala Koroška s kar 45,8 % nezakonskih otrok. Razlike med posameznimi deželami so bile precejšnje, na Kranjskem ta številka npr. ni presegla 11 %.⁵⁴ O tem nam veliko povedo tudi

⁵² Michelle Perrot: *Scenes and Places, At Home, v: A History of Private Life IV, From the Fires of the Revolution to the Great War*, Ed. Michelle Perrot, Gen. Ed. Philippe Aries and Georges Duby, Cambridge/London 1990, str 346.

⁵³ Jegličev dnevnik, 2. 4. 1901, Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota, oddelek II (dalje: Jegličev dnevnik).

⁵⁴ Podatki so za leta 1870/74. V: Michael Mitterauer: *Familienformen und Illegitimität in ländlichen Gebieten Österreichs*, v: *Archiv für Sozialgeschichte*, Band XIX., 1979, str. 123-188. Na Kranjskem in Štajerskem se je skokovita rast števila nezakonski otrok začela v letih 1800-1820. Upravno poročilo za Štajersko leta 1834 npr. navaja, da se je v zadnjem letu dni rodilo 25117 zakonskih in 7241 nezakonskih otrok. Razmerje med nezakonskimi in zakonskimi otroci je bilo v graškem, mariborskem in celjskem

sirotišnice in najdenišnice, ki so jih v mestih začeli postavljati od 18. stoletja naprej.⁵⁵ K dejstvu, da se je v mestih pojavljalo veliko število sirot, so prispevala tudi dekleta iz podeželja, ki so se z »diskretnim rojstvom« nezakonskega otroka v mestu izognile socialnemu nadzoru in stigmatizaciji lokalnega okolja.⁵⁶

---

okolišu 1 : 5, v gornještajerskih kresijah pa celo 1 : 2. Na porast števila nezakonskih otrok je vplivalo več dejavnikov. Med njimi je bila tudi »izguba« vpliva Cerkve oz. njenih moralnih predpisov na kmečko prebivalstvo, ki očitno tudi zaradi vse večje potrebe po delovni sili ni izvajalo ostre socialne kontrole. V: Andrej Studen: *Nezakonski otroci*, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, odg. ur. Janez Cvirn, Ljubljana 2005, str. 198-199. O tem glej tudi Franz X. Eder: »Gemiet und Liebe«: Die sexuelle Begierde in der bäuerlichen Kultur, v: Franz X. Eder: *Kultur der Begierde, Eine Geschichte der Sexualität*; Sabina Žagar Žnidaršič: *Ora et labora in molči ženska!*, Pregled demografije dežele Kranjske in pridobitnosti žensk v desetletjih 1880-1910, Ljubljana 2000; Mojca Ramšak: *Mama me je s policijo gnala nazaj*, ko sem dobila sina ali O nezakonskih otrocih na Koroškem v 19. in prvi polovici 20. stoletja, v: *Etnolog*, št 7, 1997, str. 289-306.

⁵⁵ Te so bile najprej namenjene mestnim ženskam in dekletom, z njimi pa so poskušali zmanjšati število detomorov. Več o tem glej Dragica Čeč: *Nasilne detomorilke ali neprištevne žrtve? Spreminjanje podobe detomora v 18. in začetku 19. stoletja*, *Acta Histrie*, št. 2, 2007, str. 415-440, (dalje Dragica Čeč: *Nasilne detomorilke ali neprištevne žrtve?*).

⁵⁶ Več o temi najdenčkov glej v: Boris Golec: *Tržaški in ljubljanski najdenčki v Kumljanskih hribih*, v: *Kronika*, št. 3, 1989, str. 192-202; Verena Pawlowsky: *Mutter ledig – Vater Staat, Das Gebär- und Findelhaus in Wien 1784-1910*, Innsbruck/Wien/München/Bozen 2001.

3.3 Nekaj o kazenskopravnem pojmovanju javne nramnosti v avstrijskih kazenskih zakonikih

Javna nramnost je v 18. stoletju postajala vedno bolj prisoten in upoštevan pojem, pravno veljavo pa si je v habsburških deželah pridobila z vstopom v avstrijski kazenski zakonik leta 1803. Pogled v razvoj kazenskih zakonikov oziroma členov, ki so sankcionirali nenravno vedenje in ščitili javno nramnost pa je zelo zanimiv.⁵⁷ Razsvetljenske reforme kazenskega prava, ki jih je omogočila osvoboditve pravnih norm od teološkega kanona, so prinesle omilitve strogih zakonov, ki so določali kazni za seksualne zločine in prekrške. Na mesto teokratskih in metafizičnih temeljev prava so stopile racionalne predstave družbene pogodbe, ki je stremela k vzajemni zaščiti javnega blagra s strani vladarja in državljanov.⁵⁸ »Seksualna dejanja, ki so sicer v nasprotju z dobro nramnostjo, vendar pa ne škodijo tej pravni dobrini, naj ne bi bila, vsaj po teoriji ne, kaznovana.«⁵⁹ Hkrati pa so javni blagor vedno bolj razumeli kot dobrino, ki jo je potrebno pravno zaščititi. Tako se je z reformami oblikoval nov člen, to je bil člen, ki je ščitil javno nramnost.

Nemški in avstrijski kodeksi s konca 18. in z začetka 19. stoletja so v razsvetljenskem duhu primarno odpravljali ostre in smrtne kazni ter vpeljevali jasno določene prostostne in denarne kazni. Nekateri delikti, še posebej predzakonski spolni odnosi, sploh niso bili več zakonsko prepovedani. Drugi nramstveni prekrški kot na primer povzročanje javnega zgražanja/pohujšanja, pa so se v zakonih našli v močno spremenjenih oblikah. Nekatero zakonske reforme so šle še dlje. V bavarskem kazenskem zakoniku iz leta 1813 sta šla spolna morala in kazensko pravo najdlje vsak sebi. V njem namreč sploh ni bilo več posebne kategorije za nramstvene delikte (Sittlichkeitsdelikte).⁶⁰ Večina reform zakonikov pa je bila zmerna in ni povsem odpravila kaznovanja nramstvenih deliktov. Takšni so bili v Avstriji kazenski zakonik Jožefa II. iz leta 1787 in kazenska zakonika iz leta 1803 ter leta 1852. Seznam kazensko preganjanih protinramnih deliktov se je na ta način bistveno skrajšal. Že v zakoniku Jožefa II. so se šteli pod to kategorijo samo še bestialnost in istospolni odnosi. Medtem ko spolni odnosi

⁵⁷ O kazenskopravnem razvoju glej Franz X. Eder: *Kultur der Begierde, Eine Geschichte der Sexualität, 'Verbrechen' oder 'öffentliches Ärgerniss', Die Kriminalisierung des Sexuellen (16.-19. Jahrhundert)*, Bonn/München 2001/2002, str. 51-90 (dalje Franz X. Eder: *Kultur der Begierde, Eine Geschichte der Sexualität*); Isabel V. Hull: *Sexuality, State and Civil Society*; Friederich Hartl: *Das Wiener Kriminalgericht, Strafrechtspflege vom Zeitalter der Aufklärung bis zur österreichischen Revolution*, Wien/Köln/Graz 1973 (dalje Friederich Hartl: *Das Wiener Kriminalgericht*).

⁵⁸ Franz X. Eder: *Durchtränktsein mit Geschlechtlichkeit, Zur Sozial- und Kulturgeschichte der Begierde vom 17. bis zum 20. Jahrhundert*, Habilitationsschrift, Wien, Dez. 2000, str. 99 (dalje Franz X. Eder: *Durchtränktsein mit Geschlechtlichkeit*).

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, str. 97-98.

med pogani in kristjani, heteroseksualni analni seks in masturbacija niso bili več opredeljeni kot prekrški proti naravnemu redu.⁶¹

Kazenskopravna »liberalizacija« se je npr. zgodila tudi pri kaznovanju prostitucije.⁶² Po kazenskem zakoniku iz leta 1803 »najstarejša obrt ni bila pojmovana kot zločin, toda to še zdaleč ni pomenilo, da prostitutke niso še naprej ostale podvržene policijskemu nadzoru, ukrepom in predpisom.«⁶³ Še v 18. stoletju je bila kazen za »vlačugarstvo (Hurerei)« navadno ječa, pri večkratnih ponovitvah pa tudi telesno kaznovanje in izgon. Od srede 19. stoletja pa so začeli tudi o ureditvi prostitucije razmišljati drugače. Reguliranje in nadzorovanje prostitucije s strani lokalnih policijskih oblasti se je kazalo za boljše kot kurativno urejanje s kazenskim zakonikom. V ta namen so že v prvi polovici 19. stoletja postavili večje število npravstveno-policijskih predpisov, ki pa so zaradi različnih mestnih pogojev/danosti prispevali k temu, da je bila po mestih ureditev prostitucije zelo različna.⁶⁴ Glede na npravstveni red je prevladala v enem mestu prostitucija v bordelu, v drugem pa dovoljena nevezanost cestne prostitucije. Prostitutkam, ki so delovale v nasprotju s policijskimi predpisi ali so opravljale obrt na tak način, da so vzbujale javno pohujšanje, pa so bile lahko zagrožene tudi večmesečne kazni.⁶⁵

Poseben pomen za javno npravnost je imela neločljivost zakonske zveze.⁶⁶ Kaznovanje oziroma preganjanje zakonolomstva pa je bilo že od jožefinskega kazenskega zakonika iz leta 1787 dalje v rokah prizadetega zakonca. »Kazenski zakonik iz leta 1787 je štel zakonolomstvo (II. del, § 44) med hudodelstva zoper javno moralo (ti. politischen Verbrechen), ki pa so ga sodno preganjali samo na zahtevo prizadete stani.«⁶⁷ Vprašanje zakonoloma je tako postalo povsem privatna zadeva. Oblika moderne meščanske družine in zasebnosti, ki jo je zahtevala, se je odrazila tudi v spremenjenem pravnem pogledu na prešuštvo. Avstrijska kazenska zakonika iz leta 1803 in 1852 sta zakonolomstvo obravnavala

⁶¹ Ibidem, str. 101.

⁶² O razvoju zakonodaje glede prostitucije v Avstriji glej še: Oliver Schuster: Das österreichische Recht zur gewerbsmäßigen Unzucht die herrschende Sexualmoral von Maria Theresia bis ins 21. Jahrhundert, doktorska disertacija, Linz 2002.

⁶³ Franz X. Eder: Durchtränktsein mit Geschlechtlichkeit, str. 107.

⁶⁴ O reguliranju in nadzorovanju prostitucije v mestih na Slovenskem glej Janez Cvirn: Iz zgodovine prostitucije v Celju ob koncu prejšnjega stoletja, Kronika, št. 2-3, Ljubljana 1985, Marjana Kavčič: Prostitucija v Ljubljani ob koncu prejšnjega stoletja, Kronika, št. 3, Ljubljana 1987, Bojan Cvelfar: No, zdaj pa če imaš denar, daj ga sem, potem se pa hitro z menojo spolsko združi, K zgodovini tajne prostitucije v Ljubljani na začetku stoletja, Zgodovina za vse, št. 2, Celje 1994. O urejanju prostitucije na Dunaju na prelomu iz 19. v 20. stoletje glej Karin J. Jušek: Auf der Suche nach der Verlorenen, Die Prostitutionsdebatten im Wien der Jahrhundertwende, Wien 1994.

⁶⁵ Franz X. Eder: Durchtränktsein mit Geschlechtlichkeit, str. 107.

⁶⁶ O tem Janez Cvirn: Boj za sveti zakon, Prizadevanje za reformo poročnega prava od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne, Ljubljana 2005 (dalje Janez Cvirn: Boj za sveti zakon).

⁶⁷ Friederich Hartl: Das Wiener Kriminalgericht, str. 350.

v poglavju o prekrških zoper javno nramnost. Člen 247 iz leta 1803 oziroma 502. člen iz leta 1852 sta tako določala zagroženo kazen zapora od enega do šestih mesecev, »ženo pa je takrat huje kaznovati, če zamore iz doprinesnega prešustva vstati dvomba, ali je sledeči porod zakonski ali ne.« Naslednji 503. člen je enako kot člen 248 iz leta 1803 določal, da se prešustvo ne more preganjati po uradni dolžnosti, temveč le na zahtevo razžaljene strani. V tem smislu je 525. člen določal, da so »večje nenravnosti, kakor: tatvine in nezvestobe med žlahto, prelomljene zakonske zvestobe, /.../ sicer, dokler ostanejo skrite znotraj rodbin, prepuščene zgolj domačemu strahovanju. Ako pa ti neredi tako daleč sežejo, da se starši, varuhi, žlahta itd. primorane vidijo, oblastnije

Wer naht zum Feu'r, wird angezündt,
 Nah bei dem Anlaß; nah der Sünd.
 Ach wags nicht, die Gelegenheit
 Verführt viel, die sonst gar gescheid.
 Wer solchen Streichen gehet nach
 Ladt auf sich Schimpf u. Gottes Räch.

Zakonolom. (Sittengeschichte des Intimes)

za pomoč prositi, postanejo prestopki zoper javno nramnost.«⁶⁸ S takšnimi zakonskimi določili se je v 19. stoletju prej stoletja zapisano enačenje zakonske zveze in legitimnih spolnih odnosov začelo rahljati.⁶⁹ Za ohranitev družbenega reda je bilo pomembno samo tisto, kar je postalo javno. Za nemška sodišča je omenjena Lynn Abrams ugotavljala, da so ob ločitvenih zadevah poskušala čim bolj utrditi model primernih družbenih odnosov; tako so morali »protagonisti predstaviti konflikt v okviru vlog, določenih po spolu oziroma po vlogah, ki jih je določal ti. spolni značaj.⁷⁰ Razbitje zakona je pač predstavljalo nevarnost za obstoječi družbeni red, ki ga je država ščitila. Za 19. stoletje v Nemčiji je avtorica zato zapisala, da so se ločitvena sodišča rabila kot arena, v kateri so poskušali

⁶⁸ Zbirka avstrijskih zakonov: I. zvezek, Kazenski zakon, Ljubljana 1889, § 525 (dalje Zbirka avstrijskih zakonov: Kazenski zakon).

⁶⁹ Franz X. Eder: Durchtränktheit mit Geschlechtlichkeit, str. 115.

⁷⁰ Lynn Abrams: The Personification on Inequality: Challenges to Gender Power Relations in the Nineteenth Century Divorce Court, v: Archiv für Sozialgeschichte, zvezek 38, 1998, str. 46.

ponovno vzpostaviti podrti naravni red. Sodišče je tako postalo zadnja linija državne obrambe.⁷¹

3.3.1 Oblikovanje zakona, ki je ščitil javno nравnost

Ob omilitvi kazni ali celo izločitvi nekaterih seksualnih in nравstvenih »deliktov« iz kazenskega zakonika pa se je v času na prehodu iz 18. v 19. stoletje kot samostojen člen oblikoval člen o zaščiti javne nравnosti. Pred tem javna nравnost kot taka ni bila zakonsko jasno in nedvoumno zaščitená javna dobrina. V primerih kršitve morale je navadno šlo predvsem za zaščito nравnosti kot pravne dobrine, ki pripada ženski.⁷² To »nejasno« stanje se je v zakonikih spremenilo v prvi polovici 19. stoletja. »Odkar je začela posebna antropologija v 18. stoletju znanstveno razlagati tipične psihofizične lastnosti po spolu, ni bilo več potrebno podrobnejše pojasnjevanje, katera sramežljivost je bila s tem mišljena, namreč »naravna« sramežljivost ženske. S tem je lahko paragraf o 'vzbujanju javnega zgražanja' prevzel funkcijo starejših določb o žalitvi ženske (seksualne) časti. V sodni praksi pa ogorčena in tožeča 'javnost' vsekakor ni bila sestavljena iz žensk, na katere se je nanašal zakon, temveč je bila ta čast izkazana spoštovanim lokalnim veljakom in nosilcem duhovnih funkcij.«⁷³

Vpeljava pojmov, ki so ščitili javnost, tj. 'javna nравnost' in 'javno pohujšanje/zgražanje' v kazenskem zakoniku iz leta 1803 pa je pomenila, da je cela vrsta ne povsem določljivih nečistosti postala kazniva. Razširitev skrbi za javno moralo so ustvarjalci zakonika sami razložili v 245. členu: »Namen zakonodajalca ni bil križati pojma javna nравnost s tistimi dejanji, ki sama po sebi zbujaajo javno pohujšanje in zgražanje; sem se štejejo tudi dejanja, ki po svojih lastnostih pripomorejo k širitvi nравnega škodovanja, kot tudi takšna dejanja s katerim so

---

⁷¹ Ibidem. Veliko spremembo je v zakonski ureditvi prinesel Napoleonov Code Civil, ki je bil od 1. januarja 1812 v veljavi tudi v slovenskih deželah vključenih v Ilirske province in je dopuščal razvezo. Tako je določal, da je ženina nezvestoba že zadosten razlog za ločitev, medtem ko je »moral mož svojo konkubino imeti pri sebi v družinski hiši«, da je ločitev lahko zahtevala tudi žena. V: Lynn Hunt, Catherin Hall: The Curtain Rises, v: A History of Private Life IV, From the Fires of Revolution to the Great War, Ed. Michelle Perrot, Gen. Ed. Philippe Ariès and Georges Duby, Cambridge, London 1990, str. 33. V Angliji je npr. ločitev, od konca 17. stoletja do leta 1857, ko je bi sprejet ustrezen zakon, lahko potrdil parlament (Divorce by Act of Parliament). Tako je npr. v primeru gospe Moffat leta 1832, ki je zahtevala ločitev zaradi nezvestobe moža, parlament menil, da bi žena morala odpustiti krivemu možu, medtem ko mož ženi tega ne more odpustiti. Zakon iz leta 1857 pa je obdržal obstoječa dvojna merila, ki so bila odpravljena šele z zakonom o ločitvi iz leta 1923. V: Keith Thomas, The Double Standard, v: Journal of History of Ideas, let. 20, št.2, 1959, str. 195-216. Cerkveno pravo je bilo v tem smislu, vsaj na papirju, pravičnejše, saj so bili razveljavitveni pogoji enaki za oba. Določb cerkvenega prava pa se je na tem mestu držal tudi avstrijski Obči državljanski zakonik iz leta 1811 in je določal absolutno nerazveljivost zakonske zveze, v kateri je vsaj en partner katoliške vere. Več o tem glej v: Janez Cvirn: Boj za sveti zakon.

⁷² Franz X. Eder: Durchtränktheit mit Geschlechtlichkeit, str. 104.

⁷³ Ibidem, str. 104.

povezane posledice kot sta nered in razuzdanost.«⁷⁴ V naslednjih desetletjih se je definicija prestopka proti javni nramnosti še močneje zvezala z vedenjem.

V avstrijskem kazenskem zakoniku iz leta 1852 pa se je razvoj razumevanja »nečistosti« in javnosti dovršil, ko je bil v zakonik sprejet povsem nov pojem, to je pojem sramežljivosti.⁷⁵ Pronicljiva Edith Saurer ugotavlja, da se s tem v zakonik ponovno vračajo členi, ki so poleg javnega eksplicitno šteli žensko oziroma njej lastno sramežljivost. O sprejemu pojma sramežljivost v avstrijski kazenski zakonik leta 1852 pa je zapisala, da gre »v kontekstu oblikovanja javnosti kot sestavnega dela delikta, to razlagati z zaščito ti. pogleda na žensko sramežljivost. Poudarjanje pogleda je toliko bolj pomembno, ker pri tem zakonu ni šlo za sankcioniranje nasilnih dejanj - kot posilstvo -, temveč se je pretvorilo v sankcioniranje žalitve ženske sramežljivosti, ki je bilo v skladu z uzakonjenimi predpisi.«⁷⁶ Friederich Hartl je pri svojem raziskovanju prišel do ugotovitve, da se je ozkosrčna uporaba zadevajocih kazenskih norm začela po letu 1850, kot tudi, da se je takrat kvalifikacija nemoralnega obnašanja kot prekrška/zločina postopoma bistveno razširila.⁷⁷

Kaznovanju prekrškov in prestopkov zoper javno nramnost je bilo leta 1852 posvečeno 13. poglavje drugega dela avstrijskega kazenskega zakonika. Člen 500 je tako natančneje, predvsem v primerih b) in f), ki jih prejšnji zakonik ni vseboval, določal, da gre kot to kategorijo kaznovati »a) nečistost; b) veliko in obče pohujšljivo razžalitev nramnosti ali sramežljivosti; c) beračenje; d) prepovedane igre; e) pijanstvo; f) druge večje nenramnosti.«⁷⁸

---

⁷⁴ »Die Sorgfalt der Gesetzgebung schränkt nach ihrer Absicht den Begriff der öffentlichen Sittlichkeit nicht auf diejenigen Handlungen ein, welche an sich öffentliches Aergerniß und Abscheu zu erwecke fähig sind: sie zieht darunter auch Handlungen, die nach ihrer Eigenschaft zur Verbreitung des Sittenverderbnisses beytragen, wie auch solche, womit Unordnungen und Ausschweifungen als gewöhnliche Folgen verbunden sind.« V: Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey=Uebertretungen, Zweyte Auflage, Wien 1815, § 245 (dalje Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey=Uebertretungen).

⁷⁵ Edith Saurer: Zur Säkularisierung des Sündekkozepts, str. 212-213.

⁷⁶ Ibidem, str. 214.

⁷⁷ Friederich Hartl: Das Wiener Kriminalgericht, str. 349-350. O »ozkosrčni« uporabi zakona lahko na primer govorimo v primeru cenzurnega posega v podlistek Slovenskega naroda iz leta 1911. V podlistku so se norčevali iz ljubljanskega škofa, njegove angažiranosti pri poučevanju mladih zakoncev o zadevah zakonskega življenja in ustanavljanju »deviških« Marijinih družb. Odlomek, ki je zmotil sodišče, je šel takole: »Županova hčerka se je naglo useknila in koketno prizdignivši na eni strani svoj predpasnik je zapela: 'Tamkaj boš videl mojo malo trallalala, mojo malo trallalala.' /.../ Zborček pa je zaključil: 'Tamkaj boš videl našo malo trallalala, našo malo trallalala, oj kapelico-co-co.'« Sodišče je zaplembo utemeljilo z naslednjimi besedami. »Na očitnem mestu se z namernim dvoumnim omenjanjem spolnega odnosa na način javnega pohujšanja grobo krši nramnost in sramežljivost.« V: Arhiv Republike Slovenije, AS 315, Državno pravdnistvo, Ss 1911, Spis 41/11 (dalje ARS).

⁷⁸ Zbirka avstrijskih zakonov: Kazenski zakon, § 500.

Posebno težaven problem je predstavljal nadzor nad tiskovinami. Nadzor nad tiskom so v predmarčnem obdobju imeli cenzurni uradi, ki so delovali po cenzurnih predpisih (instrukcijah in dekretih).⁷⁹ Kazenski zakonik iz leta 1803 je zato kaznoval prodajo oziroma tiskanje in razširjanje del, ki jih je prepovedal cenzurni urad. V 62. členu drugega dela je zato zakon določal zaostritev kazni v primeru, da se razširja delo, ki je bilo prepovedano zaradi npravstvenih razlogov oziroma mu je bila kasneje taka vsebina dodana.⁸⁰ Po ukinitvi cenzure leta 1848 pa se je člen, ki določa kaznovanje v primeru kršitve javne npravnosti po tiskovinah, premaknil v poglavje »O pregreških in prestopkih zoper javno npravnost ali lepo vedenje.« Zagrožena kazen je bila sedaj povišana na od šest mesecev do enega leta, nadzor in preganjanje pa je bilo v rokah državnega tožilstva. Natančnejša določila je prinesel tiskovni zakon leta 1862.⁸¹

Sekularizacija pojmovanja morale in vedno večja vloga države pri ohranjanju javne npravnosti sta v razvoj splošne javne morale torej vpeljala tudi postopno vključevanje nekaterih prej v kazenskih zakonikih nepoznanih pojmov. Javni moralni prekrški, ki so se v kazenskih zakonikih avstrijske države oblikovali od konca 18. stoletja naprej, so v smislu Eliasovega procesa civiliziranja logična posledica vzpona meščanstva in s tem vedno vplivnejšega meščanskega modela dojemanja spodobnosti, kreposti in privatnosti. Razsvetljenske kazenskopravne reforme so prinesle sočasno liberalizacijo in vzpostavitev novih pojmov, ki so izšli iz meščanskega miljeja. Z nadaljnjim razvojem se je torej spremenilo osnovno razumevanje npravnosti, ki je sedaj postala javna dobrina in kot taka potrebna (dodatne) pravne zaščite. Zakonodajalci so leta 1852 tako spet povečali zagrožene kazni za seksualne delikte in še natančneje razdelali pojmovanje javne npravnosti. S tem so tudi dokončno, tj. tudi v kazensko-pravnem pogledu, uveljavili meščansko razumevanje npravnosti in z njo povezane kreposti in spodobnosti.

Javnost je bila pred morebitnim pohujšanjem zaščitenata tudi tako, da so sojenja proti obtoženim zločinov proti naravi potekala za zaprtimi vrati. Časopisje, ki je javnosti v nekaterih primerih posredovalo natančne opise umorov, je pri zločinih, ki bi lahko pohujšali bralstvo, zadeve zaključevalo v dveh do treh stavkih, brez obrazložitve, za kakšno dejanje je natančno šlo.⁸² Če je imelo kaznovanje morilcev in zločincev v družbi vzgojno vlogo, je npravstveni prestopnik

⁷⁹ Julius Marx: Die österreichische Zensur in Vormärz, Wien 1959, str. 13-14.

⁸⁰ »Dafern das gegen das Verboth der Censur gedruckte oder verkaufte Werk zum Verderbnisse der Sittlichkeit gereicht, ist der Schuldig nicht nur sogleich mit dem Verluste der Buchdruckerey oder das Buchhandels zu bestrafen, sondern als ein Werkzeug der Verführung auch zum strengen Arreste nach maß der geschehenen Verbreitung von einem bis zu sechs Monathen zu verurtheilen.« V: Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey=Uebertretungen, § 62.

⁸¹ Zbirka avstrijskih zakonov: Kazenski zakon, § 516.

⁸² Samo za primer. Slovenec je leta 1900 na primer poročal, da je bil v Mariboru »Mark Deutscher 68 let star zaradi nenpravstvenosti obsojen na 2 leti težke ječe.« V: Slovenec, 16. 3. 1900.

skrit pred očmi javnosti, ki se jo izključuje, da se ne bi pokvarila in pohujšala, meseni greh pa je v očeh meščanske družbe bolj umazan od zahrbtnega umora. Da se je zaščita moralnih vrednot po sredini 19. stoletja še razširila, priča tudi po letu 1868 in ukinitvi civilnih javnih usmrtitev izdana prepoved vstopa na morišče za ženske in otroke. V obeh primerih bi namreč lahko nasilni spektakel preveč kvaril šibko in krhko bitje. Na nekoliko drugačen javni in nravstveni problem so zakonodajalci naleteli v zvezi z usmrtitvami žensk na vislicah. Z vidika zaščite javne nravnosti je bilo javno obešanje žensk moteče. Izkazalo se je, »da ženske osebnosti s svojim pozibavanjem na lestvah vislic povzročajo nejevoljo, ker so spodaj nezadostno oblečene. Zato naj bi rabelj pod obema kolenoma zvezal noge obsojenk.' Že leta 1804 so zato obsojenkam na smrt ponekod oblekli hlače, drugod pa so jim zavezali noge in problem moralnosti je bil rešen.«⁸³

---

⁸³ Andrej Studen: Rabljev zamah: k zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja, Ljubljana 2004, str. 96-97 (dalje Andrej Studen: Rabljev zamah).

4 SRAMEŽLJIVOST KOT BRANIK PRED »NEČISTIM« V DRUŽBI 19. STOLETJA

»Dolgo časa naj bi menda prenašali viktorijanski način življenja in še danes ga prenašamo. Kot da je v grbu naše seksualnosti sramežljiva kraljica, zadržana, nema, licemerska.«⁸⁴

4.1 Občutek par excellence - sramežljivost in občutek krivde ter njun vpliv na človeka

Sram je bil prva reč, ki naj bi jo občutila Adam in Eva, potem ko sta ugriznila v jabolko z drevesa spoznanja dobrega in hudega. Pred tem sta bila sicer gola, a kakor piše v Svetem pismu: »Bila sta oba naga, človek in njegova žena, a ju ni bilo sram.«⁸⁵ Po storjenem grehu sta spoznala, da sta gola, zato sta si sešila liste smokve in si naredila predpasnika.⁸⁶ Do takrat sta, po utemeljitvi sv. Avgušтина, »v prvobitnem stanju pravičnosti in resnice Adam in Eva popolnoma kontrolirala vse težnje svojih teles, predvsem pa svoje seksualno poželenje.« S storjenim grehom »nista postala podvržena samo trpljenju in smrti, ampak sta izgubila tudi tisto stanje, v katerem so bile strasti podvržene volji, ki jima je bila dana kot posebna milost. /.../ Tako je človek postal splet nasprotujočih si teženj. Od takrat je 'razdeljen, raztresen in samemu sebi tuj.'⁸⁷ Krivda tako v katoliški teologiji temelji na konceptu izvirnega greha in je del posameznika. Občutek krivde pa pomeni tudi naslednji korak v individualiziranju krivde v smislu ločitve družbenih odnosov.⁸⁸

Sramežljivost je bila tista »čednost«, tisti notranji čut človeka, ki bi posamezniku moral omogočiti, da je izpolnil stroge zahteve morale. Bila naj bi tudi tisti čut, ki je vzdrževal določeni prag, ob katerem je človek začutil mučnost in odvratnost ob pojavu »prepovedanih« občutkov. Skrbeti je morala, da se je pojavil občutek krivde in poznejše kesanje ob soočanju s spolnimi užitki, naj bo to v misli, besedi ali dejanju. Sramežljivost je morala zagotoviti strah pred Bogom, pred družbo in pred drugimi avtoritetami. Strah pred kršitvijo pravil, ki so jih postavile avtoritete. Avtoritete pa so spolnost in slo po njej označile za umaza-

⁸⁴ Michel Foucault: Zgodovina seksualnosti 1, str. 7.

⁸⁵ Sveto pismo Stare in Nove zaveze, Prva Mojzesova knjiga (Geneza) 2,25, Slovenski standardni prevod, Ljubljana 1996, str. 55 (dalje Sveto pismo Stare in Nove zaveze).

⁸⁶ Ibidem, 3,7, str. 55.

⁸⁷ Žan Delimo (Jean Delumeau): Greh i strah, Stvaranje osečaja krivice na Zapadu od XIV. do XVIII. veka, I. zv., Novi Sad 1986, str. 370 (dalje Žan Delimo (Jean Delumeau): Greh i strah).

⁸⁸ Edith Saurer: Scham und Schuldbewußtsein. Überlegungen zu einer möglichen Geschichte moralischer Gefühle unter besonderer Berücksichtigung geschlechtsspezifischer Aspekte, v: »Das Weib existiert nicht für sich«, Hg. von Heide Dienst, Edith Saurer, Wien 1990, str. 21.

no in tudi grešno, v kolikor akt ni imel namena spočetja. Znameniti katoliški moralist Hieronimus Noldin je npr. trdil: »Stvarnik je položil slo in težnjo po njej v samo naravo, da bi človeka privabil k stvari, ki je sama na sebi umazana in katere posledice so obremenjujoče.«⁸⁹ Sramežljivost posameznika se je tako izoblikovala na podlagi sodb avtoritet, ki so se vzpostavile v procesu vzgoje. Avtoriteta je glede »sramežljivosti« predstavljala oko drugih, bila je družbeni običaj, navada, ritualna koda.⁹⁰ V človeku se je ob kršitvah tako sprožal konflikt med občutenjem in avtoriteto, užitkom in občutkom krivde. »Konflikt, ki se izraža v sramu-strahu, ni le konflikt posameznika s prevladujočim družbenim mnenjem, temveč je konflikt, ki ga povzroči vedenje posameznika med njim samim in tistim delom njegovega jaza, ki reprezentira to družbeno mnenje; gre torej za konflikt njegove lastne duševne ekonomije; on sam se spozna za manjvrednega.«⁹¹

Pronicljiva Agnes Heller je med drugim ugotavljala, da je krivda ali ovekovečenje sramu ali pa slabe vesti; je zavest moralnega, ki mora biti poplačano. Manj kot je lahko ali manj kot bo lahko poplačano, bolj mučen oziroma neznošen postaja občutek krivde.⁹² Torej je njena funkcija, da preusmeri vedenje posameznika na pot, ki je v skladu z lastnimi moralnimi ali etičnimi standardi. Posebej pomembna je bila in je v našem prostoru še katoliška cerkev oziroma krščanska vera, njena vzgoja in »nenavaden poudarek, ki ga židovsko-krščanska tradicija zahodne civilizacije daje na posameznikovo osebno moralno sodbo. Tradicija, ki je bila pozorna na stopnjo njenega poudarka in njenega učinkovanja na razvoj moralnega nadzora znotraj posameznika.«⁹³

Freud je občutku krivde v razpravi *Nelagodje v kulturi* pripisal osrednjo vlogo pri kulturnem razvoju človeka, njegov namen pa je povzel takole: »Da bi občutek krivde prikazali kot najpomembnejši problem kulturnega razvoja in pokazali, da se cena za kulturni napredek plačuje z izgubo sreče zaradi povečevanja občutka krivde.«⁹⁴ O izjemnem vplivu in pomenu, ki ga imata sramežljivost in občutek krivde na oblikovanje posameznika v skladu z merili družbe, je prepričana tudi že omenjena Agnes Heller. Po njenem mnenju, ki ga sicer,

⁸⁹ Hieronimus Noldin: *De sexto praecepto et de usu matrimonii*, 1911. Citirano po: Uta Ranke Heine-mann: *Katoliška cerkev in spolnost*, Ljubljana 1992, str. 286.

⁹⁰ Agnes Heller: *The Power of Shame, A Rational Perspective*, London/Boston/Melbourne/Henly 1985, str. 3 (dalje Agnes Heller: *The Power of Shame*). O tem glej tudi *The Many Faces of Shame*, Ed. Donald L. Nathanson, New York/London 1987 (dalje *The Many Faces of Shame*, Ed. Donald L. Nathanson).

⁹¹ Norbert Elias: *O procesu civiliziranja*, Drugi zvezek, str. 361.

⁹² Agnes Heller: *The Power of Shame*, str. 2.

⁹³ R. L. Jenkins: *Guilt Feelings, Their Function and Dysfunction*, v: *Feelings and Emotions, The Moseheart Symposium*, Edited by Martin L. Reymert, C. E. Clifford, T. Morgan, New York/Toronto/London 1950, str. 353 (dalje R. L. Jenkins: *Guilt Feelings, Their Function and Dysfunction*). O vlogi čustev v katoliški vzgoji glej Luisa Accati: *Pošast in lepotica, Oče in mati v katoliški vzgoji čustev*, Ljubljana 2001.

⁹⁴ Sigmund Freud: *Nelagodje v kulturi*, Ljubljana 2001, str. 84.

kakor pravi, podaja z določenimi zadržki, je sramežljivost moralni občutek par excellence.⁹⁵ Občutek krivde, ki posledično povzroča kesanje in »varuje« pred nečistim, »izhaja iz bolečega občutka, občutka nevrednosti, povezanega s preširoko neskladnostjo med posameznikovim vedenjem in moralnimi in etičnimi standardi, ki si jih sam postavi. Kot taki so občutki krivde predvsem notranji in osebni, saj rezultirajo iz lastne sodbe in po ponotranjenjih standardih.«⁹⁶ Občutek krivde pa se ne oglašja kot nekak poziv k umiku nagonov, temveč jih preobrazi in sublimira tiste, ki niso v skladu z idealom jaza in odnosom do Boga. Ideal in odnos do Boga, ki ga je v naši kulturi oblikovala krščanska vera, »nosi v sebi nevarnost, da svoje vernike obteži z neverjetnim in represivnim občutkom krivde. /.../ Obsedenost z absolutno čistostjo namreč spreminja izpraševanje vesti v sovražno gledanje na vsako popustljivost do spontanosti.«⁹⁷

Da je sramežljivost ena najpomembnejših lastnosti, ki pomagajo oblikovati človeka po njihovih željah in predstavah, so že zelo zgodaj spoznali tudi katoliški moralisti, ki so v sramežljivosti videli predvsem branik deviške čistosti. Sramežljivost so zato poskušali vsaditi v zavest otroka že med procesom vzgoje. Vest, ki je nosila prepričanje, da so spolni nagoni grešni in da se jim je za dosego večnosti potrebno čim bolj upirati in jih nadzorovati, je tako v veliki meri nadzorovala človeško vedenje v družbi in v spalnici. Domnevamo lahko, da so mnogi pisci moralnovzgojnih del te učinke poznali tudi iz nekaterih lastnih izkušenj. Poznali so delovanje sramežljivosti kot stalnega notranjega strahu in vedeli, da samonadzor predstavlja najboljšo obliko nadzora nad celotnim človeškim mišljenjem in vedenjem. Notranji boj in potlačitve nagonov so dojemali kot trnovo pot, ki vodi v raj večnega življenja, zato so sramežljivost razumeli kot temeljno in nepogrešljivo moralno vrednoto oziroma čednost.

Če na sramežljivost pogledamo skozi očala Michela Foucaulta, je ta del mehanizma oblasti, ki je hotela vedno bolj nadzorovati seksualnost. »Zdravniški pregled, psihiatrična preiskava, pedagoško poročilo, družinski nadzori imajo lahko za skupen in očiten cilj to, da rečejo ne vsem blodečim in neplodnim seksualnostim.«⁹⁸ In človeška vest, ki ponotranji zahteve avtoritete po Bogu ljubi čistosti, je pri tem nadzoru najbolj učinkovita. »V primeru vesti je avtoriteta uporaben razum, ki se lahko manifestira kot notranji glas.«⁹⁹ V svoji idealno učinkoviti obliki bi verjetno morala sramežljivost zagotoviti, da bi bil prag, ob katerem je človek začutil mučnost, prekoračen že ob sami misli na nedovoljen grešni užitek in zato povzročiti določene psihične »težave«, kot je občutenje kriv-

⁹⁵ Agnes Heller: *The Power of Shame*, str. 6.

⁹⁶ R. L. Jenkins: *Guilt Feelings, Their Function and Dysfunction*, str. 353.

⁹⁷ Žan Delimo (Jean Delumeau): *Greh i strah*, str. 254.

⁹⁸ Michel Foucault: *Zgodovina seksualnosti 1*, str. 49.

⁹⁹ Agnes Heller: *The Power of Shame*, str. 3.

Luis Jimenez Aranda: Spokornica, 1902. Greh, ki je izhajal iz »mesa« je lahko povzročil silovito reakcijo sramu in občutenja krivde. (History of private Life IV)

de in kesanje. Sramežljivost naj bi bila prav z vzbujanjem mučnosti in odvratnosti po prepričanju mnogih najboljša obramba mladine, posebej mladih deklet, pred poželjivimi in grešnimi mislimi ali dejanji, ki jo je bilo potrebno zato razvijati in negovati.

O občutenju sramežljivosti in pomenu, ki ga ima za »kulturni razvoj« družbe, je nemški zdravnik Iwan Bloch razmišljal v svoji knjigi o seksualnem življenju iz leta 1907 in zapisal: »Občutek sramu ni prirojen človeku, temveč je to specifičen produkt civilizacije, to je poseben mentalni fenomen, ki je bil res prisoten že pri golem človeku, vendarle pa je to predvsem karakteristika oblečenega človeka.«¹⁰⁰ Bloch v svojem »današnjem času« dalje ugotavlja, da je bil naravno utemeljen občutek sramu intenziviran do nenaravne stopnje in je bil potvorjen do te mere, da je to pretiravanje s sramežljivostjo, to neprestano potlačevanje nenevarnih naravnih dejavnosti in občutkov, pripeljalo do tega, da se skrita hrepenenja povečujejo in ravno to je tisto, kar priliva olje na ogenj mesenega poželenja.¹⁰¹ Občutek sramežljivosti je pač deloval v okviru spolne morale družbe in izhajal iz njenih zahtev po npravnem vedenju, ki pa so bile večkrat kontraproduktivne.

¹⁰⁰ Iwan Bloch: Sexualeben unserer Zeit, str. 128.

¹⁰¹ Ibidem, str. 157.

4.2 Sramežljivost in njen pomen pri oblikovanju spolne morale 19. stoletja

Za doseg dopadljive spodobnosti je človek potreboval sramežljivost kot notranji glas moralne avtoritete, ki je morala biti zelo izključujoča. Morala 19. stoletja ni dopuščala učenja spodobnega življenja na primerih, ki so opisovali nespodobnost. Če je Erazem Rotterdamski v 16. stoletju v vzgoji namenjeni knjigi z naslovom *Colloquia familiaria*¹⁰² (Družinski pogovori) lahko prikazal mladeniča, ki snubi dekle, ob tem pa celo pogovor med njim in prostitutko ter s pogovorom razkril pravilno moralno ravnanje, se je knjiga nemškemu pedagogu iz 19. stoletja zdela povsem neprimerna, saj je prinašala vedenje o stvareh, o katerih se ne govori. Erazmov pedagoški prijem se mu je zato zdel povsem nerazumljiv. »Kakšni neki razgovori o rečeh, o katerih fantje nič ne razumejo. /.../ Erazem tukaj slika pohoto na najbolj prostaški način in potem dodaja nekaj, kar naj bi bilo vzgojno.«¹⁰³ Podobno kot Erazem se je lotil pisanja tudi Adolph baron pl. Knigge v svoji leta 1788 prvič izdani knjigi *O občevanju med ljudmi*. Tudi on govori o zapeljevanju ter občevanju s koketami in ljubicami in zapiše, da »bi si sicer želel, da bi se človek takih žensk izogibal kot kuge. Če pa se zgodi ta nesreča, da se ujame v takšno zanko, bo redkokdaj imel toliko hladnega razuma, da bi prebral poglavje iz moje knjige, preden bi obiskal tako bitje.«¹⁰⁴ Baron Knigge je opisoval reči, ki so bile kasneje zaradi vsebine označene kot pohujšljive in v greh zavajajoče. Od konca 18. stoletja, predvsem pa v 19. stoletju, je spolnost namreč prihajala pod vedno večji družbeni nadzor, poleg tega pa se ji je pripisovalo vedno več negativnih učinkov na človeško dušo in telo. Seznanjanje s takšnimi deli, kot sta bili zgoraj opisani, zato ni bilo priporočljivo oziroma dovoljeno. Človeška seksualnost je namreč postajala vedno pogostejše interpretirana kot vzrok bolezn, norosti in podobnega. S tem pa sta vedno pogostejša spremljevalca vzbujenih spolnih nagonov, občutek krivde in sramu, samo pridobivala na uporabni vrednosti. Dušo in telo naj bi namreč ščitila pred grozečimi nevarnostmi spolnosti. Do enake ugotovitve je prišel Thomas Laqueur, ko je preučeval problem samozadovoljevanja. V knjigi z naslovom *Solitary Sex* je zapisal: »Samozadovoljevanje tisočletja ni predstavljalo ne vem kakšne teme in na začetku 18. stoletja je začelo prežemati zahodni svet. /.../ Zaskrbljenost nad pojavom je pripeljala skoraj celotno medicinsko stroko do prepričanja, da masturbacija lahko povzroči hrbtenično tuberkulozo, epilepsijo, mozolje, norost in ostale duševne bolezni, splošno hiranje in stotine ostalih bolezni.«¹⁰⁵ Nasploh

¹⁰² V svojem bistvu je bila to vadnica latinskega jezika na praktičnih primerih, ki pa je dosegla velik uspeh in so jo prevedli v več jezikov, nad čemer pa Erazem Rotteramski ni bil povsem navdušen.

¹⁰³ Norbert Elias: *O procesu civiliziranja*, Prvi zvezek, str. 304 .

¹⁰⁴ Adolph Freiherr von Knigge: *Über den Umgang mit Menschen*, Frankfurt 1977, str. 199.

¹⁰⁵ Thomas W. Laqueur: *Solitary Sex, A Cultural History of Masturbation*, New York, 2003, str. 185 (dalje Thomas W. Laquer: *Solitary Sex*). O tem glej tudi Peter Lewis Allen: *The Wages of Sin, Sex and*

lahko rečemo, da je bilo 19. stoletje praktično obsedeno s preprečevanjem skrivnih grehov odraščajoče mladine. »Znanost«, ki se je v tej obsesiji oblikovala, pa je moralistom ponudila znanstvene ugotovitve, ki so jih ti s pridom uporabljali kot dokaze in oporo za svoje nauke. Grešnik zato ni čakal več le posmrtno sodbe in hudih peklenških muk, saj ga je kazen v obliki bolezni lahko doletela že v času zemeljskega življenja.

V 19. stoletju je sramežljivost tako postala ena najpomembnejših lastnosti posameznika, da se je lahko upiral vsakršni nagonski sli. Sramežljivost naj bi si človek pridobil s procesom vzgoje in izobraževanja, saj je bila nujna za vključitev v družbo, v kateri naj bi vladalo to, kar Freud imenuje »kulturna« spolna morala.

4.3 Pritiski modernega sveta in sramežljivost

V 19. stoletju je moraliste na Slovenskem težilo, da sramežljivost med prebivalstvom različnih slojev ni bila enakomerno razširjena in tudi ne zahtevana. Vedno večja razširjenost pritikin modernega sveta, kot so večja mobilnost zaradi železnice, večja pismenost ter vedno večji dostop do časopisja in literature, je sprožila splošno zaskrbljenost nad npravnim stanjem podeželskega prebivalstva. Nevrolog Heinrich Wilhelm Erb je o teh spremembah zapisal: »Na sloje prebivalstva, ki so bili prej docela nedotaknjeni, se je razširil doslej nezaslišan luksuz; nereligioznost, nezadovoljstvo in poželjivost so se povečali v širokih krogih ljudi; zaradi prometa, ki je do skrajnosti povečan, zaradi telegrafskih in telefonskih mrež, ki prepletajo ves svet, so se razmere v žitju in bitju popolnoma spremenile.«¹⁰⁶

Privlačne plati nove mode. (Sittengeschichte des Intimes)

V navedenem je avtor iskal vzroke, ki so pripeljali do moderne nervoznosti. In, da se duha novega časa ne bi preveč navzelo tudi podeželje, so moralisti prevzeli nalogo opozarjanja prebivalstva na slabe navade novega časa. Navadno so pri tem izpostavljali pogubni liberalizem, brezverstvo, poželjivost in še kaj, kar naj bi moralno in fizično uničevalo npravstveno sicer dobrega človeka. Zgoraj nevedeni nevrolog Erb je vzroke za nervoznost ljudi iskal predvsem v zunanjih dejavnikih, ki so privedli do prerazburjenih in zaradi užitka izčrpanih živcev.

¹⁰⁶ Citirano po: Sigmund Freud: »Kulturna« spolna morala, str. 133-156.

Tudi znameniti avstrijski psihiater Richard von Krafft-Ebing je bil mnenja, da nervozo povzročajo prerazburjeni živčni sistem. V uvodu svoje knjige je zapisal: »Črv, ki gloda sadež kulturnega življenja in jemlje veselje do življenja in življenjsko moč, je tako imenovana nervoznost. /.../ V naši moderni družbi prinese nešteto ljudi s seboj na svet šibko konstitucijo, ki se ni zmožna upreti slabim vplivom vseh vrst.«¹⁰⁷ V raziskovanju naravnih zakonitosti dednosti in živčnega sistema je bilo po mnenju Krafft-Ebinga in mnogih drugih najti potrditev besed iz Svetega pisma. »Strašna resnica raziskovanja narave in potrditev stavkov Svetega pisma: 'Grehi vaših očetov bodo na vas maščevani vse do tretjega in četrtega uda.'¹⁰⁸ Takšne ugotovitve in sklicevanje znanstvenikov na Sveto pismo so bile moralistom v veliko pomoč, saj so predstavljale znanstveno utemeljevanje njihovih učenj in prepričanj, ki so »moralnost« življenja in »čistost« telesa poskušali uveljaviti, kot univerzalno rešitev za sedanost in večnost.

Ob svarilih, ki so opozarjala na abstraktne in neoprijemljive posledice, so se torej vse bolj uveljavljala svarila, ki so svojo oporo iskala v medicinski znanosti, predvsem v nevrologiji, kar je bilo v stoletju hitrega znanstvenega razvoja te znanosti in hkratnega razvoja psihologije precej pogosta zaslomba. Preko te se je poskušalo utrditi prepričanje, da mora biti seksualnost kot nižji čut podrejena kontroli in nadzoru ves čas življenja, saj so to »težnje, ki se snujejo na dnu človeške duše in katerih pojave narava sama, kar se tiče človeštva in celo višje organiziranega živalstva, zakriva.«¹⁰⁹ Nevarnosti so izhajale iz neukročene narave človeka, ki je po zatrtjevanju nekaterih lahko povzročila usodno oslabitev telesa. Tako je tudi ljubljanski škof Jeglič v enem izmed navodil duhovnikom škofije skušal podrobneje razložiti usodne posledice masturbacije, pri tem pa se je oprl prav na »fiziološke značilnosti človeka« in nadaljeval: »Pokvari se spolni organ, pešajo vedno vznurjeni živci, izgublja se telesna moč, porode se bolezni posebno v mozgu, slabe možgani in zato spomin in moč mišljenja. Še hujsi pa je smrtni greh...«¹¹⁰

Ob bolezenskih obolenjih živčevja zaradi prevzburjenosti so v 19. stoletju tudi druge takrat neozdravljive bolezni povezovali z npravstveno nenormalnostjo. Sum je zato znal pasti tudi na obolele za različnimi boleznimi, ki si jih ljudje niso znali razložiti in med njimi je bila tudi jetik. »Jetika se je zdelala kot usoda, ki se ji človek ni mogel izogniti, takoj ko je bil z njo zaznamovan - usoda telesa, ki je na sebi nosilo neznan madež, ali usoda življenja, ki je doživelo eksisten-

¹⁰⁷ Richard von Krafft-Ebing: *Über gesunde und kranke Nerven*, 3. izdaja, Tübingen 1885, str. 3 (dalje Richard von Krafft-Ebing: *Über gesunde und kranke Nerven*).

¹⁰⁸ *Ibidem*, str. 25.

¹⁰⁹ Čas, zvezek 10, 1907, Franc Terseglav: *Seksualno vprašanje*, str. 433.

¹¹⁰ Pastoralne konference leta 1906, str. 5, priloga v: *Ljubljanski škofijski list*, št. IX, 1906 (dalje Pastoralne konference leta 1906).

cialno poškodbo v samouničujočem duševnem ognju. Neznani izvor bolezni je povzročil, da so iskali vzroke v nenormalnosti bolnikov oziroma njihovega življenja. Pogled zdravnikov se je vedno znova ustavljal na seksualnosti, da bi v njej iskali skrivnostni izvor jetike.«¹¹¹ Skrito »razvratno« življenje ali skriti odklonski seksualni nagibi so se po mnenju mnogih morali pokazati kot telesna oslabeledost in obolelost za raznimi boleznimi. Podobna je bila zgodba z lasmi. Poleg prepričanja, da se da po izgledu las prepoznati bolezni jeter, pljuč ali žolča, so bili namreč prepričani, da se da po stanju las prepoznati tudi npravstvene pomanjkljivosti človeka.¹¹²

---

¹¹¹ Günther Landsteiner, Wolfgang Neurath: Krankheit als Auszeichnung eines geheimen Lebens, Krankheitskonstruktion und Sexualität anhand der Lungentuberkulose um 1900, v: Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften, Jg. 5, 1993, Heft 3, str. 358-387.

¹¹² Ulrike Döcker: Die Ordnung die bürgerlichen Welt, Verhalensideale und soziale Praktiken im 19. Jahrhundert, Frankfurt/New York 1994, str. 107.

4.4 Pomen vzgojne literature

Zahteve po vcepljanju sramežljivosti so bile zaradi predstavljenih učinkov stalno prisotne v krščanski vzgojni literaturi, katekizmih, bontonih in še kje. Posebno zavzeto so se moralisti vzgojnega pisanja lotili prav v 19. stoletju, ko lahko zasledimo vedno večji obseg izdajanja vzgojnih priporočil, napotkov in nasvetov. Same zahteve moralistov se v bistvu niso spreminjale. Če primerjamo Slomškove članke v Drobntnicah ali v Zgodnji danici in druge spise s srede 19. stoletja s knjižicami Antona Jegliča z začetka 20. stoletja, ni najti podobnosti samo v predstavitvi in določitvi problema, temveč tudi pri metodah reševanja. Knjižice in spisi so bili namenjeni predvsem mladim pred poroko, staršem, dekletom in »vzgojnim delavcem«. Njihov glavni namen pa je bil obvarovati človeka pred lastnimi nagoni, ki bi se lahko porodili ob raznih priložnostih in zaradi česar naj bi bil posameznik v stalni pripravljenosti na boj. Sramežljivost lahko namreč »kot obramba« popusti oziroma se razvije v nesramežljivost iz več vzrokov. V Drobntnicah jih je Slomšek našel pet in ti so naslednji: »1. Zanikrnost starišev, ki dajo otrokom obdvojnega spola v enim vojdrli ležati, alj jih clo v svojo zakonsko postelo jemlejo – jih pustijo gole hoditi, se v samoti po kotih potikati itd. /.../ 2. Gizdnost alj oholost (nečemernost) deklet, ako jih matere razvadijo na ošabna oblačila, kako bi drugemu spolu dopadle, razgalene hodile. /.../ 3. Pregrešen ponos in hvala mladeničev, koji se svojega razuzdjanega djanja – zapeljevanja, clo očitnega greha hvalijo in v hudobijah časti iščejo. /.../ 4. Očitno pohujšanje, ako nesramni posli, rokodeli vpričo otrok klafajo, se nespodobno cukajo, pijani po ošterijah delajo, kar je povedati strah. /.../ 5. Razvada v jestvini in pijači poželenje mesa obudi. Preveč kave, močnega vina, žganja in drugih sladčic poživini človeka, de je kakor konj in mezeg, ktera pameti nimata.«¹¹³

Sramežljivost je bila pač najbolj učinkovito varovalo pred padcem v pohujšanje. Njeno ohranjanje je po prepričanju mnogih prinašalo številne »prednosti«: »Dokler je človek sramežljiv slabega niti ne misli niti ne govori niti ne dela; njegova čista vest ga sili vedno k izpolnjevanju dolžnosti in dokler izpolnjuje te natančno, je srečen. Zatorej naj bi vsak človek prirojeno sramežljivost, kakor največjo blaginjo marljivo gojil in skrbno varoval, ali izgubljeno, kakor hitro mogoče zopet pridobil. /.../ Tudi kadar je sam, naj ne misli na nesramnosti, nego vedno naj skrbi za prostost svojega srca in za nežnost vesti. Človek, ki dela resno in ima skrbi, itak ne utegne razmišljati nečednih dejanj. Zato naj ima človek vedno nekaj opravila.«¹¹⁴

¹¹³ Drobntnice, Učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvučenje ino za kratek čas, 1851, str. 91-92 (dalje Drobntnice).

¹¹⁴ Jožef Valenčič: Vzgoja in omika ali izvir sreče, str. 31-32.

Pri številnih vzgojnih delih je imela sramežljivost zaradi vsega naštetega osrednjo vlogo. Pravilnik Škofijskih zavodov sv. Stanislava v Ljubljani iz začetka 20. stoletja samo dokazuje, kako pomembna je bila sramežljivost kot pojem. Pravilnik je namreč v določenih »primerih nesramežljivosti« zahteval celo izključitev. »Stroga sramežljivost je bistvena poteza plemenitega značaja, da se imenuje 'podlo' vse, kar ji nasprotuje. Zato naj se med gojenci nikdar ne čuje beseda, ki bi le količkaj žalila sramežljiva ušesa. Kdor bi pa zoper sramežljivost kakorkoli grešil, se takoj izključi iz zavoda.«¹¹⁵ Sramežljivost je tako imela osrednjo vlogo že pri Slomšku v prvi polovici 19. stoletja. V svoji večkrat ponatisnjeni knjižici Krščansko devištvo je sramežljivost na primer uvrstil med deset prijateljev in prijateljic devištva in zapisal: »To je Bog dal nedolžnosti za varuhinjo. Sramežljivost je notranji božji glas, ki te opominja, kadar si v pregrešnih nevarnostih. Tvoje srce sprehaja sveti strah in rdečica spreletava tvoje lice. /.../ Sramežljivost je rahel cvet deviškega stanu; nesramna prešernost pa je pri deklicah to, kar je smrad pri rožah.«¹¹⁶

»Dokaze« o spremenjenem odnosu do seksualnosti oziroma »dokaze« o spremenjenem pragu mučnosti, ki ju je prineslo 19. stoletje, najdemo tudi v prvem slovenskem bontonu Olikani Slovenec, ki ga je sestavil Ivan Vesel. Avtor se je namreč v precejšni meri zgledoval po že omenjenem delu avtorja von Kniggeja O občevanju med ljudmi. Del, ki govori o občevanju z ženskami, ima pri Kniggeju tudi vsebine glede občevanja s koketami ali ljubicami, v bontonu, izdanem leta 1868, pa te »nevarne« vsebine ni več, saj se je Vesel v tem delu bistveno omejil in pove samo svoje osebno mnenje o ženskem spolu nasploh: »Nikomur ni treba preveč žalovati, ako si ne pridobi dopadajenja in všečnosti krasnega spola.«¹¹⁷

Podobno je bilo tudi s slovensko priredbo knjige o izboljšanju in podaljšanju življenja z naslovom Makrobiotika iz leta 1864, ki jo je prevedel in priredil zdravnik Matija Prelog. Original je konec 18. stoletja napisal znani in ugledni nemški zdravnik Christoph Wilhelm von Hufeland.¹¹⁸ Enajst strani v izdaji iz 18. stoletja se je v slovenski priredbi skrčilo na stran in pol. V novejši izdaji je tako izpuščen del, ki razlaga nevarnosti spolnih bolezni in »onanije«. Sicer pa je že Hufeland menil (v slovenski priredbi je mnenje samo ponovljeno), da »med vsem sredstvi, ki življenje kratijo, ne poznam nobenega, katero bi tako razrušljivo moč imelo, in tako popolnoma vse lastnosti za pokrajšanje življenja v sebi

¹¹⁵ Anton Bonaventura Jeglič: Pravilnik za gojence škofijskih zavodih sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano, Ljubljana 1920, str. 8-9.

¹¹⁶ Anton Martin Slomšek: Krščansko devištvo, str. 44.

¹¹⁷ Ivan Vesel: Olikani Slovenec, str. 65.

¹¹⁸ Christoph Wilhelm von Hufeland: Makrobiotik oder die Kunst, das menschliche Leben zu verlängern, Jena 1797 (dalje Christoph Wilhelm von Hufeland: Makrobiotik).

zjedini, kakor to; ta razuzdanost se mora za najmočnejše sredstvo pokrajšanja življenja vzeti.«¹¹⁹

Na Slovenskem lahko »proces civiliziranja« in poskuse izboljševanja nra-
vstvenega stanja na podeželju spremljamo tudi skozi krščansko vzgojno literatu-
ro in nasvete, izdane v krščanskem časopisju. Ti so bili v veliki meri namenjeni
kmetu in nam zato pričajo tudi o kmečkem vsakdanu, ki nravnosti, kakršno
so hoteli uveljaviti moralisti, še zdaleč ni pripisoval dovolj pomena. Meščansko
stanovanje z zahtevo po ločenih prostorih in intimnosti na podeželju (pa tudi v
revnih stanovanjih delavcev) ni bilo uresničljivo. Moralisti so to zagato gotovo
poznali in zato poudarjali, da je potrebno paziti. »Sramožljivost otrok se tudi
podkopuje in v nevarnost postavlja, kadar se otroci ali pa odrašeni vpričo njih
oblačijo ali slačijo, še bolj pa s tem, ako skupaj spe, morebiti celo oba spola v tisti
spavnici, ali pa še v eni in tisti postelji.«¹²⁰ Da otroka domišljija ne bi zapeljala v
nevarnost pohujšanja njegove nedolžnosti, jo je bilo potrebno skrbno usmerjati
in ga naučiti, da je znal sam »krotiti huda nagnjenja in se varovati tega, kar je
škodljivo, napačno, pregrešno, ko bi bilo še tako prijetno, kar je ostudno, tega
se varovati, če ga tudi nihče ne vidi.«¹²¹

Sramežljivost je pač imela vlogo prvega branika pred grehom, zato ker
»otroci, katerih ni sram, jih tudi greha ni strah in božji angel jih je zapustil.«
Zato je bilo potrebno sramežljivost ohraniti, da bi se v otroku vzbudil občutek
o vseprisotnosti Boga, ki še posebej ne mara skrivanj po kotih. »Iz mladega jim
pravite, de Bog vse vidi, Bog vse ve, naj bo tema še tako terda, stena še tolk tol-
sta; Bogu se skriti ne moremo.«¹²² Tudi naravno okolje, flora in favna podeželja
sta nudila preštevilne nevarnosti, ki so sramežljivost spodkopovale. »Starši pazi-
te nato, da otrok nikjer ničesar ne vidi, kar bi ga opozorilo na spolne stvari in
na zarod človeka. /.../ Ako se kaj takega opazi pri živalih, kar pač ne bo mogoče
otroku vedno prikriti, naj se dotično delo označi kot živalsko, ki je nespodobno
in se ga mora človek sramovati.«¹²³

Vzgoja v krščanski veri je bila po mnenju moralistov nujna, saj samo
posvetno znanje naj ne bi moglo biti resnično moralno, predvsem pa ni nudilo
dovolj moči in opore za nevarna obdobja. Ker bi naj bila posvetna vzgoja in

---

¹¹⁹ Matija Prelog: Makrobiotika ali nauki po katerih se more človeško življenje zdravo ohraniti in podoljša-
ti, Spisal veči del po C. Hufelandu, Ljubljana 1864, str. 113-114 (dalje Matija Prelog: Makrobiotika).

¹²⁰ Andrej Likar: Sveti zakon, Kaj je, od kod je in pa ktere dolžnosti naklada, Ženinom, nevestam, poseb-
no pa zakoskim v poduk, Celovec 1856, str. 114 (dalje Andrej Likar: Sveti zakon). V Zgodnji danici so
poglavje o žaljenju sramežljivosti povzeli 22. 7. 1870.

¹²¹ Zgodnja danica, 30. 9. 1870.

¹²² Drobotnice, 1846, str. 182.

¹²³ Anton Bonaventura Jeglič: Staršem, Drugi zvezek: Pouk o vzgoji, Ljubljana 1910, str. 64.

omika premalo za obvladovanje spolnih nagonov, takšna vzgoja ni zadostovala za ohranitev moralne čistosti. »Taka zgolj posvetna omika, taka vnanja lepota čedne obnaše, tak vnanji lišp, ki pokrivati ima notranje strasti in pregrehe, pa jih vendar ustaviti ne more, da bi se ne pokazale in na svitlo ne priderle, velikrat z izgubo sramežljivosti.«¹²⁴ Navodila duhovnikom ljubljanske škofije o vzgoji mladine, ki so nastala leta 1903, so bila v tem smislu še konkretnejša in ostrejša. Škof Jeglič je tako priporočal duhovnikom: »Premišljujmo pripomočke za mladeniča, da nagnjenja, strasti in nevarnosti spozna in da jih zasovraži, pripomočke, da si okrepi voljo boriti se zoper nje z vso silo za nasprotno krščanske čednosti. Ti pripomočki so poduk, molitev, sveti zakrament.«¹²⁵

Meščanski sloj je bil s svojo zahtevo po nrvstvenem življenju lep primer za ostalo prebivalstvo. Avtorji poučnih moralnih zgodb in navodil so se zato zgledovali prav pri meščanski družini, tako da so poskušali katoliški pisci in moralisti meščansko pridobitev naravnih potlačitev ali zatiranj nagonov, kakor je temelje kulture z začetka 20. stoletja opisal Freud, načrtno uveljaviti tudi pri nemeščanskem prebivalstvu.

---

¹²⁴ Zgodnja danica, 29. 7. 1870.

¹²⁵ Ljubljanski škofijski list, št. I, 1903, str. 6.

4.5 Uporaba retorike deviantnosti in sramežljivost

Varuhi javne morale so podobo npravstveno krepostnega življenja želeli videti pri vseh slojih prebivalstva, o čemer pričajo časopisje in publikacije na Slovenskem. V časopisju pa so bralci največ nasvetov o ohranitvi čistosti našli v razpravah Drobtinic in Zgodnje danice. Desetletja so si sledile zgodbe, nasveti, pridige ipd., ki so opozarjale ljudi na blato umazanije, gnus in smrtni greh, ki ga v sebi nosi spolni nagon. Da pa bi to dosegli, so uporabljali preprosto dvopolno retoriko, ki jo lahko poimenujemo tudi retorika deviantnosti.

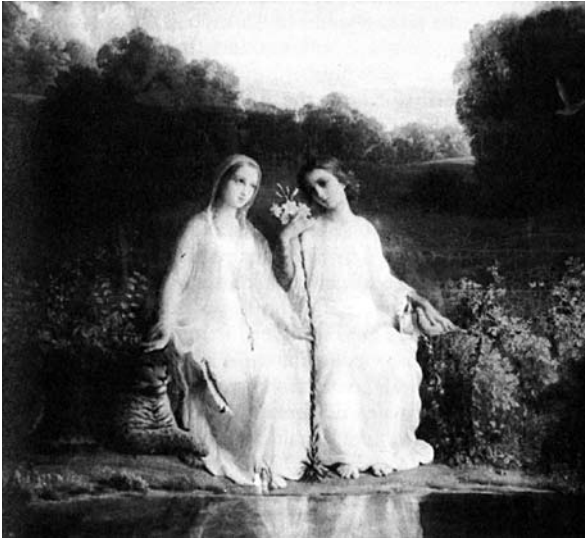
Da bi ljudje spoznali pomen sramežljivosti, so moralisti ustvarili precej versko-vzgojnih del, ki so opozarjala na nevarnosti ob izgubi le-te. Zato so misli na spolnost prikazovali kot greh nečistovanja in ob tem uporabljali kar najbolj slikovit besednjak. »Hude nečiste misli bodo kakor po letu tvojo glavo obhajale, nespodobne želje se kakor črvi v tvoje srce nalezle in tvojo nedolžnost umorile.«¹²⁶ Sramežljivost je seveda imela tudi mesto med angeli v nebesih. To lepoto so moralisti v zamaknjenosti povelečevali in opevali. »Nekako angelsko lepo je, ako otrok sramežljivo zardi, kadar se mu kaj nespodobnega ali celo nesramnega pokaže, zardi, se proč obrne in odide, akoravno še ne ve, kaj je nesramno.«¹²⁷ Poklicani za varovanje npravnega zdravja so zato radi v nedogled in na podoben način opozarjali ljudi, naj se varujejo greha, ki ima lahko strašne posledice že v zemeljskem življenju, v posmrtnem življenju pa jih gotovo čaka le še večno trpljenje.

Nedolžnost in sramežljivost sta v krščanstvu vedno predstavljali najvišji vrednoti. Da bi preprosto ljudstvo dojele koristnost deviškega stanu, so sijočo lepoto nedolžnega človeka (predvsem deklet) hvalili in poudarjali, da ni lepšega ter Bogu ljubšega na tem svetu, kot so nedolžna dekleta in mladeniči. Besedišče stavkov je bilo zato polno hvale sramežljivosti. »Ni lepšega časa v celim človeškem življenju, kakor dnevi čiste nedolžnosti. Z veseljem se ogledamo na juterno sonce, ki v svoji svetlobi po nebu perplava, ino s svojimi rudečimi žarkami hribe in doline poliva; pa še lepši, še bolj veselo je viditi mladenča in deklico, dokler sramoživost na njih licah cveti, in jih sovražna zapeljivost v roke dobila še ni.«¹²⁸ Na drugi strani so poskušali biti enako dramatični, ko so opozarjali na »nečistost«. Nobena beseda ni bila dovolj ostra, da bi lahko opisali sramoto, ki doleti človeka ob izgubi sramežljivosti na način, kot je npr. zunajzakonska izguba deviškega venca. »Černo je oglje, de ne more bolj biti, inu strupen je modros, de

¹²⁶ Anton Martin Slomšek: Krščansko devištvo, str. 25.

¹²⁷ Anton Bonaventura Jeglič: Na noge v sveti boj!, Tretja knjiga: V boj za srečno in veselo krščansko življenje, Prevalje 1921, str. 75.

¹²⁸ Drobtinice, 1847, str. 84.

Louis Janmot: Virginitas, Nasproje med deviško lepoto in blatom umazanije greha je imelo v retoriki moralistov pomembno vlogo. Janmout je predstavil dvoumnost in prozornost, eteričnega razumevanja lepote devištva. (History of Private Life IV)

postelji komaj sprejemljiva dejavnost tudi v primeru združitve z namenom spočetja. Ker tudi »zakonska ljubezen mora biti čista, ne sme ljubiti, kar človeka poniža do živali ali celo pod žival /.../ Ljubezen časih ni čista, ljubi le mesene slasti, je mesena; mesena ljubezen pa je sovraštvo, ki dušo umori...«¹³⁰

se ga vsak bati mora; vendar veliko bolj gerda ino črna je nečistost, ino bati in varvati se nje bolj moramo, kot vsake kače. /.../ Nečistost bo kakor blato na cesti pomendrana, ino na gnoj zavržena.«¹²⁹

Retorika moralistov je tako spolno življenje opredeljevala s pojmom čisto, kar je v praksi pomenilo spolno vzdržnost, in nečisto. Čisto je bilo le v primeru, ko je spolni akt služil spočetju. Logična posledica povečevanja, v našem primeru čistega, deviškega, je bila, da je bila spolnost v zakonski

¹²⁹ Ibidem, str. 79.

¹³⁰ Janez Zabukovec: Kratak poduk o svetem zakonu, Ljubljana 1902, str. 3-4.

5 RAZMERE NA SLOVENSKEM

5.1 Strah pred pohujšanjem

Kulturne in družbene spremembe, ki jim je bil priča slovenski prostor v drugi polovici 19. stoletja, so s seboj prinesle tudi naraščajočo skrb za npravstveno vzgojo prebivalstva. Prebivalstvu na Slovenskem je bilo v teku 19. stoletja namenjenih več knjižic in sestavkov (npr. v Drobtinich in Zgodnji Danici), ki so poskušali izboljšati »npravstveno stanje«, in vendar je konec stoletja ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič po eni izmed svojih prvih vizitacij zapisal: »Nič kaj prav vesel biti ne morem, prežalostne so razmere na Slovenskem. /.../ Res, ljudstvo mnogo, mnogo greši.«¹³¹ Ljubljanski škof in njegova kasnejša zavzemalja predstavljajo velik prelom s tradicionalnim pedagoškim pristopom tako po obsegu in vsebini, kot tudi odzivu na njegova dela. Po branosti ga je, glede na število ponatisov, skoraj gotovo prekašal Anton Martin Slomšek, a je šel Jeglič v razlagah spolnosti bistveno dlje in presegel običajne moralnovzgojne spise. Tudi opis nekaterih oblik seksualnosti kot potencialno patoloških (masturbacija) je pri slovenskem avtorju predstavljalo novost.

V slovenskem prostoru je na področju medicinsko-moralne znanosti, v primerjavi z nemškim, praktično vse 19. stoletje vladalo zatišje. »Poplave« spisov, ki je bila značilna predvsem za protestantske dežele, na Slovenskem ni mogoče opaziti. V okolju s prevladujočo katoliško vero, njeno etiko in moralo je podrobno pisanje o zadevah nečistosti verjetno terjalo precejšnjo mero zavzetosti in poguma. Področje vzgoje in izobraževanja je na ostajalo domena duhovnikov-pedagogov, ki se na področje seksualnosti iz previdnosti raje niso spuščali. V katoliški miselnosti se namreč kot najboljšo sredstvo za ohranitev čistosti in sramežljivosti vedno znova ponuja oziroma priporoča pobeg za (npr. samostanske) zidove; ob tem pa se je priporočala tudi pazljiva budnost do skoraj vsega posvetnega. Medtem ko so protestantski teologi, zdravniki in pedagogi navadno predvidevali, da nevednost ne more zaščititi pred skušnjavami; so se katoliški teologi trudili molčati o določenih stvareh.¹³² To pa je bilo stališče, na katerega so še dolgo gledali kot na temeljno za ohranitev »čistosti«. Še sredi petdesetih let 20. stoletja je npr. papež Pij XII. v encikliki O svetem devištvu na primer odločno nasprotoval tistim, ki menijo, da se morajo kristjani, in še posebej duhovniki, seznaniti z nevarnostmi sveta ter tako preizkušati svojo čistost in sposobnost, da se uprejo skušnjavam. »Zaradi tega dopuščajo /.../ branje ljube-

¹³¹ Jegličev dnevnik, 21. 5. 1900.

¹³² Lutz D. H. Sauerteig: Sex Education in Germany, v: Sexual Cultures in Europe, Themes in Sexuality, Ed. by Franz X. Eder, Lesley A. Hall, Gert Hekma, Manchester/New York 1999, str. 10.

zenskih romanov, ki se nahajajo na Indeksu prepovedanih knjig, ali tistih, ki so prepovedani po naravnem pravu. /.../ Pri tem nam dobro služi opomin sv. Avguština: 'Ne govorite, da so vaša srca čista, če so vaše oči nečiste, saj je nečisto oko znak nečistega srca.'¹³³

Že sam opis »nečistih« dejanj bi lahko namreč pohujšal nedolžno dušo. Sramežljivost ni smela nastati iz natančnega spoznanja greha, ampak je morala obstajati *per se*, iz samega strahu pred izgubo čistosti in žaljenjem moralne avtoritete: vsevidnega Boga, pa tudi staršev in družbe. Zato so katoliški »vzgojitelji« zahtevali stalno pozornost na vse, kar bi lahko vodilo do kakršnegakoli soočenja z »nečistim«. Kaj pa je pozornost? se je spraševal Felix Dupanloup, škof v francoskem Orleansu in hkrati odgovarjal: »Kar sledi, je preprosta, pravilna in globokoumna razlaga: pozornost je spominjanje na tisto, kar ni dano nobenemu drugemu bitju razen človeku in kar na zemlji posedujemo samo mi sami; je spominjanje na tisto, kar je v nas in drugih božjega, je religiozni čut, ki to spominjanje navdihuje.«¹³⁴ Ko so pisali o spolnosti, so zato največkrat omenjali zakonsko dolžnost, oziroma nečistost in greh. Posebnih spisov o spolnosti ali konkretnem grehu do konca 19. stoletja na Slovenskem ni najti, največ nasvetov pa so ljudje dobili pri pridigah in v molitvenih knjižicah, ki so imele dodan vzgojno-moralni del. Tem so se v štiridesetih letih pridružili še vzgojno-moralni spisi v Drobtincah in Zgodnji danici.

Naj navedem primerjavo iz zgodnejšega obdobja. Ob koncu 18. stoletja, leta 1794, torej v času, ko se je v Evropi rojevalo »moderno« medicinsko-teološko pojmovanje spolnosti, je Jurij Japelj, takrat duhovnik in dekan na Ježici, spisal in natisnil Pridige sa vŕe nedele fkusi lejtju. Ena med njimi je bila namenjena nečistosti in je dober prikaz previdnosti (slovenskih) katoliških duhovnikov. Katoliška doktrina je pač narekovala veliko previdnost že pri razlagi. V uvodnem delu pridige je predstavil probleme, ki jih povzročata poduk o nečistosti: »Jeŕt najdem prezej v sazhetki velike teshave mojo dolshnoŕt ŕpolniti, inu ŕem kakor med dvemi nevarnimi poti samotan, od ene ŕtrany, zhe od letih rezhy kaj vezh govorym, sna per nekaterih iz mojih poŕlufhazvov pohujŕhanje vŕtati, in letimu ŕveytimu zhiŕftimu kraju, ker govorym, ena nezhaŕt ŕe ŕgoditi. Od te druge ŕtrany pak, zhe od tega premalu govorym, taku niŕim moji dolshnoŕti ŕveŕt, inu moja ŕlushba malu sda.« Strah pred pohujŕanjem posluŕhalcev in bralcev je torej narekoval previdnost pri uporabi besednjaka. Skupna značilnost večine spisov, ki so govorili o grehu nečistosti, je poskus, da bi v pojmu nečistost zaobjeli vse »greŕne« oblike, ki se pojavljajo v povezavi s seksualnostjo.

¹³³ Pius XII.: 'O svetom djevičanstvu', Enciklika sv. Oca pape Pija XII., ŕakovo 1954, str. 25.

¹³⁴ Felix Dupanloup (Bischof von Orléans): Die groŕen Pflichten der christlichen Frau, Conferenzreden, Mainz 1881, str. 155.

Japelj se je pri razlagi greha, ki je »silnu ostuden«, opiral na besede sv. Pavla iz Svetega pisma v Prvem pismu Korinčanom. »Ali ne veste, da so vaša telesa Kristusovi udi?« Ker z nečistostjo oskrunijo Kristusove ude, nečistniki kakor pogani bogovom darujejo svoja telesa – tempelj sv. Duha: »Offra tej perfhoni katero lubi, fvojo frezho, fvoje sdravje, fvoj pozhitik: njemu je fhe malu zhe le to fvoje sapravi, on vsame na pofodo, on krade, on ropa, da le eno najemnizo plazha, katera fe h'grehu fama proda. /.../ Z eno befsedo povedano obeden ajd ali nevernik ne smifli tolikukrat na fvojga malika, obeden fvetnik tolikukrat na fvojga Boga, kakor en nezhihti zhlovek na to perfhono, v katero je grefhno samaknen.«

V nadaljevanju Japelj ne govori o zemeljskih kaznih, ki naj bi zadele nečistnika v obliki telesnih ali duševnih boleznih, ampak ostaja kazen za storjene grehe posmrtna zadeva. Torej ni sledil trendom moderne znanosti, ki je v tem času že odkrila patološke nasledke spolnih deviacij. »Tam jim po befsedah fkrivniga rasodenja tolkajn vezh martre inu shalofti perdanu, kolkajn vezh fo ony v lufhtih bily. /.../ Inu leto tolkajn gvifhni fhi, ker ne morejo pred njegovimi ozhmy vafho hudobio, ne ponozhne tamme, ne ti nar fkrivni fhi koti sakriti.« V zemeljskem življenju bo nečistnike namreč že dovolj ostro kaznovala skupnost, v kateri živijo. »De od zhafsnih inu natirlih fhtrafing, katere fi en tak sam navlezhe, nizh ne govorym, namrezh od sgube fvojga dobriga imena, od fhpota pred zelimi fofefkami, inu meftami, od svershenja is vfiga pofhteniga tovarfhftva, od sgube te frezhe, katera bi bila na eniga zhakala, ako bi fe ne bil na leto hudo pot podal.«¹³⁵ Japelj tako ostaja v moralno-teoloških vodah in ne uporablja takrat že precej razširjenih mnenj o patološkosti vdajanja spolnosti; čeprav bi lahko, vsaj glede na izobrazbo, kariero in zveze v aristokratskem svetu,¹³⁶ domnevali, da mu tovrstna literatura ni bila neznana. Nevarnost pohujšanja je bila očitno preprosto prevelika.

Tudi Anton Martin Slomšek ni uporabil podrobnih razlag o nevarnosti masturbacije in posledičnih boleznih znanega švicarskega zdravnika Tissota,¹³⁷ čeprav ga omenja. Posvaril je še pred telesno in duševno oslavitvijo zaradi grehov, a se pri tem ni spuščal v podrobnejše razlage. V knjižicah in spisih, v katerih je sicer večkrat pisal o deviški čistosti in njeni veliki vrednosti ter precej prostora namenjal nasvetom za njeno ohranitev, je ostajal omejen predvsem na grozeče in slikovite opise pretečih posledic izgube deviškega venca. Tudi Slomšek namreč v strahu pred pohujšanjem z besedo ne govori o nečistosti sami, ampak povečuje deviško čistost in njeno vrednost ter daje nasvete, kako jo

¹³⁵ Jurij Japelj: Pridige za vfe nedele fkusi lejtu, II. Dejl, Ljubljana 1794, str. 93-105.

¹³⁶ Slovenski biografski leksikon, Prva Knjiga, Ljubljana 1925-1932, Japelj, Jurij.

¹³⁷ Drobotnice za leto 1859 in 1860, str. 29.

ohraniti. Tako na naslednji način prikazuje padec pred poželenjem: »No le imejte, posvetnjaki in posvetnjače, to veselje meseno, ki družega ni kakor le smrad in gnusoba, grda skrumba duše in telesa! Pa povprašajte včasih v eni ali drugi bolnišnici: povedali in pokazali vam bodo, da najostudnejši nesrečneši so tisti, ki jih je tja pripeljala nečistost. Modro govori o takih sv. Duh: 'Gniloba in črvi so njih plačilo.' - 'Ženska nesramnica poteptana bo kakor blato na cesti!' - 'Nečistniki bodo imeli svoj del v jezeru ognja in žvepla gorečem!'«¹³⁸ Podobnih, nekoliko manj ostrih besed so bili deležni mladeniči v knjigi Življenja srečen pot v delu, ki govori o zdravem telesu. »Gerda nečistost je ljuta (grozovitna) zver, ki pije zdravo kri mladih ljudi, de jim truplo oslabi inu duh onemaga. Kdor že v mladih letih nesramno živi, ga bojo hitro červi snedli.«¹³⁹

V drugi polovici 19. stoletja je na Slovenskem poleg Slomškovih izšlo več knjižic s podobno vzgojno-nravstveno vsebino. Nekako od srede 19. stoletja se tako tudi na Slovenskem poveča obseg izdajanja molitvenikov in vzgojno-moralne literature oziroma kombinacije obojega. Izdana literatura pa je, kot je razvidno že iz naslovov, v veliki meri osredotočena predvsem na dekleta in na njihov boj za ohranitev devištva.

Oglejmo si le nekatere med njimi. Leta 1845 je v Ljubljani izšel prevod knjižice Jaisa Aegidiusa z naslovom Bukvize polne molitev in lepih naukov sa manji in vezhi mladost, kakor tudi za odrashene ljudi, čez dve leti pa še Pirhi sa devize, ali molitve inu nauki, ktere naj si poboshna deviza in fleherna pošhtena shena vezhkrat k ferzu vsame. Sredi stoletja, leta 1850, je izšel molitvenik Luke Jerana in Antona Zamejica z naslovom Jezusa in Marije dvoje najsvetejši Serce, v katerem večkrat citirata Antona Martina Slomška in že omenjenega avtorja Aegidiusa. Leta 1851 je v Ljubljani izšel molitvenik znanega in vplivnega katoliškega moralnega teologa Alfonza Ligvorija. Uta Ranke-Heineman na primer trdi, da je njegova moralna teologija ohranila veljavo vse do danes.¹⁴⁰ Knjižico z naslovom Lilija v Božjem vetruprevedla sta po »spisih sv. Alfonza Ligvorskega« omenjena Luka Jeran in Anton Zamejic.¹⁴¹ Prinaša podobne misli in nasvete kot drugi teksti s to tematiko, ki so izšli do takrat.

Leta 1855 se je navedenim delom pridružila knjiga Josepha Waldnerja Nevesta Kristusova ali Podučna in molitvena knjiga za pobožne krščanske device v prevodu Baltazarja Bartola. V Zgodnji danici so izid knjige pozdravili,

¹³⁸ Anton Martin Slomšek: Krščansko devištvo, str. 37.

¹³⁹ Anton Martin Slomšek: Shivljenja frezhen pot, Potrebni nauki inu molitvize sa mladenzhe, Celovec 1845, str. 14.

¹⁴⁰ Uta Ranke-Heinemann: Katoliška cerkev in spolnost, str. 262.

¹⁴¹ Alfonz Ligvorski: Lilija v Božjem vetru ali deviški stan, njegova lepota in pripomočki ga ohraniti, Ljubljana 1880.

saj naj bi bila »zares zaklad dragih biserov za device.« Takih knjig naj bi na Slovenskem v tistem času primanjkovalo. Bile pa bi naj zelo potrebne, ker »tudi device, ki hočejo kdaj v zakonski stan stopiti, potrebujejo mnogih vodil, mnogiga podučevanja kakoršnuiga ni moč povsod najti.«¹⁴² Knjižica je nedvomno doživela prodajni uspeh, saj je že leta 1856 izšla druga izdaja, do leta 1894 pa so jo ponatisnili še štirikrat. Nekoliko kasneje, leta 1907, je izšlo še drugo Ligvorijevo delo Prava nevesta Kristusova, ki je bilo namenjeno predvsem redovnicam. Prevajalec pater Alfonz Furlan pa je zapisal, da so v prvem delu knjige tudi »poglavja, koristna vsem brez izjeme.«¹⁴³

Če se ponovno vrnem nekoliko nazaj, je vsekakor treba omeniti knjigo Frančiška Kosmača Angel varh za žensko mladost, ki je izšla leta 1859. Konec sedemdesetih let je v Ljubljani izšel še prevod knjige sekovskega knezoškofa Johannesa Zwergerja Nar lepši čednost in nar gerši pregreha. Delo je s svojimi tristopetdesetimi stranmi morda najobširnejša slovenska knjiga o grehu nečistosti v drugi polovici 19. stoletja. Tudi tukaj v predgovoru izvemo za težave odkritega razpravljanja o čistosti in nečistosti. »Bukve, v katerih se čistost zagovarja, nečistost pa odvrtačuje, se bodo gotovo nekterim nevarne dozdevale, nekteri jih bodo pa kar naravnost grajali. In oni, ki mislijo, da imajo v tem popolnoma prav, se bodo opirali na besede svetega Pavla. /.../ Zato jim je neprijetno in graje vredno, ako mašnik zoper nečistost govori. /.../ Ker pa so zla, ki bi ne smele biti, vendarle resnične, morajo tudi nasprotne zdravila biti. Ako tedaj vidimo, kako se kuga nečistosti strašno razširja, ljudstva pokončuje in duše mori, bi bilo silno pregrešneje zoper dolžnost, ko bi se molčalo, kar bi pregreho le podpiralo in prikrivalo.«¹⁴⁴ Zwerger je kljub tej napovedi ostajal v mejah ostalih katoliških vzgojnih del in Svetega pisma. Trditev, da nečistost v kakršnikoli obliki ni grozovit in smrtni greh, »ni samo napačna, ampak celo krivoverna«, vendar se tudi on vrne k sv. Pavlu, ko govori o konkretnih oblikah nečistosti, »kteri se zunaj popolnoma dovršujejo«: »Sveti apostelj sam je bil prisiljen že v tistem trenutku govoriti o teh grehah in poganjati se zoper nje, in odsihmal ta potreba še nikoli ni nehala. Ako grešnik sam sabo greši, pokonča tempelj svetega Duha, v ktereja je bil pri svetem kerstu in pri sveti Birmi posvečen; ako greši z drugo osebo, to pokončanje obsega dva taka Božja templja.«¹⁴⁵

Prav tako je pri naštevanju »natornih kazni nečistosti« govoril predvsem o sleposti in neumnosti, ki zamegli človeški um, da ne ve več, kaj je prav in kaj ne oziroma izgubi svobodno voljo. Tam »vidimo še drugo kazen, ki jo je Bog

¹⁴² Zgodnja danica, 13. in 20. 12. 1855.

¹⁴³ Alfonz Marija Ligvorij: Prava nevesta Kristusova, Brežice 1907.

¹⁴⁴ Janez Zwerger: Nar lepši čednost in nar gerši pregreha, Ljubljana 1879, str. V-VII (dalje Janez Zwerger: Nar lepši čednost in nar gerši pregreha).

¹⁴⁵ Ibidem, str. 97.

po natornem potu sklenil s to pregreho: ostudne bolezni; simtertje nečistnik še pri živem telesu gnije. Tega telesa se je posluževal kakor orožja, s katerim je Kristusa mučil in duše moril; dobil bo pa zato kazen v večnem ognju; vendar pa Božja pravica ne čaka prav do tje, ampak že prej poprime tega hudodelnika, še v tem življenju. Sicer pa je to tepenje nečistega telesa tudi resnobno opominjanje k pokori.«¹⁴⁶

Deviška čistost, njena veličina in lepota je bila torej osrednja tema molitvenikov in vzgojnih knjižic slovenskega prostora v vsem 19. stoletju. Zato ni nič nenavadnega, da je Andrej Likar tudi v predgovoru knjižice, ki jo je namenil v poduk mladim zakoncem, zapisal, da »povzdiguje sv. Duh sam deviški stan nad vse druge stanove, 'kaj je prijetnišega, lepšega in pa imenitnišega, kakor je devištvo? Ono se bolj sveti kako solnčni žarki, vleče nas proč od posvetnega, ter nas pripravne dela s čistim očesom gledati solnce pravice. /.../' Tako govori sv. Janez Krizostom.«¹⁴⁷ Zakonski stan je pač veljal za Bogu manj ljubo izbiro kot izbrana zaobljuba deviškosti.

Vse navedene knjige in knjižice imajo podobno obliko. Začnejo se z opisom velike vrednosti in lepote devištva, temu navadno sledi naštevanje nevarnosti za izgubo devištva in opis slednjih, nato so naštet in opisani pripomočki, ki pomagajo pri njegovi ohranitvi. Posebnih razmišljanj in razpravljanj o spolni sli in patološki »zlorabi« spolnosti zaradi užitka pa ni najti. Tudi Likar, ki se je lotil priprav na zakon, se je v svoji knjigi strogo držal Svetega pisma. V njegovih besedah o izpolnjevanju zakonskih obveznosti ni mogoče najti razmišljanj o nujnosti spočetja ali česa podobnega. Ko govori o nravnem namenu zakona, se drži besed sv. Pavla. »Človeku vrojena slabost je velika, nevarnosti so kar mnogotere, in nevarno poželenje je zlasti v letih, kadar se strasti z vso silo v človeku vzdignejo, strašno nevarno zapeljivo in pogubljivo. Zato je namen zakonskega stanu tudi tiste, kateri se preslabe čutijo, zoperstati mnogoterim skušnjavam in zapeljavam, nesramnega greha varovati. Bolje je v zakon stopiti, kakor pa globoko v hudobijo pogrezniti se.«¹⁴⁸ Likar naprej opozarja, da je ogenj poželjivosti treba krotiti tudi v zakonski zvezi in da zakonci ne smejo »v najbližji priložnosti zakonske pravice krivo rabiti«, a pri tem omenja tudi, da so zakonci vajeni »mesenih sladnosti«, kar pomeni, da nastopijo velike težave vztrajati v vzdržnosti, kadar »je eden izmed nju bolan, ali je kam odpotoval, ali pa ga delj časa kaj družega ovira.«¹⁴⁹ Zakon torej pojmuje kot institucijo, v kateri je greh dovoljen, kar pa njegove narave ne spremeni. V besedah je zaznati neko razumevanje in

¹⁴⁶ Ibidem, str. 116-117.

¹⁴⁷ Andrej Likar: Sveti zakon, st. 3.

¹⁴⁸ Ibidem, str. 16.

¹⁴⁹ Ibidem, str. 17-18.

ne apriorno obsojanje nagona ali prepogostega konzumiranja zakona. Zakonce jasno opozarja samo na greh prešuštva in ne govori o številnih nevarnostih predajanja »mesenim sladnostim« kot takim.

Drobtinice in Zgodnja danica sta kot periodična časopisa v drugi polovici 19. stoletja prinašala največ praktičnih vzgojno-moralnih nasvetov in se držali opisane forme in retorike molitvenikov in vzgojnih priročnikov. Članki so hvalili in povelečevali devištvo, črtili greh in vse »pojave«, ki naj bi zapeljevali vanj. Večina spisov obeh časopisov, ki so hoteli izboljšati нравstveno stanje, je zato nasprotovala družbenim pojavom, kot so bili plesi in »nečedno pisarstvo«,¹⁵⁰ in novim »trendom« v oblačenju. Modo so predstavljali in imeli za »začetek vse spačenosti. Le mimogred naj bo rečeno, de tista čudna, napeta, purmanska širokost in šopirnost, tista neznana mehkužnost, kinčarija in lepoticje, tista nesramna in pohujšljiva, za vsako nesprideno dušo žaljiva noša, tista čez vse gerda, ostudna persna nagota marsikaterih gosposkih, (tudi tisto razkazovanje golih rok), tista tudi zdravju škodljiva všibljava, tista silna potrata za golo nečimernost – tudi za gospodo pri Bogu ni opravičena in ne bo izgovora imela.«¹⁵¹

Dejanski učinek teh molitvenih knjižic s »posebnim uvodom«, knjig in drugih spisov je praktično nemogoče ugotoviti. Vsekakor lahko domnevamo, da je bil manjši, kot bi si avtorji želeli. Predvsem podeželsko prebivalstvo je namreč odkrito živelo povsem svoje življenje, v katerega so za meščansko družino značilne oblike spodobnosti in krepostnosti pronicale bistveno počasneje ali pa sploh ne. Iskanje partnerja, družinsko življenje, vzgoja otrok in podobno so še vedno ohranjali posebnosti, ki jih je določal ritem kmečkega gospodarstva, zaradi česar je veljalo: »Družinsko življenje kmečkega prebivalstva, specifičnost kmečkih zakonskih in družinskih razmerji, lahko razumemo le iz poznavanja kmečkih proizvodnih odnosov in njihovih sestavin.«¹⁵² Zasebnost je bila na podeželju le slabo poznana. Morala, ki so jo propagirali, pa je temeljila ravno na obstoju prostorov, ki so omogočali umik iz javnega. Tako se želje moralistov na podeželju preprosto niso mogle uveljaviti. To pa ni pomenilo, da se oblika družine na podeželju ni vsaj delno približala meščanskemu modelu. Reinhard Sieder na primer ugotavlja: »Proti koncu 19. stoletja so na kmetijah vedno več služnih poslov nadomeščali domači družinski člani. Kmečka družina se je zožila na svoje rodovno jedro in se vsaj po sestavi približala meščanskemu modelu družine. /.../ Ta trend se je v 20. stoletju nadaljeval. Kmečka družina je šla skozi proces 'privatizacije'.«¹⁵³

¹⁵⁰ Zgodnja danica, 15. 3. 1855.

¹⁵¹ Zgodnja danica, 30. 8. 1860.

¹⁵² Ibidem.

¹⁵³ Reinhard Sieder: Socialna zgodovina družine, str. 16.

Natrpana soba, značilna za podeželje. Možnosti uveljavljanja meščanske morale na podeželju so bile zelo omejene. Zasebnost je bila namreč sila redka dobrina. (History of Private Life IV)

Moralne norme meščanskega sloja so se na podeželju, na veliko žalost moralistov, le počasi ali pa okrnjeno uveljavljale. Število spisov z moralnovzgojno vsebino je ves ta čas sicer stalno naraščalo, a vsakdanje življenje se je zaradi tega bolj malo spreminjalo. In kakšno je bilo stanje, ki so ga želeli in nameravali izboljšati? Na zelo poveden odgovor lahko naletimo v Drobtincah iz leta 1846. V zgodbi je bila podana prilika o dveh zakoncih, ki nista živela po božji volji in ju je doletela nesreča. Pri razlaganju početja mlade Lenke, ki je svojega bodočega moža kar naravnost zapeljevala, je avtor zapisal: »Kdor hoče kdaj srečen biti, ne sme nečistosti bolj ljubiti kakor Boga. Pregreha nima sreče, tudi nečistost nje ne da; najsiravno ljudje ne verjamejo.«¹⁵⁴ Ta resignirana ugotovitev neimenovanega pisca nam lepo in enostavno predstavi verjetno dejansko stanje med večino prebivalstva. Podobno je ugotavljal neki Anton Namre, ki je v zadnji kitici svoje pesnitve Hvala Čistosti zapisal:

»Lepota rajskega začetka,
Oj čistost, snežno-beli cvet!

¹⁵⁴ Drobtinice, 1846, str. 27.

Zakaj med nami si tak redka?
Zakaj te bolj ne ljubi svet?
Ljubezen tvoja, čistost, rajska hči!
V oserčju mojem večno naj gori.«¹⁵⁵

Na Slovenskem sta imela do konca 19. stoletja največ vpliva že omenjena znana zdravnik Simon André Tissot in Christoph Wilhelm Hufeland. Zdi se, da sta imela v kasnejšem obdobju precejšen vpliv tudi tako imenovana biološka psihiatrija in eden njenih vodilnih predstavnikov, psihiater Richard von Krafft-Ebing, ki je precej časa deloval v Gradcu. Na Tissota in Hufelanda se je npr. opiral že Slomšek. Krafft-Ebinga pa povzema škof Jeglič. Na splošno bi lahko rekli, da je bil resnejši diskurz o seksualnosti na Slovenskem izrazito moralno-pedagoške narave ali pa moralno-teološki. Takšna je bila na primer Metafizika spolne ljubezni, ki jo je v več delih spisal Anton Mahnič v Rimskem katoliku.¹⁵⁶

---

¹⁵⁵ Zgodnja danica, 10. 8. 1865.

¹⁵⁶ Rimski katolik, 1891, str. 11-17; 55-59.

5.2 Vloga svetovnonazorske razdelitve

Pomembna sprememba v javni obravnavi spolnosti oziroma njeni neobravnani je v časopisju na Slovenskem povezana z zaostritvijo odnosov med političnima strankama. Liberalci so namreč še posebno radi napadali prislovično npravstveno čistost katoliške stranke in njenih pripadnikov. Tako so se v Slovenskem narodu denimo norčevali iz Marijinih družb, ki so jih ustanavljali, da bi mlada dekleta ohranili v katoliški veri in jih zaščitili pred »nevarnostmi« zapeljivih fantov. S prstom so npr. pokazali na dekle iz brezoviške fare, ki je bila članica Marijine družbe in je na prsih nosila dve svetinjici. Pa vendar so mlado devico, kljub nedvomno dobremu poduku o nevarnostih zapeljivcev, zalotili z ljubčkom na seniku. Po poročanju Slovenskega naroda je mlada devica doma prejela »tako zaušnico, da so svetinjice na prsih šklefetal«. Ob tem naj bi dekle doma povedalo, da je ona še dobra, da so druge še veliko hujše. Logičen sklep liberalnega dnevnika je bil: »Marijina devica ni nobena nič prida, če je bila tudi prej poštena, v Marijini družbi se gotovo pokvari.«¹⁵⁷

Jasno je bilo, da mimo tega niso mogle iti knjižice, ki jih je spisal ljubljanski škof. Še najbolj izrazito se je to pokazalo konec oktobra leta 1910 ob izdaji rdeče knjižice *Ženinom in nevestam*. Jegliča so na možen negativen odziv in na zlorabo v političnem boju opozarjali, še preden je šla knjižica v tisk. »Kanonik Kalan pravi, da bi mojemu ugledu škodovalo, če bi knjižico izdal pod svojim imenom, ker je čustvovanje glede škofa pri ljudstvu jako nežno in bi se pohujševali, če bi jaz take stvari pisal.«¹⁵⁸ Vendar se Jeglič ni dal prepričati, nasprotovanje njegovi nameri pa se je končalo tako, da mu načrtovane knjige niso hoteli založiti v Katoliško tiskovnem društvu. »Katoliško tiskovno društvo ni hotelo knjižice založiti, sedaj je pa tudi po svojih listih noče priporočiti. In to store proti svojemu škofu.«¹⁵⁹ Kljub vsemu je škof vztrajal in knjižico izdal. Slovenski narod je kmalu po izidu priobčil svoje mnenje in označil brošurico za »s tercijskim vzdihovanjem prepleten pornografičen spis. Kaj tako osoljenega, opopranege, papriciranega in s španskimi muhami prepletenega še ni bilo natisnjenege v slovenskem jeziku.«¹⁶⁰ Brošurica se je širila s silno hitrostjo. »Strašno je hudo, radi brošurice; čita se glasno po gostilnah in po hišah, tudi v tobačni tovarni, razširja se po okolici.«¹⁶¹ Že 6. novembra je škof zato pisal stolnemu kapitlju in ga vprašal za nasvet, ker »po obvestilih o razburjenosti in o pohujšanju po Ljubljani, mislim, da sem moralno uničen. /.../ Zdi se mi, da bi bilo bi za škofijo koristno, ako se umaknem. /.../ Prosim naj mi gospodje odkritosrčno povedo

¹⁵⁷ Slovenski narod, 4. 4. 1905.

¹⁵⁸ Ibidem, 27. 3. 1909.

¹⁵⁹ Ibidem, 31. 10. 1909.

¹⁶⁰ Ibidem, 2. 11. 1909.

¹⁶¹ Jegličev dnevnik, 5. 11. 1909.

brez ozira na mojo osebo, ampak le z ozirom na škofijo.«¹⁶² Naslednji dan je bil na kapiteljski seji podan predlog. »Gospodu knezoškofu se svetuje, naj poda sv. Očetu resignacijo na svojo škofijo, pojasnujoč mu vse dogodke in razmere. /.../ Za ta predlog štirje kapiteljni; zoper pa šest.«¹⁶³ Škof je tako ostal na svojem položaju, saj so na seji med drugim ugotovili, da je za nastalo pohujšanje kriva knjižica 'Kaj pravi brošura škofa Antona B.?', za izid katere je poskrbel liberalni tabor. V tej ti. zeleni knjižici so namreč izbrali in natisnili le »najzanimivejše« citate iz Jegličeve rdeče brošurice.

Slovenski liberalci so Jegliča zlobno označili kar za prvega slovenskega pornografa in se obenem spraševali, od kod katoliškemu škofu toliko znanja o seksualnih zadevah. V opisovanje lepote devištvaja se škof ni spuščal, bolj so ga zanimale pregrehe, ki so ogrožale mlade pare pred, med in po poroki. Same spolnosti sicer ni dojemal kot apriori nečiste, vendar prepustitev užitku naredi iz spolnosti prav to – nečistost. »Odkod prihaja mnenje, da je v zakonski združitvi nečistost, gnusoba? To je napravila strast, ki v tej združitvi ne vidi družega, kakor telesno, meseno uživanje. Kdor pa na prevzvišene namene ne misli, ali jih morda še ne mara doseči, pa misli edino na meseno uživanje in ima pri združitvi edino ta namen, on potegne zakonsko zvezo iz njenih svetih višin v blato strasti in jo ognusi.« Jeglič je nevarnost ponižanja spolnega dejanja iz božje volje v golo uživanje opisal takole: »Da bi se zakonski ne bali te združitve radi otrok in radi velikih skrbi z otroci, jim je Bog dodal poseben užitek, posebno naslado, ki k združitvi nekako vleče. No, naša narava je pa tako pokvarjena, da prav hitro pozabi na vse druge namene v zakonu in misli najpoprej, najbolj živo, ali pa še celo edino le na užitek. Ker so možgani telesa po hrbtenici in družih živcih spojeni z spolnimi udi, se dogodi, da take misli na spolno naslado razdražijo telesne spolne dele ter vzbude nekako podobno naslado, ki vleče na telesno združitev.«¹⁶⁴ Jeglič tako ni govoril o 'združitvi med zakoncema' kot o nečistosti in grehu in v tem pogledu je bil naprednejši od mnogih, tudi liberalnih, sodobnikov.

Kot problematično je izpostavil le še nenadzorovano predajanje užitku. Zato se tudi po poroki mladoporočenca nista smela predajati nasladi brez omejitev. Upoštevala naj bi navodila, ki bi ju v teh trenutkih obvarovala pred padcem v naslado in s tem v greh. Ta je knezoškof podal presenetljivo natančno: »Združitev naj se izvrši kar je mogoče sramežljivo; dopuščeno je vse, kar je za združitev potrebno. Mož in žena ne grešita, če se dogodi kak pogled po telesu ali kak dotikljaj kamorkoli. Vendar naj se mož ozira na sramežljivost svoje žene. Zato

¹⁶² Ibidem, 6. 11. 1909.

¹⁶³ Nadškofijski arhiv Ljubljana, serija: škofje, fond: škof Anton Bonaventura Jeglič, fasc. 29 (dalje NŠAL).

¹⁶⁴ Anton Bonaventura Jeglič: Ženinom in nevestam: pouk za srečen zakon, Ljubljana 1909, str. 4-29 (dalje Anton Bonaventura Jeglič: Ženinom in nevestam).

naj mož ne sili žene, da bi se njega dotikovala na spolni del telesa; tudi mož naj se ne dotikuje žene na tem delu, ker je nespodobno in bi mogel ženo tam pokvariti, kar bi bilo za oba jako mučno in žalostno.« Ženska podložnost možu je bila sicer nekaj povsem samoumevnega, a se je Jegliču zdelo pomembno opozoriti na situacije, v katerih lahko žena zavrne moža: »Žena je sicer pod smrtnim grehom dolžna biti možu podložna, ako resno zahteva. Ako je mož preveč pijan, žena ni dolžna biti podložna, ker bi mogel mož v pijanosti preveč po živinsko z njo ravnati in ker so otroci, spočeti od pijanega očeta, jako nagnjeni na bolezni, navadno slabega razuma, bolj lahko postanejo škrofulozni, da, tudi neumni.«¹⁶⁵

Liberalci so s svojimi napadi prikazali veliko mero dvojne morale, saj so ves čas napadali Cerkev zaradi njenega nazadnjaškega odnosa do sveta. Ko pa je Jeglič izdal svojo »pornografsko« brošurico, pa so tudi liberalci nadvse vestno in prizadevno sodelovali pri njenem širjenju. Najprej so v seriji člankov, ki so izhajali v Slovenskem narodu, brošurico predstavili kot javni škandal najhujše vrste. »Škof, pooblaščenec katoliške cerkve, prvi cerkveni dostojanstvenik v deželi, naslednik apostolov, od sv. Duha izbrani voditelj duhovščine na Kranjskem, spisal in izdal svinjske bukvice in s tem storil škandalozno pohujšanje.«¹⁶⁶ Sploh so »svinjske bukvice« napadali, škofu očitali razvratnost in spolno bolešno razpoloženje, se spraševali, ali škofovo dobro poznavanje problematike izvira še iz časov, ko je bil kurat v begunjski ženski kaznilnici in podobno. Temu primerno se je odzval katoliški Slovenec: »Farizeji! Ostudni pobeljeni grobovi! Enkrat ste rekli krščanstvu 'strup iz Judeje', ker uči samozatajevanja in menda ubija poltenost, danes pa kričite, da je nemoralno in meseno! In brošuro o kateri se derete, da je slovensko ljudstvo potopiti v 'barje nemorale', ste vi farizeji, ko se je odmaknila iz knjigotrštva, ponatisnili, da bi prišla v roke mladini.«¹⁶⁷

Najbolj škodoželjni nasprotniki škofa so v Kranju izdali tudi knjižico 'Kaj pravi brošura škofa Antona B.' oziroma ti. Zelena brošurica (bila je zelene barve) v nakladi 15000 izvodov, v kateri so razne odlomke prepisali in jih opremili s komentarji. Škofa tudi v teh trenutkih ni zapustila skrb zaradi pohujšanja mladine. »In knjižico bero nezreli mladeniči in nezrela dekleta... quot scandal. Brzobjavili so po vseh nemških časopisih in vpijejo o strašnem škandalu ljubljanskega škofa.«¹⁶⁸ Zadeva je imela velike mednarodne razsežnosti, brošurica je bila prevedena v hrvaščino, nemščino in italijanščino. Jeglič je decembra v svojem dnevniku zapisal: »Tudi v francoskih časnikih me grde kot pornografa.«¹⁶⁹ Dogajanje

---

¹⁶⁵ Ibidem.

¹⁶⁶ Slovenski narod, 7. 11.1909.

¹⁶⁷ Slovenec, 8. 11. 1909.

¹⁶⁸ Jegličev dnevnik, 9. 11. 1909.

¹⁶⁹ Ibidem, 3. 3. 1909.

v Ljubljani je odmevalo po vsej monarhiji. Škof pa je zadevo moral pojasnjevati tudi nunciju Belmonteju na Dunaju in tamkajšnjemu časopisju.¹⁷⁰

Iz zdravniške stroke so, vsaj po pisanju škofa Jegliča, prihajale vse prej kot kritične besede. Knjižica je predstavljala namreč precejšnjo novost, saj kaj podobnega v slovenščini še ni izšlo. »Včeraj je prišel k meni dr. Alfred Mahr, liberalni nemški zdravnik. Rekel mi je, da njegovi krogi ne odobravajo gonje.« Zdravnik je namreč prebral brošurico in Jegliču zatrdil, »da on kot zdravnik pod vsako besedico podpiše.«¹⁷¹ Podprl pa ga je tudi liberalni slovenski zdravnik dr. Bleiweis. Dobival pa je tudi ugodne vesti iz podeželja, kjer naj bi mnogi knjižico z veseljem sprejeli.¹⁷²

---

¹⁷⁰ Ibidem.

¹⁷¹ Ibidem, 16.11.1909.

¹⁷² Ibidem.

5.3 Znanstveno ukvarjanje s spolnostjo na Slovenskem

Pedagogi, zdravniki in moralisti na Slovenskem so se konkretnjšim vprašanjem o spolnosti, še bolj pa odgovorom, izogibali. Kaj pa psihologi? Značilno za zgodnjo slovensko psihologijo je, da so bili njeni začetki filozofsko-teološki.¹⁷³ Seksualnost človeka je tako v obeh delih Franceta Lampeta in Frana Gabrška, ki veljata za prvi knjigi o psihologiji v slovenščini, komaj omenjena. Lampe je bil teolog in filozof, Gabršek pa pedagog in pisatelj.¹⁷⁴ Medtem ko Gabrškov delo »že v času izida ni bilo posebej sodobno«,¹⁷⁵ je bilo Lampetovo *Dušeslovje* bolj »vsestranska knjiga in predstavlja dokaj veren prikaz tega, kar je dosegla psihologija ob koncu stoletja.«¹⁷⁶ Čustva, afekti in nagoni pa pri obeh avtorjih ostajajo v temi, v katero se ne spuščata. Odgovore na vprašanje oba še vedno iščeta v Svetem pismu in veri. Gabršek je npr. zapisal: »Življenje naše ne neha s smrtjo, nego se ž njo šele prav začenja, na tem svetu zavržena in teptana krepost bode zmagovala na onem svetu /.../ V teh premišljevanjih je torej iskati čudotvorne tolažbe sv. Vere.«¹⁷⁷ V tem smislu je Gabršek razlagal tudi nagon »hranitbe«, ki uporablja močne strasti: »Vsled tega se mora nagon hranitbe izprevreči v pohlep po nasladnosti (poželjivost, pohotnost) in v pijanstvo, spolni nagon v razuzdanost in razkošnost.« Problem je videl predvsem v svobodni volji, ki to več ni, če se človek vda strastem. »Strast pokvari pojedince duševno in telesno in ta pokvarjenost prehaja najčešče tudi na potomce in na cele narode.«¹⁷⁸ Tudi France Lampe v svojem delu *Dušeslovje* problematiki spolnosti ni posvečal posebno velike pozornosti. Spolni nagon je obravnaval med strastmi, pri razlagi pa se je naslonil na filozofa Immanuela Kanta, ki je strasti obravnaval kot a priori nravno slabe: »Strasti niso samo nesrečni duševni položaji, ampak so tudi brez izjeme zli.«¹⁷⁹ Kantovo razdelitev strasti na naravne in družbene pa je nekoliko spremenil in naravne strasti so postale »strasti nizkega uživanja, kamor spada poleg pijanstva in zapravljalivosti tudi mesena pohotnost.«¹⁸⁰ Lampe je pri tem dodal še povedno opombo, v kateri je zapisal: »Omenjam, da mi je Sveto pismo v tem kaži pot, ki pravi: /.../poželenje mesa, poželenje oči in napuh življenja.«¹⁸¹ Tudi izvor teh nižjih strasti je videl v skladu z naukom mnogih moralistov in

¹⁷³ Ladislava Hočevar: *Razvoj psihologije na Slovenskem*, diplomsko delo, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo, Ljubljana 1971.

¹⁷⁴ Slovenski biografski leksikon, Prva knjiga, Ljubljana 1925-1932.

¹⁷⁵ Vid Pečjak: *Poskus zgodovine psihologije na Slovenskem*, v: *Zgodovinski časopis*, št. 1-2, 1982, str. 85 (dalje Vid Pečjak: *Poskus zgodovine psihologije na Slovenskem*).

¹⁷⁶ *Ibidem*.

¹⁷⁷ Fran Gabršek: *Izkustveno dušeslovje*, Ljubljana 1889, str. 90 (dalje Fran Gabršek: *Izkustveno dušeslovje*). Za prvo psihološko knjigo v slovenskem jeziku jo je označil Vid Pečjak. V: Vid Pečjak: *Poskus zgodovine psihologije na Slovenskem*, str. 85.

¹⁷⁸ *Ibidem*, str. 110.

¹⁷⁹ France Lampe: *Dušeslovje*, Ljubljana 1890, str. 486 (dalje France Lampe: *Dušeslovje*).

¹⁸⁰ *Ibidem*, str. 487.

¹⁸¹ *Ibidem*.

zdravnikov. »Izvirajo iz pogostega nezmerne telesnega uživanja. Razlagati jih je težko. Njih sila je grozna. Prav tako pa tudi človeka ponižujejo in ga tlačijo v blato zavrženosti.«¹⁸²

V obeh knjigah je bil viden poudarek na npravstvenem delovanju človeka. Strasti so npravno slabe, ker preprečujejo, da bi bila človeška volja svobodna, njegovo delovanje pa zaradi tega npravno. Npravni zakon pa je tisti, ki nas osvobaja spon fizičnih zakonov, ki jih presoja in nam po vesti sporoča, ali so v skladu z npravnostjo ali ne.¹⁸³ Dosledno in stalno nadzorstvo želja in poželenja ter upiranje strasti ustvarja npravstveni značaj, za katerega je zapisal Gabršek, da je »najvišji smoter človeškega življenja, ideal, kateremu se polagoma bližati, najtežja je, pa tudi najlepša naloga človeška.«¹⁸⁴ Razumevanje povezave med duševnostjo in telesom je bilo preprosto; duševnost vpliva na telo, telo pa vpliva na duševnost. Logično je bilo torej, da je »prekomerna« seksualna dejavnost, ki preveč in pogosto vzburja živčevje, veljala za telesu in duševnosti izredno nevarna. »Kadar kaj moti živčevje moti tudi duševnost ter njeno delo zavira ali celo ustavi.«¹⁸⁵ Gaberšek je na primer zapisal, da se iz »nenravnosti in drugih razuzdanostih« lahko razvijejo duševne bolezni.¹⁸⁶ Takšno mnenje je sicer zastopalo mnogo zdravnikov, teologov in pedagogov v Evropi.¹⁸⁷ Skoraj identično kot Gaberšek je o nagonih pisal Anton Župančič v svoji Pedagogiki, ki jo je uporabljal tudi sam Gabršek, prvič pa je izšla leta 1888. Župančič je tako zapisal: »Ker je strast gospodovanje poželenja nad umom in vestjo, kojega je človek sam kriv, je vselej zavržljiva in grešna.«¹⁸⁸

O »problemu« seksualnosti je leta 1897 podobno razmišljal tudi filozof Janko Pajk, ki pa je vprašanju spolnega nagona vendarle posvetil bistveno več prostora. Svoje razmišljanje je predstavil v razpravi Notranji gon, vir npravstvenosti. Zanj je bil ta notranji gon »najbogatejši vir npravstvenosti.« Vendar pa »sam na sebi spolni gon še nikakor ni kreposten, npravstven; v to ga spreminja stoprv pravo, prirodnim zakonom prikladno izvrševanje, namreč zakonito njega upo-

---

¹⁸² Ibidem.

¹⁸³ Ibidem, str. 477.

¹⁸⁴ Fran Gaberšek: *Izkustveno dušeslovje*, str. 123.

¹⁸⁵ France Lampe: *Dušeslovje*, str. 507.

¹⁸⁶ Fran Gaberšek: *Izkustveno dušeslovje*, str. 137.

¹⁸⁷ Mnenje, ki je bilo v drugi polovici 19. stoletju močno uveljavljeno. V takratni psihiatriji je prevladovala »nemška« smer, ki je poudarjala nevrološke raziskave in iskanje izvora duševnih bolezni v biologiji cerebralnega korteksa. (O tem glej Edward Shorter: *A History of Psychiatry, From the Era of the Asylum to the Age of Prozac*, New York/.../Weinheim 1997; dalje Edward Shorter: *A History of Psychiatry*.) »Biološka psihiatrija« je prevelikemu razdraženju živčevja, ki naj bi ga povzročala tudi masturbacija, pripisovala velik pomen za razvoj različnih telesnih in duševnih bolezni. Raziskovanja so bila nadvse uporabna za razne moraliste, zaskrbljene pedagoge, šarlatane in nenazadnje trgovce, ki so prodajali maže proti oslabeostim in drugim tegobam, ki naj bi bile posledica greha samooskrumbe.

¹⁸⁸ Anton Župančič: *Pedagogika*, Ljubljana 1904, str. 31.

rabljevanje.« Spolni nagon je tako silovit in čuten, ker »brez omame priroda ne bi mogla doseči svojega cilja: ohranitve raznih svojih organskih rodov.« In to je edini smoter spolnega nagona in, kakor je izpolnitev nagona v podobi potomcev čudovito delo narave, »tako vsako drugo uporabljavanje tega nagona ni po smotru prirod, toraj tudi ni npravstveno.« Spolna ljubezen postane grešna, »če sami pridržujemo te misli ali pak jih privabljamo neprimernim potem: po domišljiji, po izkoristovanji okolnostij. Tedaj so grešna, ker prevzimajo dušne moči in jemljejo duhu potrebno naravstveno svobodnost. /.../ In taka postane vsa tako zvana 'romantična' ljubav, ako izločivši se spon razuma in trdnega smotra, prezira ves prirodni smoter spolnega gona.« Pajk je bil v tistem času še izjema, saj je znotraj razprave na desetih straneh podrobno razlagal delovanje spolnega nagona, razloge za obstoj in cilj, ki ju mora doseči. Njegov pogled je sicer skladen s »klasičnimi« pogledi in nauki, saj prav tako obsodi vse nenaravne oblike rabe spolnega nagona. Uporablja tudi znane, sicer nekoliko prirejene stavke kot je npr.: »Spolna ljubav je več sreč pokopala nego vse vojske sveta.« Bil pa je med prvimi, ki je na Slovenskem odkrito govoril npr. o »hotljivosti, ki človeka včasih omamljajo do nesvestnosti.«¹⁸⁹ Poleg tega ni naredil enačaja med spolnostjo in grehom, saj je prva nujna za ohranitev. O spolnosti je pisal kot o naravnem dejstvu, ki sicer lahko kmalu postane protinaravna, a je v osnovi del človeka in ni grešna sama po sebi.

Na začetku novega stoletja je v Slovenki Dragotin Lončar napisal članek O spolni vzgoji po češkem prevodu knjige Ellen Blackwell. Strahovi pred pohujšanjem zaradi razpravljanja o tej temi so ostali prisotni in narekovali veliko previdnost tudi pri njem. »Pišem o vprašanju, o katerem sodi splošno prepričanje, da se v javnosti ne more in ne sme o njem razpravljati, a polagoma se širi znanstvena resnica. Pot ji je težavna. Stari predsodki, ukoreninjene tradicije in navade se ne dajo kar tako iztrebiti, zlasti še, ker se ljudje pri tem sklicujejo na vedo, ki pod pretvezo znanstvenosti razširja zmoto.« Knjiga pisateljice je bila, če lahko tako rečem, »na liniji« s prevladujočo moralno. Potreba po npravstveni vzgoji, nevarnost onanije (»Marsikak mil značaj je ta navada uničila«), nadzorovanje spolne strasti z umom »in kretanjem u naravi«, nevarnost »nenravnih spisov, slabe družbe« in še kaj.¹⁹⁰ Kako velike težave je povzročalo ljudem že samo razmišljanje o tem, kako naj bi otroke podučili o misteriju življenja, nam pove tudi avtorica Leda, ki je prav tako leta 1901 v Slovenki poskušala razkriti čarobno formulo spolne vzgoje. Že sam začetek je bil težak. »Že večkrat sem mislila pisati o kočljivem vprašanju., /.../ a vedno sem zopet odložila pero, enkrat tudi že uničila rokopis, ker nisem čutila v sebi dovolj moči, da zaodenem svoje misli v obliko, ki bi ne bila odurna, ampak vredna vzvišenega in važnega predmeta in

¹⁸⁹ Janko Pajk: Notranji gon, vir naravstvenosti, v: Slovenski pravnik, št. 11-12, 1897, str. 337-348.

¹⁹⁰ Slovenka: št. 1, št. 2, št. 3, št. 4, št. 5, 1901, O spolni vzgoji.

taka, ki bi ne škodila, kjer treba koristi.«¹⁹¹ Novo je bilo predvsem to, da so nekateri začeli razmišljati o potrebi po izobraževanju mladine, ki se je ne sme več puščati v nevednosti. Vzgoja je še vedno stremela k oblikovanju moralnega in krepostnega človeka po starih merilih, spreminjal se je le način, ali kakor povzema Leda po nemški pisateljici iz časopisa Die Frau: »Učimo otroke, kako resno dolžnost imajo dečki in dekleta, da si obvarujejo svoje telo čisto in sveto, in kaka beda bi sledila za nje in za njih deco iz tega, če bi to dolžnost zanemarili.«¹⁹²

Vprašanje spolne vzgoje se je zdelo kočljivo za javno obravnavo tudi v »napredno« usmerjenem časopisu. Skrajno negativen pa je bil pogled na »seksualne odklone«. Najočitnejša je bila prostitucija, ki jo je povrh vsega urejala in nadzorovala država. Urednica Slovenke Ivanka Klemenčič je na primer o ureditvi javnih hiš v mestih zapisala: »Reglementiranje prostitucije je nedvomno prav škandal v zakonodajstvu ter v vsakem obziru obsojanja vredno, a v zatrenje prostitucije treba še drugih, radikalnejih sredstev, nego je zgolj odprava reglementiranja.« O posameznikih, ki »padejo« oziroma se prostitucije poslužujejo, pa: »Predpogoj prostitucije – v vsaki obliki – je ali popolna npravna propalost ali pa nenormalnost duševnega in fizičnega stanja pri obeh činiteljih. /.../ Prostitucija je nevarna in škodljiva posameznikom kakor tudi obči fizični in moralni blaginji ter bi se čisto logično morala zatirati. /.../ To zahtevo podpira tudi znanost, ki vedno jasneje priča in kaže, kako veliko zlo je prostitucija. Prof. Sonderegger, prof. Krafft-Ebing, prof. Forel, Lionel S. Beale s Kings – kolegija v Londonu, prof. S. Graham, ves medicinski kolegij na univerzi v Kristijaniji, dr. Acton, Oesterlen, prof. Ribbing, veliko število ameriških zdravnikov, prof. Herzen, dr. Paulus, dr. Hoffman i dr. – pritrjujejo soglasno iz lastnih izkušenj, da normalno konstituiran človek živi zdržno, ne da bi kakorkoli trpel na svojem zdravju.«¹⁹³ Ivanka Klemenčič je leta 1902 precej ostro napadla tudi ti. kokete. Nevarnost koketiranja je, enako kot katoliška teologija, utemeljila na izgubi svobodne volje. »Tako je ženska postala ne le sužnja moške samovolje, marveč tudi sužnja svojih čustev, ki so se razvijala nenormalno, bolno, ker jih nista vladala in vodila razum in volja.«¹⁹⁴

Na Slovenskem se je s pojavom »laične« razprave o spolnosti začelo razmišljati o potrebi spolne vzgoje v času odraščanja. Ta naj bi pripomogla odstraniti mogoče odklone, za katere so v veliki meri obtoževali nevednost. Propagirali so spolno vzgojo za dvig npravnosti. »Laiki« so začeli spoznavati in priporočati vzgojo, ki seksualnost sicer še vedno skriva, a hoče s spoznanjem pripeljati do

---

¹⁹¹ Slovenka, št. 6, 1901, »Okusil zgodaj sem tvoj sad, spoznanje...«

¹⁹² Ibidem.

¹⁹³ Slovenka, št. 6, 1901, Prostitucija.

¹⁹⁴ Slovenka, št. 6, 1902, Koketerija.

nravnega ideala, ki pa se bistveno ne razlikuje od »starih« moralističnih idej o kreposti in čistosti. Lahko rečem, da se na začetku 20. stoletja na Slovenskem začne pojavljati tista »tehnologija seksa«, ki jo Foucault postavi v čas ob koncu 18. stoletja, torej »nova, ker je, ne da bi bila v resnici neodvisna od tematike greha, v bistvu uhajala cerkvenim ustanovam.«¹⁹⁵ In predvsem na to kažejo »razprave« o seksualnosti, ki so bile objavljene na Slovenskem do prve svetovne vojne. Področje, ki ga je v pedagoškem procesu nadzorovala katoliška cerkev, je postajalo vse bolj predmet posvetne laične obravnave.

V Katoliškem obzorniku so tako v krajšem članku iz leta 1905 z naslovom Spolna pedagogika že zapisali: »Zadnji čas se mnogo obravnava vprašanje, ali ni kriva moderne spolne razdražljivosti nekoliko tudi vzgoja.« Neznani avtor je prinesel poročilo treh novih knjig, izdanih na Nemškem, ki pa »vse govore o spolnih stvareh tako naturalistično, da morejo biti otrokom le v spotiko in kvar.«¹⁹⁶ Še istega leta je svojo knjigo izdal Avgust Forel, o kateri je v Katoliškem obzorniku nekoliko obširneje pisal Aleš Ušeničnik.¹⁹⁷ Forel in Förster ta bila v letih do prve svetovne vojne najbolj omenjana avtorja v zvezi z vprašanji spolnosti. Forel predvsem zato, ker je bil »naturalist«, a je imel do moderne družbe včasih zelo podoben odnos kot katoliški pisci, Förster pa zato, ker je poudarjal, da je zaradi negotovostih v načelnih vprašanjih vsa tozadevna nekatoliška literatura inferiorna.¹⁹⁸

Najobsežnejši prispevek o seksualnosti je v Naših zapiskih pod naslovom Seksuelni problem v letih od 1911 do 1914 objavljala Henrik Tuma. Zadeve se je lotil precej obširno in splošnega stanja na Slovenskem ni videl v tako slabi luči, kakor so ga znali predstavljati nekateri njegovi sodobniki. Njegovo razmišljanje kaže na določen vpliv degeneracijskih teorij, ki so bile v tistem času v Evropi precej priljubljene. »Naš narod je čil in zdrav. Lastnega velikomestnega življenja nimamo, zato so tudi perverzности in korupcija med nami tuja rastlina.«¹⁹⁹ Nekaj številk pred njim je podobno razmišljal Ivan F., ki pa je stvari videl nekoliko bolj črno: »Lahko rečem, da romamo na poti, na kateri smo, navzdol, t.j. v vedno bolj nezdrave razmere spolne ljubezni.« Enako kot Tuma je zdravo in moralno moč videl v »naravnem« in nepokvarjenem kmečkem prebivalstvu. »Njih sveža in neskarjena kri po malem zadržuje propast velikomeščanstva, ker drugače bi telesno še globlje propadlo.«²⁰⁰ V razmišljanju o problematiki pa se je v celoti

¹⁹⁵ Michel Foucault: Zgodovina seksualnosti I, str. 121.

¹⁹⁶ Katoliški obzornik, II. zvezek, 1905, str. 214.

¹⁹⁷ Ibidem, III. zvezek, str. 296-300.

¹⁹⁸ Ocena knjige F. W. Försterja: Sexualethik und Sexualpädagogik v: Voditelj v bogoslovnih vedah, zvezek I, 1908, str. 123.

¹⁹⁹ Naši zapiski, 3. zvezek, 1911, Seksuelni problem, str. 102.

²⁰⁰ Naši zapiski, 12. zvezek, 1910, Seksuelni problem, str. 353.

opr. na nemški prevod knjige, angleškega pisatelja (1844 - 1929) na katerega je med drugim vplival Havelock Elis, Edwarda Carpenterja z naslovom Wenn die Menschen reif zur Liebe werden (Ko ljudje dozoriyo za ljubezen). Kar se tiče napačnega odnosa do seksualnosti v družbi, je krivdo za to naložil »splošno nezdravim razmeram« in Katoliški cerkvi, »ki je proglasila spolno življenje za pregrešno in nečisto.«²⁰¹ Pri obeh je zanimivo, da vidita v prihodnosti skoraj neizbežen propad družbe. Moralna pokvarjenost, telesni propad, raznorazne bolezni, vse to naj bi kazalo na neko občo degeneracijo. Pri čemer pa naj bi Slovenci imeli srečo, saj nas čile in zdrave vzdržuje nepokvarjena kri nepokvarjenih ljudi.

Mnenje o splošnem propadu je bilo med meščanstvom in izobraženci v Evropi ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja precej razširjeno. K temu je veliko pripomogel razvoj psihiatrije in raziskovanje bolnikov v psihiatričnih ustanovah. Mnogi psihiatri 19. stoletja so trdili, da imajo težke duševne bolezni močno biološko in genetsko komponento ter da se te bolezni z dedovanjem razvijajo v še hujše oblike, kar povzroča progresivno degeneracijo v družbi.²⁰² Omenjeni avstrijski psihiater Richard von Krafft-Ebing je na primer o družbi iz druge polovice 19. stoletja v svoji knjigi Über gesunde und kranke Nerven razmišljal takole: »Vsakomur, ki preučuje socialne in biološke razmere današnjega kulturnega življenja, se mora pred očmi narisati žalostna podoba. Sodobna družba je namreč na poti moralnega in telesnega propada«²⁰³ Spolni razvrat pa je bil samo eden od faktorjev obče degeneracije.

Tuma je že na začetku razprave ugotavljal, da gre pri vsem skupaj za problem užitka oziroma ljubezenskega orgazma. Sam je užitek – orgazem videl v povsem drugi luči, kakor je bil navadno predstavljen. Grešnost užitka je namreč celotni človeški seksualnosti pritisnila enak pečat. Demantiral je tudi mišljenje, po katerem naj bi katoliška cerkev ženski »vrnila« pravo vrednost in spoštovanje. »Ne radi 'vrednosti žene', ampak radi omejitve spolnega čustvovanja, radi askeze je krščanstvo zastopalo idejo monogamije. Na tej podlagi se gradi morala, ki v prvi vrsti postaja spolna morala, in greh na sebi je greh med možem in ženo.«²⁰⁴ Ravno v zatiranju užitka je videl temeljno napako, ki jo je počela (in jo še počne) katoliška cerkev. Pri tem je zapisal: »Niso videli in tudi danes katoliški filozofje in zelotje ne priznavajo, da je v največjem ljubezenskem orgazmu tudi

²⁰¹ Ibidem, str. 355.

²⁰² Edward Shorter: A History of Psychiatry, str. 93.

²⁰³ »Für Jeden, der die socialen und biologischen Verhältnissen unsres gegenwärtigen Culturlebens studiert, muss die traurige Aussicht sich ergeben, dass die moderne Gesellschaft einem moralischen und physischen Ruin zusteuere, falls nicht günstige Interferenzbedingungen eintreten, Zustände, die die Culturentwicklung in ruhigere Bahnen lenken, Geist und Körper zur Ruhe und Sammlung gelangen lassen, edlere und sittlichere Ziele des Daseins eröffnen.« V: Richard von Krafft-Ebing: Über gesunde und kranke Nerven, str. 8.

²⁰⁴ Naši zapiski, 3. zvezek, 1911, Seksuelni problem, str. 108.

temeljni vir ljubezni do bližnjega. /.../ Torej ravno v ljubezenskem orgazmu se človek prvič loči in dvigne nad živaljo.«²⁰⁵ Trditev, ki je bila pravzaprav revolucionarna.²⁰⁶ Omenjeni »najpomembnejši katoliški moralni teolog« z začetka 20. stoletja, jezuit Hieronimus Noldin, je bil leta 1911 sicer do užitka že nekoliko bolj spravljen, kar pomeni, da je užitek razlagal kot nekaj, kar je stvarnik položil v nas, da bi človeka privabil k stvari, ki je sama na sebi umazana in katere posledice so obremenjujoče.²⁰⁷ Takšna stališča, ki so bila v moralistiki najbolj razširjena, je Tuma v svojem spisu odločno zavrnil. Tuma je tu veliko bolj jasen pri zavračanju moralne teologije. »Sezimo nazaj v zgodovino človeštva vseh plemen in iščimo pojave spolnega življenja, pa najdemo, da sojtje (coitus) v prvi zavesti človeški ni v nobeni kavzalni zvezi s spočetjem.«²⁰⁸ Povsem na glavo je postavil katoliško razumevanje uživanja v spolnosti in nasladi kot greha. »V ljubezenskem orgazmu se strne najmočnejši človeški prirodni nagon v medsebojno dajanje in jemanje dveh različnih individijev. Centraliziranje in sublimiranje te moči, tega hrepenenja, dajanja se drugemu, potom živčevja v možganih in razširitev tega hrepenenja na subjekte in objekte izven spolnih je postanek vsega socialnega življenja, pravi postanek charitas. Tako je izvirni greh katoliške cerkve izvor caritas.«²⁰⁹ Zaradi pretiranega poudarjanja askeze in grešnosti spolnega akta je katoliško cerkev obtožil, da je kriva za razmah prostitucije: »Dokler bo katoliška cerkev bo prostitucija. Dokler ne bo spoštovanja do spolnega akta, dotlej bo prostitucija.«²¹⁰

V nadaljevanjih je Tuma kritično obravnaval nekatera dela, ki so v tistem času obravnavala problematiko spolnosti. Poda npr. kritiko knjige mladega zdravnika Mirka Černiča Telesni naš postanek in razvoj, ki predstavlja prvo razlago o človeški reprodukciji, ki jo je spisal kak zdravnik. Predvsem razlaga biološko delovanja človeškega organizma, ob izidu knjižice pa se je ponovno pokazal »problem nrvnosti« in očitno obča dvojna morala. »Edina kritika iz peresa veščaka v prvem našem mesečniku, kritika, ki ni nobena kritika, češ, da bi delo Černičevo bilo lahko boljše ter da je 'neokusno'. Če delo Černičevo tudi drugega ne bi bilo, nego odgovor na brošuro škofa Antona Bonaventure,

---

²⁰⁵ Ibidem, str. 109.

²⁰⁶ Posebej če jo primerjamo z vsebino leta 1926 izdane knjige Popolni zakon Theodorja van de Veldeja, katere slovenski prevod smo dobili leta 1936. Knjiga je imela v Evropi velik odmev in je leta 1930 doživela že 51. izdajo. Katoliška cerkev jo je postavila na indeks prepovedanih knjig, papež Pij XI. pa jo je v okrožnici Casti connubii preimenoval v Popolno vlačugarstvo. Van de Velde je »telesno združevanje detabuiziral, tako da je o njem govoril, čeprav z latinskimi izrazi, in ga s tem iz animalične nemosti povzdignil v osebnostno območje.« Njegova knjiga si je mesto na indeksu prislužila, ker je ne le »umazani posel prenašal in ga dopuščal tudi v druge namene, ampak je v sami umazaniji videl smisel in namen.« V: Uta Ranke-Heinemann: Katoliška cerkev in spolnost, str. 285-286.

²⁰⁷ Ibidem.

²⁰⁸ Naši zapiski, 3. zvezek, 1911, Seksuelni problem, str. 104.

²⁰⁹ Ibidem, str. 109.

²¹⁰ Ibidem, str. 110.

je zaslužilo resne in pozitivne kritike. Nismo je imeli od nikoder – učenim slovenskim filistrom je snov Černičeve knjige 'preopolzka'²¹¹ Javna morala je torej še naprej zapovedovala molčečnost. Izjeme, ki so se odločile javno razpravljati o spolnosti in njeni funkciji, so postajale nekoliko pogostejše. Tuma razlaga dalje: »Poleg duhovnika in medicinca se je oglasil umetnik.« Tu govori o Alojza Kraigherju in njegovi naturalistični drami Školjka, ki med širšim bralstvom prav tako ni bila sprejeta z navdušenjem. V Slovanu so npr. objavili ostro kritiko Jakoba Kelemine, v kateri je npr. zapisal: »Medicinska skripta, ki jih tudi prej nismo izgubili iz vidika, stopijo v drugi polovici v absolutno veljavo: 'v začetku je bil nagon, živalski nagon'. /.../ Školjka ni drama v pesniškem smislu – nego medicinski umotvor, neka vrsta Blaže in Nežica v medicinski stroki.«²¹² Fran Ilešič je nekaj številčk prej v Slovanu zapisal veliko bolj umirjeno, da jo bodo brali predvsem »tisti, ki teoretično rešujejo seksualni problem.«²¹³ Tuma pa je o njej zapisal, da »ni le pristen umotvor, ampak vsebuje najtočnejši odgovor na seksualno vprašanje. To še posebej poudarjamo, da njegov odgovor prihaja prav iz istinitega življenja in od jedra naše inteligencije.«²¹⁴ Tuma je tudi ostro kritiziral ravnatelja mariborskega učiteljišča Henrika Schreinerja in njegovo predavanje, ki ga je objavil v Pedagoškem letopisu leta 1910.²¹⁵ »Ravnatelj Schreiner ima naravnost banalne nazore o človeškem telesu. /.../ Od izkušenega pedagoga bi pač morali pričakovali več lastnega znanja in lastnega prepričanja. /.../ Skoraj še priporoča bajko o štorklji! Nezakonsko mater ima za nesrečno, dasi jo dela nesrečno le katoliški zelotizem. Za nezakonskega nedolžnega otroka nima dobre besede, seveda so za katoličane 'pankrti' izmečki človeške družbe. /.../ Pedagog Schreiner naivno poudarja, da spolnega pouka ne smemo previsoko ceniti! Res je, da tak spolni pouk, kakor nam ga daja on, ni prav nič vreden.«²¹⁶

Tuma je v nadaljevanjih po mnogih znanih tujih avtorjih predstavil dober pregled problematike. Najpogosteje so vidni odlomki iz Augusta Forela, Iwana Blocha in Ellen Key. Obravnava teme od dojemanja ljubezni, sramežljivosti, bioloških in nevroloških opisov vzbujanja poželenja, obleke kot fetiša, ho-

²¹¹ Ibidem, 7. zvezek, 1911, str. 260.

²¹² Slovan, št. 7, 1911, str. 219.

²¹³ Ibidem, št. 2, 1911, str. 59.

²¹⁴ Naši zapiski, 3. zvezek, 1911, Seksuelni problem, str. 101.

²¹⁵ Pred predavanjem O seksualni vzgoji se je Henrik Schreiner najprej opravičil publikli, ker da bo govoril o »rečeh, ki smo jih vajeni skrivati pred svetom, ker jih smatramo za najbolj sramotne, ponižujoče in ostudne in tudi za najbolj nenravne.« Edini namen spolnosti je spočetje otrok, zato je »uporaba spolnega nagona v namene, ki ne služijo njegovi naravi, je zloraba, je nenravnost.« Da pa bi otroci to dovolj hitro doumeli in resnic o dogajanju v spalnici ne bi pobirali od raznih izprijevcev in s tem oskrunili čisto otroško dušo, je tudi v teh rečeh potreben pouk. Spolna vzgoja je v avtorjevih očeh predvsem vzgoja volje. Najbolje je otroka napeljevati, »še preden se mu zbuja spolni nagon, na polju drugih nagonov drugih nagonov k prostovoljnim vajam v samozatajevanju.« Henrik Schreiner: O seksualni vzgoji, v: Pedagoški letopis, 1910.

²¹⁶ Naši zapiski, 2. zvezek, 1913, Seksuelni problem, str. 35.

moseksualnosti, rabe kondomov, problema razveze in celibata do psihološkega pomena seksualnosti v življenju, pri čemer, kot eden prvih slovenskih piscev, citira tudi Freuda: »Trenutki spolnega življenja predstavljajo najbližje najpomembnejše vzroke vsacega slučaja neurotičnega obolenja.« Razprava Henrika Tume je verjetno najobširnejša in najnatančnejša znanstvena razprava v slovenščini o spolnosti in njenem pomenu za človeka, ki je izšla pred prvo svetovno vojno. Tuma pokaže tudi široko poznavanje problematike. Predvsem hoče pokazati, da se je v nravnem spolnem nagonu in iz »temelja spolne naslade v razvoju človeštva končno mogla razviti krščanska charitas.«²¹⁷ Tuma je v vseh vprašanih zelo naprednih nazorov in nasproten »trenutnemu« stanju in prevladujoči morali. Zdi se, da hoče doseči predvsem osvoboditev spolnosti od greha. V nekaterih primerih pa ni bilo mogoče uiti duhu časa. Tako je v primeru, ko piše o masturbaciji, pa tudi v primeru rabe prezervativov. Enakomerno »obremenjevanje« živcev je bilo pač dojeto kot ključno za zdravje in zato je tudi zapisal: »Samovoljna raba utegne imeti vedno posledice, na moški strani vsled živčnega prenatezanja in oslabiljenja rodilne moči, na ženski strani pa vsled razdraženja spolnih organov, na da bi temu sledilo prirodno zadoščenje po spočetju.«²¹⁸

Posebno velikega odziva na razpravo Henrika Tume ni bilo. Franc Terseglav je Tumo v Času obtožil, da piše neznanstveno in da podobno kot drugi »naši nasprotniki hipotezam prisoja vrednost, ki gre le dejstvom. /.../ Kar Tuma tu uči je pravi panseksualizem. Vse se iz seksualnega nagona izvaja, vsi drugi instinkti. /.../ Te panseksualistične domneve so bolj znamenje časa kakor pa resnega znanstvenega vpoštevanja vredne. /.../ Važnost spolskega nagona je dana po njegovem smotru v naravi, osrednji nagon pa ni.«²¹⁹

Tudi leta 1913 ni videti posebnega odziva na Tumov problem seksualnosti. V kratkem prispevku v reviji Čas so nasprotovali le njegovi razlagi, da je vsa ljubezen v katolištvu v kali sporna. »Ne bomo tu analizirali posameznih trditev modernih evolucionistev, poudarimo le načela. Čim priznamo Boga in dušo je izpodmaknjen temelj vsej evolucionistični filozofiji o spolnosti. Poleg telesnih užitkov moramo priznati duševne užitke, in kakor je duša v telesu višji princip, tako je tudi duševni užitek višji in plemenitejši kakor katerikoli telesni užitek. Sploh pa tudi užitek nima več prvenstva. Naslada ni več sama sebi namen, ampak je le posledica smotrnega delovanja in usovršenja. Vsa spolnost stopi tako v službo smotra, ki je ohrana človeštva.«²²⁰

²¹⁷ Ibidem, 10. zvezek, 1912, str. 298.

²¹⁸ Naši zapiski, 2. zvezek, 1913, Seksuelni problem, str. 40.

²¹⁹ Čas, zvezek 6., 1912, Franc Terseglav: Znanstveno delo naših nasprotnikov in mi, str. 407. Pri razlagi povezave med spolnim nagonom in nagonom krutosti se Terseglav sklicuje tudi na dr. Ericha Wullffna: Der Sexualverbrechen, ki je izšlo v Berlinu leta 1910.

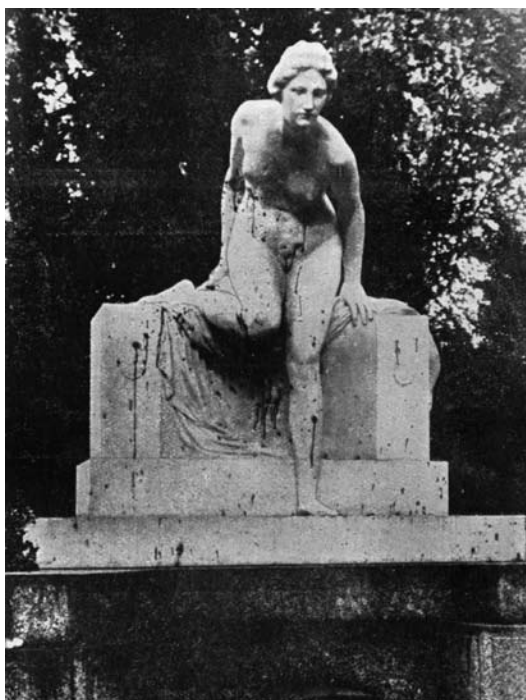
²²⁰ Čas, zvezek 2., 1913, str. 159.

5.3.1 Nekaj »o psiholoških vplivih nagote«

Preden zaključim razpravljanje o spolnosti v slovenski znanstveni publicistiki, naj omenim razpravo takrat še mladega medicenca Borisa Zarnika, ki se je v Slovenskem narodu izpostavil leta 1905. Povod za nastanek njegove razprave je bilo razgaljeno oprsje muze, ki se je ljubljanskemu občinstvu razkrilo skupaj z odkrijem spomenika Francetu Prešernu. Ogorčenje škofa Antona Jegliča nad golo muzo in domnevnim pohujšanjem, ki naj bi ga povzročala med meščani, je pripravila mladega Zarnika, da se je usedel za pisalno mizo in razložil psihološke vplive nagote. Sestavek je kot podlistek objavil Slovenski narod. V članku z naslovom 'Nekaj o psiholoških vplivih nagote' je skušal ovreči prepričanje o neugodnih učinkih, ki jih imajo goli kipi na človeka. Da bi se izognil vulgarnosti, je nekatere kočljive izraze napisal v latinskem jeziku, ker njegova študija ni bila namenjena otrokom in mladim dekletom. »Da razjasnimo špeci- cijelne principe glede delovanja nagote. Kakor rečeno, delujejo oni deli drugega spola le v gotovih momentih, mnogokrat pa vlada glede tega popolna apatija. To delovanje na seksualni čut, to vzbujanje pohotnosti, je jako važen faktor v naravi.«²²¹

Pri seksualnem draženju naj bi imeli namesto vida važnejšo vlogo preostali čuti: »Večinoma je optiški učinek dotičnih organov, torej pogled nanje, minimalen, navadno je vonj teh organov, ki jim ga podeli gotove žleze, in tudi vonj po potu na gotovih mestih v tem oziru odločilen. Ako vidimo tekati za časa pojanja pse za psicami, ako vidimo pisane

metulje, je v prvi vrsti vonj, ki poziva samca k samici. Pri človeku je vonj v tem oziru manjšega pomena, vendar deluje tudi pri človeku večkrat ravno vonj jako vzburljivo na seksualne organe. Prostitutke vedo to dobro precenjati ter se rade parfimirajo z raznimi dišavami.« Zarnik je sicer postavil vonj na zavidljivo me-

*S tinto »napaden« spomenik v Dresdnu.
(Sittengeschichte des Lasters)*

²²¹ Slovenski narod, 15. 9. 1905.

sto, vendar naj bi bilo za spolnost pri človeku vendarle pomembnejše občutenje tipa. »Glavno vlogo igra pri človeku tip; iuvenis minime tangens puellam, praesentim nudas partes corporis, že ves drhti, predvsem pa so mammae et genitalia nuda feminae, ki v tem smislu najjače delujejo na moški seksualni čut. Pri ženski so ti organi najobčutljivejši in njih ticanje povzroči takoj orgazem.«²²²

Sama golota na sebi sodeč po mnenju dr. Zarnika ne povzroča spolne razburjenosti. Glede slednjega si je upal podati celo lastne izkušnje: »Jaz vem iz lastne izkušnje in izkušnje mnogih zdravnikov, da se ni najmanj ne vznemirjajo, naj še tako brhka dekleta zdravstveno preiskujejo, da celo ako se jih dotaknejo, je seksualna iritacija mnogokrat minimalna ali celo popolnoma manjka. Razen tega vidimo pri mnogih narodih, da hodijo popolnoma nagi in si mnogokrat ravno spolnih delov ne pokrivajo, dasi so drugače odeti s kakim oblačilom. Pri mnogih velja baš oblečena ženska za seksualno mično.« Da bi poudaril nasprotje, je Zarnik primerjal zapeljivo gibanje haremskih lepotic s kamnito Prešernovo muzo: »Vsled tega so si orientalk v haremskih izmislile razne v pohotnem gibanju telesa obstoječe plese, da razdražijo mnogokrat že seksualno popolnoma otopele gospodarje. Koliko minimalnejša je torej reakcija normalnih seksualnih organov pri pogledu na vedno na miru stoječega kipa, ki je vendar nekaj drugega kakor živo telo, predvsem ako barva njegova ne odgovarja prozorno - rožnati barvi živega telesa.«²²³

Če so goli kipi tako pohujšljivi, kaj pravijo naš presvitli škof na mlade device, ki v cerkvi gledajo golo Kristusovo telo. Nenazadnje tudi sam priznava, da je pač ženska po naravi »normalnejša« oziroma da ne čuti istih potreb kot moški: »Zato se npr. še nikoli ni zgodilo, da bi se ženske, ki so seksualno navadno mnogo normalnejše od moških, pritoževale, da jih razpela, ki vendar kažejo skoro popolnoma golo moško telo, seksualno razburjajo.«²²⁴

Posameznike, ki jih vznemirja pogled na nagi kip, je Zarnik razdelil na dve skupini. Na tiste, ki se jim vznemirja seksualnost hote in na tiste, ki jih muči nehote. »Kar se prvega slučaja tiče, je to pri vsakem človeku mogoče. Ti ljudje imajo sebe seveda v spolni oblasti, in take misli lahko preprečijo, ako hočejo. Toda oni se vesele takih pohotnih misli in zaradi tega jim je vsaka prilika zato dobra. tako mišljenje se naziva duševna onanija. A da bi ravno nagi kipi te ljudi posebno vznemirjali, ne moremo reči, njim je pač vse dobro, kar priključuje seksualne asociacije. Vsaka ženska, posebno mlada, jim daje dosti povoda za to, večinoma mnogo več, nego kak kip.« V drugem primeru pa gre po mnenju dr. Zarnika za

---

²²² Ibidem.

²²³ Ibidem.

²²⁴ Ibidem.

patološko stanje, ki se pojavlja pri seksualno popolnoma oslabelih osebah, ki se nikakor ne morejo ubraniti seksualnim iritacijam. Liberalni dr. Zarnik do samozadovoljevanja ni bil nič kaj liberalen. Pripisoval ga je nenormalnim osebam in ga povezoval z impotenco: »Različni faktorji lahko človeka v tem smislu oslabe. Pogoste pollutiones nocturnae, v prvi vrsti pa nezmerna masturbacija in deloma tudi duševna onanija vzamejo organizmu v seksualnem oziru vso moč in elastičnost. Tako se pri vsaki najmanjši priliki razburi, erectionem nem-bri habens (seveda večinoma incompleta, kajti kompletna je pri teh, navadno impotentnih ljudeh izključena) ali celo ejuculationem seminis! Da seveda nagi kipi take ljudi razburjajo je samoobsebi umevno. Večkrat jim utegne postati nelagodno, ker jih zavaja k masturbiranju in večinoma se vsi masturbanti sramujejo, kadar niso seksualno razburjeni, svoje nenaravne strasti. Seveda gotovo zaslužijo taki bolniki naše usmiljenje. Zato imamo blaznice, tam bodo gotovo radi ugodili željam bolnikov.«²²⁵

---

²²⁵ Ibidem.

6 NADLOGA IN ZLO »SAMOOSKRUMBE«

6.1 Določitev bolezenskih nasledkov »samooskrumbe«

Masturbacija, samooskrumba, onanija, nečistost in še kaj drugega je bila ena bolj izpostavljenih problematik znotraj ustvarjanja »znanosti o seksualnosti.« Še leta 1975 je papež Pavel VI. v spisu Pojasnitev nekaterih vprašanj spolne tehnike obravnaval masturbacijo kot hud greh onanije, pa »čeprav ni mogoče nedvoumno pokazati, da Sveto pismo izrecno obsoja ta greh kot tak.« V cerkveno-teološkem nauku torej masturbacija ostaja še naprej greh in tisti, ki ga počenjajo, »si zapravijo božjo ljubezen.«²²⁶

Greh samooskrumbe je od začetka 18. stoletja prehodil dolgo in razgibano pot od tega, da domala ni obstajal, do krivca za najhujše bolezni duha in telesa. Na koncu se je masturbacija v drugi polovici 20. stoletja ponovno vrnila k izvoru in pristala, »potem ko so se zdravniki in pedagogi počasi poslovili od nje, v varnih rokah teologov.«²²⁷ Na začetku 18. stoletja se je zgodilo ravno obratno. Samozadovoljevanje so namreč poleg teologov začeli »jemati v roke« tudi zdravniki. Predvsem dve knjigi iz 18. stoletja sta zaslužni za to, da je nekdanj povsem intimno in le malo obravnavano opravilo prišlo v center pozornosti zdravnikov in pedagogov. Masturbacija oziroma onanija je s tem postala bolezen in kot vse bolezni potrebna zdravnikovega strokovnega mnenja ter zdravljenja. Temelj, na katerem je bila vzpostavljena nova bolezen, je bil že dolgo poznan. Od antike dalje so prepegosti izlivi semena zaradi nastanka neravnovesja med življenjskimi sokovi veljali za škodljive. Izguba telesnega zdravja zaradi primanjkljaja semena, ki je bila ključna v patofiziologiji pretiranega spolnega užitka, tako nikakor ni bila novost.²²⁸ Antični avtorji so nudili močno oporo »novodobnim« raziskovalcem telesnih sokov. Že Simon Tissot je zapisal: »Hipokrat je bil prepričan, da seme izvira in se izloča iz celega života in še posebej pa iz glave.«²²⁹ Uta Ranke-Heinemann je za Hipokrata menila, da je »praded zastraševanja pred onanijo, zlasti zastraševanja s sušico kostnega mozga.«²³⁰ Ravno nasprotno mnenje je zagovarjal Galen, ki je menil, da je vzdržnost kriva različnih motenj, kot so bile drhtenje, krči in blodnje.²³¹

²²⁶ Citirano po: Uta Ranke-Heineman: Katoliška cerkev in spolnost, str. 330.

²²⁷ Ibidem.

²²⁸ Thomas Laquer: Solitary Sex, str. 197. O tem glej Michel Foucault: Zgodovina seksualnost 3, Skrb zase, Ljubljana 1993; Annemarie und Werner Leibbrand: Formen des Eros, Kultur und Geistgeschichte der Liebe, Bd. 1, Freiburg/München 1972.

²²⁹ »Hippokrates hat geglaubt, daß der Saamen aus dem ganzen Leibe, besonders aber aus dem Haupte herstamme und abgesondert werde.« V: Simon A. D. Tissot: Versuch von den Krankheiten, str. 43.

²³⁰ Uta Ranke-Heinemann: Katoliška cerkev in spolnost, str. 323.

²³¹ Ibidem.

*Bil je mlad in postaven –
upanje njegove matere.*

*Postal je pokvarjen!
Kmalu ga njegov zločin
postara pred njegovim
časom. Njegov hrbet se
zgrbi.*

*Pekoč ogenj gori v
njegovem drobovju; trpi
za strašnimi bolečinami v
želodcu.*

*Poglejte njegove oči, nekoč
tako čiste in tako jasne –
njihov sijaj je izgubljen!
Obdajajo jih goreči okovi.*

*Na more več hoditi;
njegove noge popuščajo.*

*Strašne sanje motijo
počitek. Ne more spati.*

*Njegovi zobje postanejo
gnili in izpadajo.*

*V prsih gori ogenj.
Izkašljuje kri.*

*Njegovi lasje, nekoč tako
lepi, izpadajo kot pri
starcu. Že zgodaj postaja
plešast.*

Lačen je in hoče jesti;
noben hrana noče ostati v
želodcu.

Prsni koš se mu ugreza.
Bruha kri.

Celotno telo ima prekrito
z gnojnimi mehurji. Pogled
nanj je grozovit.

Stalna vročičnost ga je
iztrošila. Peša in medli;
telo izgoreva.

Njegovo telo je postalo
popolnoma otrdelo.
Okončin ne more več
premikati.

Delirij. Odrevenel je v
pričakovanju smrti.

Star komaj 17 let premine
v strahovitih bolečinah.

Usodne posledice samooskrumbe. (La livre sans titre, Paris 1844, v: Peter
Lewis Allen: Wages of Sin)

Zakaj je to od nekdaj obstoječe početje za ljudi okrog začetka 18. stoletja postalo tako grozen in silen greh, ki poleg vsega povzročča raznorazne bolezni že za časa življenja, obstaja več vzrokov. Izliv semena izven nožnice oziroma strokovno coitus interruptus v krščanstvu velja za protinaravnega in grešnega. Že Stara zaveza prinaša zgodbo o Onanu, ki mu je bilo naročeno, da bratovi vdovi Tamari naredi zarod. Onan je odšel s Tamaro v posteljo, a namesto da bi jo oplodil, je celo večkrat izlil seme na tla. »V očeh Gospodovih je bilo hudobno, kar je delal; zato je poslal smrt tudi njemu.«²³² Onan je tako dal ime coitus interruptus in kasneje, sicer zgrešeno, masturbaciji. Onanov greh je veljal za zelo veliko kršitev božje volje, vendar je bil vse do novega veka vedno z njim mišljen samo coitus interruptus. Po mnenju Tomaža Akvinskega, ki še danes ostaja moralna avtoriteta, je tovrsten greh hujši od občevanja z lastno materjo.²³³

Začetek »moderne« bolezenske obravnave masturbacije je precej natančno datiran. To naj bi se zgodilo v Angliji med leti 1708-1716 s prvo izdajo knjige z naslovom *Onania or The Heinous Sin of Self-Pollution, and All Its Frightful Consequences, in both Sexes, Consider'd*, ki naj bi jo po ugotovitvah Thomasa Laquerja napisal »mazaški zdravnik in pisec pornografskih spisov John Marten.«²³⁴ S knjigo si je zaradi povezave masturbacije s telesnimi obolenji utirala pot že omenjena »nova sekularizirana morala, se artikulirala, se na široko razprla in se legitimirala v jeziku medicine.«²³⁵ Enak trend razsvetljenja, sekularizacije in medikalizacije morale²³⁶ je nadaljevala knjiga Simona Andréja Tissota: *L'Onanisme: dissertation sur les maladies produites par la masturbation*. Prvič je bila izdana v latinščini leta 1758, leto kasneje pa še v francoščini. Potem ko so leta 1770 Tissotovo knjigo prevedli v nemščino (angleška *Onania* je bila v nemščini izdana že leta 1736),²³⁷ so postali tudi nemško govoreči zdravniki in pedagogi vedno večkrat naslovniki vprašanj v zvezi s škodljivimi posledicami

²³² Sveto pismo stare in nove zaveze, Prva Mojzesova knjiga (Genesis), 38,10, str. 46.

²³³ Ute Ranke-Heinemann: *Katoliška cerkev in spolnost*, str. 322. V svojih razmišljanjih pa je poleg masturbacije največji med sholastiki izpostavil še homoseksualnost, nenaraven način spolne združitve in sodomijo. V: Andrej Studen: *Rabljev zamah*, str. 69.

²³⁴ Thomas Laquer: *Solitary Sex*, str. 85.

²³⁵ *Ibidem*, str. 186.

²³⁶ Vernon A. Rosario: *Phantastical Pollutions: The Public Threat of Private Vice in France* v: Paula Bennett and Vernon A. Rosario: *Solitary Pleasure, The Historical, Literary and Artistic Discourses of Autoerotism*, New York/London 1995, str. 103. Temu pogledu denimo nasprotuje Patrick Signy, ki trdi, da je historično netočno brati Onanio kot sodelujoč člen v sekularizaciji morale, temveč jo vidi kot nekakšen neroden labodji spev krščanskega diskurza o »mesu«. Več o tem Patric Signy: *Friction of the Genitals and Secularization of Morality*, v: *Journal of the History of Sexuality*, vol. 12, No. 3, July 2003, str. 346.

²³⁷ Johann Heinrich Zedlers *Grosses vollstandiges Universal-Lexicon*, Leipzig 1732-1754, geslo *Selbstbefleckung*. Avtor(ji) besedila, ki je na koncu navedel prevedeno *Onanie*, je poanto prevzel po angleški knjigi, ni pa še prevzel besede. V geslu npr. zapiše(jo): »Die Selbstbefleckung ist nicht nur eine Sünde wieder die Natur, sonder auch eine solche Sünde, so die Natur umkehret und gleichsam ausrottet, und wer sich deren schuldig machet, der bemühet sich um den Untergang seines Geschlechts.«

onanije.²³⁸ Pred izdajo angleške Onania v zgodnjem 18. stoletju je bila po ugotovitvah Laquerja uporaba pojma samooskrumba (self-pollution) kot sinonima za masturbacijo izredno redka.²³⁹ Knjiga Onania, ki je prva masturbacijo poimenovala za greh onanije, je med drugim sprožila tudi do takrat nepoznani strah. Ljudje, ki so do tedaj morda celo domnevali, da počenjajo nekaj, kar Bogu naj ne bi bilo prav, se niso zavedali nevarnih posledic tega početja. Sedaj pa se je »sprožil plaz. Neznansko število mladih ljudi je avtorja v pismih prosilo za nasvet.«²⁴⁰

Največji del knjige je bil še vedno posvečen obsodbi masturbacije na teološki in moralni podlagi. Tvegane fizične posledice masturbacije so bile pripisane že sami »začetni fazi« masturbacije. Pogosta masturbacija pa naj bi pripeljala do težav z izločanjem vode in do stalne vzbujenosti. Masturbacija je lahko uničila tudi kvaliteto samega semena, ki naj bi postalo vodeno in redko. Za skoraj enako nevarno je knjiga označila žensko masturbacijo. Skvarila naj bi spolni organ in povzročila neplodnost. Glavni razlog za telesno oslabeledost in tudi oslabeledost spomina naj bi tičal v pomanjkanju balzamične in vitalne tekočine - semena. Storilce pa je avtor označil za bledečne z izsušenim telesom in oslabeledimi, če ne že povsem uničenimi razmnoževalnimi sposobnostmi.²⁴¹

Medikalizacija masturbacije je svoj pravi zagon dobila pol stoletja kasneje. Epohalni pomen in stoletja trajajočo aktualnost si je namreč zagotovila z delom omenjenega švicarskega zdravnika Tissota.²⁴² K temu, da je imelo njegovo delo tako širok in trajen učinek, je pripomogel Tissotov zdravniški ugled. Za razliko od avtorja angleške Onanije, ki ga je Peter Gay opisal kot »obskurnega in vse prej kot nepristranskega«, je bil Tissot zdravnik s slovesom po vsej Evropi. Bil je med vodilnimi osebnostmi razsvetljenstva v Švici in si je npr. dopisoval tudi z evropskimi razsvetljenci, kot sta bila Voltaire in Rousseau.²⁴³ Tissot se je onanije lotil nekoliko drugače, tj. kot zdravnik, ki želi bolezen preprečiti. Predmet obravnave je bila telesna patologija in od masturbacije povzročene bolezni, ki jih je Tissot sicer v precejšni meri prepisal iz angleške predhodnice.²⁴⁴ Kasnejši, še bolj zaskrbljeni zdravniki, so nasledkom dodali še več bolezni in različnih oslabeledosti. V teku 19. stoletja, ko se je ta priučena manija razširjala po »civilizi-

²³⁸ Franz X. Eder: Kultur der Begierde. Eine Geschichte der Sexualität, str. 92-93.

²³⁹ Thomas Laquer: Solitary Sex, str. 174.

²⁴⁰ Uta Ranke-Heinemann: Katoliška cerkev in spolnost, str. 324.

²⁴¹ Michael Stolberg: Self-pollution, Moral Reform and the Veneral Trade. Notes of the Sources and Historical Context of Onania (1716), v: Journal of the History of Sexuality, let. 9, št. 1-2, januar/april 2000, str. 40-41 (dalje Michael Stolberg: Self-pollution). Identične bolezni je najti pod geslom Selbstbefleckung v Zedlerjevem leksikonu.

²⁴² Volker Elis Pilgrim: Selbstbefridigte Mensch, München 1977, str. 45.

²⁴³ Peter Gay: Education of the Senses, str. 296.

²⁴⁴ Ibidem.

ranih deželah«, je ta seznam simptomov rasel in se krčil brez oprijemljive logike. Večkrat so npr. opisovali tudi smrtne primere.²⁴⁵ Tissotovo delo je predvsem zelo vzpodbudilo širitev velikega strahu pred onanijo po Evropi oziroma odločilno prispevalo k tej »v dobi razsvetljenstva razširjeni medicinski zablodi.«²⁴⁶

O tem, da sta ti dve deli odločilno vplivali na kasnejše publikacije o masturbaciji, je bil prepričan tudi že Max Hodann, mestni zdravnik v Berlinu leta 1928, ki je ostro nastopil proti tovrstni medicinsko-moralno-vzgojni literaturi. »Knjige in brošure kot te, gredo v svoji 'medicinskih utemeljevanjih' slednjič na rovaš objave francosko-švicarskega zdravnika, ki je leta 1760 (v latinskem jeziku) vprašanje onanije javno obravnaval iz medicinskega stališča svojega časa. To je bil doktor Simon Andree Tissot.«²⁴⁷

Obroček za preprečevanje polucij. (Stittengeschichte des Intimsten)

Poleg ženskega poželenja je imela masturbacija sploh najpomembnejšo vlogo v meščanskem diskurzu o seksualnosti v 18. in 19. stoletju.²⁴⁸ V času vzpona meščanstva se je njena prisotnost v zdravstveno-moralistični znanosti zaradi neizmerne povečevanja vrednosti kreposti v meščanski družbi samo povečevala. »Masturbacija je seksualnost sodobnosti in meščanstva, ki jo je ustvarilo. Je prva res demokratična seksualnost. Prvič namreč regulacija oblike seksualne zadovoljitve trdi, da je ta nevarno privlačna za fante in dekleta, medtem ko je pred tem bil to relativno marginalen problem, ki se je tikal predvsem odraslih moških in menihov.«²⁴⁹ Masturbacija je tako že v 18. stoletju postala tisto, kar je v 19. stoletju postala homoseksualnost,²⁵⁰ bolezenski odklon. »Onanist« je bil pod vplivom sil, ki se jim ni mogel upreti. Zaradi greha

²⁴⁵ Ibidem, str. 297.

²⁴⁶ Uta Ranke-Heinemann: Katoliška cerkev in spolnost, 324

²⁴⁷ Max Hodann: Onanie weder Laster noch Krankheit, Berlin 1929, str. 11-12. Hodann je v svojem delu napadel vso literaturo, ki je propagirala to »medicinsko zablodo«. Tovrstna literatura je namreč tudi med obema vojnama še kar nekaj časa strašila med mladino. Tak primer je tudi knjiga Josepha-Carla Schlegla: Selbstbewahrung, Onanie und deren Heiligung, ki je izšla leta 1923 na Dunaju in ki onaniji pripisuje krivdo za hude telesne in duševne bolezni.

²⁴⁸ Franz X. Eder: Sexual Cultures in Germany and Austria 1700-2000, v: Sexual Cultures in Europe, National Histories, Manchester 1999, str. 143.

²⁴⁹ Thomas W. Laquer: Solitary Sex, str. 18.

²⁵⁰ Več o tem glej Janez Cvirn: K zgodovini homoseksualnosti na Slovenskem ob koncu 19. stoletja in na začetku 20. stoletja, v: Acta Histriae, št. 1, 2004, str. 231-239.

je postal zaznamovan s posebno obliko bolezni ali pa z nastankom odklona od normalnosti.²⁵¹

Do konca 19. stoletja je bilo tako izdano precejšnje število spisov, knjig in knjižic, ki so se ukvarjale z grehom samooskrumbe in njegovimi nasledki. Angleški zdravnik, ki je preučeval človeško seksualnost Haveloc Ellis je npr. v svojem eseju o medicinski literaturi leta 1900 zapisal, da obstaja osupljiva množica različnih mnenj in knjig.²⁵² Literatura je grešnike od nečednega početja poskušala odvrniti z »grožnjo« bolezni in izgubo božje milosti. Hkrati pa so staršem in vzgojiteljem svetovali, da poostrijo nadzor nad otroki, ko pridejo v kočljiva leta. 19. stoletje je prineslo določene pomembne spremembe v »izobraževanju«, kako ravnati v primerih razkrinkane masturbacije. Nekatere priporočene metode odvajanja oziroma preprečevanja samooskrunjenja so postale izredno krute. »Nova sredstva so vključevala grozljiv instrumentarij mehanskih omejevalnih naprav, ki so bile še najbolj podobne srednjeveškim mučilnim instrumentom in postopkom, kot so bili izžiganje spolnih organov, infibulacija, kastracija in obrezovanje klitorisa.«²⁵³ Zunanji pripomočki so bili navadno razni usnjeni deviški prisilni jopiči ali pasovi in kovinski obročki z bodicami, ki so se nataknili na genitalije oziroma okrog njih. Čeprav za veliko večino otrok lahko rečemo, da niso izkusili teh grozljivih naprav, je moč v zapisanih spominih nekaterih ljudi najti tudi spominjanja na velike duševne boje, ki so se pojavili z odraščanjem in hormonskimi spremembami.²⁵⁴ V večini primerov je za te težave poskrbel v času vzgoje pridobljeni strah in gnus do spolnosti, ki naj bi neposredno sramotila Boga. To pa je bilo mogoče ustvariti brez ene same neposredne omembe masturbacije.

Začetke obravnave masturbacije kot bolezni gre iskati v protestantskih deželah, tam so jo namreč označevali za katoliški greh, ki ga povzroča neživljenjska zahteva po celibatu. Protestanti, ki so vodili moderni medicinski boj proti masturbaciji, so bili sovražni do celibata kot ideala. Pri masturbaciji je bilo po

²⁵¹ Franz X. Eder: Discourse and Sexual Desire, German Language Discourse on Masturbation in the Late Eighteenth Century, v: Journal of the History of Sexuality, let. 13, št. 4, oktober 2004, str. 437, (dalje Franz X. Eder: Discourse and Sexual Desire, str).

²⁵² Peter Gay: Education of the Senses, str. 298.

²⁵³ Ibidem, str. 303. O posebnih pripomočkih, ki so jih uporabljali za preprečevanje masturbiranja, glej Dr. O. F. Scheuer: Mittel und Wege zur Steigerung wie zur Herabsetzung des Geschlechtstriebes, v: Sittengeschichte der Kulturwelt und ihrer Entwicklung, Sittengeschichte des Intimsten, Hrsg. Leo Schidrowitz, Wien/Leipzig 1929, str. 274-298.

²⁵⁴ Janez Trdina je v svojih spominih opisal tudi padec v »skrivni greh samooskrumbe«. Padec naj bi povzročili predvsem nemški ljubezenski romani, ki so »dražili zbudeno naravo«. Kljub temu, da je padel v greh in ga očitno preživel brez trajnejših poškodb, je v spominih pisal o padcu v brezno in zverinsko pohotnost. O možnih nasledkih, ki doletijo revčke, ki padejo v greh, pa je zapisal: »Zapusti jih spomin, zdrava pamet gine, gubi se volja in veselje do učenja, do vsakega resnega dela. Truplo zelene mladosti. Upadejo mu lica, zatemne oči, rast zastane, tresoča se roka in noga kaže grešnika vsakem sosedu.« V: Janez Trdina: Zbrano delo, Prva knjiga, str. 145-146.

mnenju Voltaira najbolj grozno to, da je bila greh in perverzija poželenja celi-
batskih samostanov in kora, ki jo je cerkev, neumno, skušala zatreti.²⁵⁵ Mastur-
bacija je bila v doktrini, ki se je oblikovala znotraj protestantizma, razumljena
»kot simptom družbene patologije. Grešnik ni zastrupljal le sebe, temveč širšo
ljudsko moč in čistost.«²⁵⁶ Protestantizem je lahko povezan z masturbacijo skozi
globoko in široko razpravo, povezavo z individualizmom in z osvobajanjem po-
želenja. Toda, kot pravi Laquer, samo protestantizem kljub temu ne zadostuje
za razlago »vzpona in padca« onanizma.²⁵⁷ Lawrence Stone je bil mnenja, da je
mogoče najverjetnejša razlaga vzpona tesnobe v zvezi z masturbacijo v zgodnjem
18. stoletju ta, da je povezana z dvigom skrbi za blagostanje otrok in njihovo
vzgojo, da bi postali moralno in socialno častivredne osebe. To pa naj bi tudi
razložilo, zakaj se je takšen razvoj začel v Angliji.²⁵⁸

---

²⁵⁵ Thomas Laquer: *Solitary Sex*, str. 190.

²⁵⁶ Vernon A. Rosario: *The Erotic Imagination*, *French Histories of Perversity*, 1997, citirano po: Vernon A. Rosario: *Masturbation and Degeneracy*, v: *Sexuality*, Ed. Robert A. Nye, Oxford/New York 1999, str. 139-141.

²⁵⁷ Thomas Laquer: *Solitary Sex*, str. 254.

²⁵⁸ Lawrence Stone: *The Family, Sex and Marriage*, str. 321. O začetkih »resne« obravnave v drugi polovici 18. stoletja glej Michael Stolberg: *Self-pollution*, str. 43-51.

6.2 Problem masturbacije v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja

V 19. stoletju je o masturbaciji prevladovalo eno mnenje oziroma je obstajal nekakšen moralno-zdravniški konsenz, ki je bil tudi obče sprejet. Dober splošen povzetek prevladujočega mnenja o samooskrumbi v drugi polovici 19. stoletja je moč dobiti v leksikonih. Najbolj priljubljena nemška leksikona Brockhaus in Meyer sta se pri geslu Onanie glede škodljivosti v glavnem strinjala, a hkrati tudi precej razlikovala. Brockhausova razlaga je zelo podobna klasični versko-moralni in vzgojni literaturi in pravi: »Onanija (iz Onan, 1. Mojz. k., 38,9, tako imenovano) ali samooskrumba. Masturbacija je nenaravna oblika zadovoljevanja spolnega nagona, ki se pojavlja tako pri moškem kot tudi ženskem spolu. Kot pretirano, s potrebami telesa neusklajeno uživanje, ki telo (tudi živčni sistem in s tem duhovne zmožnosti) bistveno oslabijo, spada tudi samooskrumba k istim vzrokom, ki škodljivo vplivajo na telo, tako da s seboj lahko prinese zaskrbljujoče motnje zdravja. Neprijetne in uničujoče posledice samooskrumbe na duha in telo se le težko premagajo, saj se pri tem lahko zasadi klica, ki povzroča veliko oslabitev in telesa in še posebno hrbtenjačnega mozga. Poleg tega pa samooskrumba v veliki veri škodi nrvnemu značaju človeka. Da bi obvarovali zlasti otroke, je potrebno nadzorovati način njihovega druženja in igranja, preprečevati njihovo zadrževanje na skritih krajih in jim preprečiti dostop do »razburjajočih« spisov. Otroke je potrebno vzpodbujati k duševnim in telesnim dejavnostim, priskrbeti jim je potrebno zadostno in tečno hrano, vendar se ne sme pretiravati ter paziti, da ne poležavajo v postelji predolgo in po nepotrebnem«²⁵⁹ Brockhausov sodobnik, Meyerjev Konvertions-Lexikon, je bil veliko previdnejši. Sicer je v geslu zapisano, da ne gre zanemariti škodljivih nasledkov izgube sokov in veliko prezgodnjega razvoja mladine, ki ga povzročijo ti nenaravni in veliko prisiloviti dražljaji živčnega sistema, kot tudi ne gre

---

²⁵⁹ »Onanie (von Onana, 1. Mos. 38/9, so benannt) oder Selbstbefleckung, Masturbation, ist eine sowohl beim männlichen als auch beim weiblichen Geschlecht vorkommende Form von unnatürlicher Befriedigung des Geschlechtstriebes. Wie der übermäßige, mit der Ernährung des Körpers nicht Schritt haltende natürliche Geschlechtsgeuß den Körper (auch die Nervenapparate und somit die geistigen Fähigkeiten) wesentlich schwächt, übt auch Selbstbefleckung unter denselben Bedingungen einen verderblichen Einfluß auf den Körper aus, sodaß die bedenklichsten Störungen der Gesundheit herbeigeführt werden können. Die übeln, Geist und Körper zerüttenden Folgen der Selbstbefleckung dürfen nicht leicht angeschlagen werden, indem dieselbe den Keim zu einer großen Abschwächung und Geistes und selbst zur Rückenmarkslähmung legen kann. Auserdem aber schädigt die Selbstbefleckung im hohen Grade den sittlichen Charakter des Menschen. Um namentlich Kinder vor diesen Ausschweifungen zu behüten, ist die Art ihrer Beschäftigung und Spiele zu überwachen, das Verweilen an versteckt gelegenen Orten zu verhindern, sowie ausregende Lektüre ihnen zu entziehen. Man halte die Kinder zu einer gesunden, geistigen und körplichen Thätigkeit an, versorge sie mit genügender, kräftiger, aber nicht übermäßiger Nahrung und lasse sie nicht länger im Bett liegen als nötig.« V: Brockhaus ConversationsLexikon, Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie 9. Auflage, Leipzig, 1885, geslo: Onanie, Bd. 12.

zanemariti povzročenege telesnega in duševnega razmaganja prizadetega individuuma, ki jo povzroča stalna prisotnost te prakse. Vendar pa so hkrati tudi zapisali, da je nujno potrebno biti previden pri prebiranju pretiranih predstavitev posledic onanije v popularnih medicinskih razpravah. Kar se tiče povezav z raznimi duševnimi boleznimi, je Meyer posvaril, da tu ne gre iskati vzroka v onaniji, kljub dejstvu, da zdravniki pri nekaterih duševnih bolnikih opazujejo tudi ta pojav.²⁶⁰

Omenjeni pamfleti navadno niso bili nič drugega kot reklame za razne zdravilne preparate, ki naj bi pomagali pri preveliki in premajhni aktivnosti. Ravno obsedenost s pogubnostjo masturbacije je mnogim šarlatanom prinašala denar. Že prva angleška izdaja je reklamirala razne zvarke, ki naj bi pomagali proti grehu masturbacije in vse naslednje izdaje do konca 18. stoletja so prodajale razna zdravila za bolezni, ki jih je povzročala samooskrumba.²⁶¹ Na končnih straneh knjige Onania se namreč nahajajo nasveti »bolnikom«. Avtor jim je svetoval, naj obiščejo zdravnika ali kirurga. Tisti, ki jih je bilo tega preveč sram, pa so lahko pri prodajalcu knjig Pierru Varennu za 10 šilingov kupili stekleničko krepčilnega izvlečka proti oslabeledosti. Za 12 šilingov pa se je dalo dobiti redilni prašek, ki krepki plodila in jih oskrbuje s semenom.²⁶²

*Pas za preprečevanje samooskrumbe pri dekletih.
(Sittengeschichte des Intimsten)*

»Ob bližanju prehoda v novo 20. stoletje so organske nevarnosti samooskrumbe zelo počasi postajale strahovi prejšnjih časov in vraževernosti nevednih. Kljub temu pa to ni pomenilo konca zgodbe.«²⁶³ S Havelockom Ellisom in Sigmudom Freudom je masturbacija postala predvsem del psihološkega ra-

²⁶⁰ Meyers Großes Konversation-Lexikon, 6. Auflage, Leipzig/Wien 1909, geslo Onanie, Bd. 15.

²⁶¹ Thomas Laquer: Solitary Sex, str. 25.

²⁶² Michael Stolberg: Self-pollution, str. 42. Od priročnikov proti masturbaciji se je v časopisju na Slovenskem najpogosteje pojavljal oglas za »dr. Retaus Selbstbewahrung«, ki naj bi do leta 1874 doživel že 74 izdaj, v: Laibacher Zeitung, 11. 9. 1874. Tovrstna literatura je imela (vsaj po oglasih sodeč) neverjetno veliko število bralcev, saj so leta 1881 v št. 155 Laibacher Zeitunga oglaševali že 78. izdajo omenjene knjige. Leta 1879 pa je najti oglas, po katerem naj bi neki priročnik doživel drugo izdajo že v prvem letu.: »Für Kranke und Geschwächte, 2. Auflage in ersten Jahr. Radicale Heilung der Pollutionen (Samenflüsse) und Impotenz (Mannesschwäche), Nb. Ohne Arznei, naturgemäße Diät und rationelle Wasserkur.« V: Laibacher Zeitung, št. 202, 1879.

²⁶³ Thomas Laquer: Solitary Sex, str. 66.

zvoja človeka. Ellis je v svojem delu, prvič izdanem leta 1899, uvedel izraz avtoerotizem. Ta je pokrival celo vrsto spolnih občutkov, ki so povzročena brez zunanjih spodbud ali s strani drugega človeka. Avtoerotizem ni opisoval samo tistih transformacij zatrite spolne aktivnosti, ki bi lahko povzročila različna bolezenska stanja, ampak vse, kar bi pojmovali kot produkt sublimacije: umetnost, poezija itd.. Pravzaprav sem sodi vsak poskus seksualne zadovoljitve (kakršnekoli že), ki je prišel iz notranjosti. Masturbacija je predstavljala samo eno področje te sfere kot pododdelek velike množice naravnih dejstev. Moralna valenca masturbacije pa je bila odvisna od vsakega posameznika in njegovih osebnih stališč.²⁶⁴

**Moška slabost, oslabilenje živcev,
skrivne mladostne pregrehe, razuzdanosti
in polucije.**

Dr. Wrnova

Peruinska štupa

(narejena iz peruanskih zelišč).

Peruinska štupa ima edini namen, odpraviti vsako **slabost roditeljskih delov** in pri **moških nezmožnost** (spolsko slabost), pri **ženskah pa nerodovitost** odstraniti. **Tudi je nenadomestljivo zdravilo** zoper vse **nerednosti živcev**, zoper **oslabenje** vsled izgube sokov ali krvi, zlasti pa zoper **spolsko možko slabost**, kedar je edino le nasledek **razuzdanosti**, **onanije** ali **ponočnih polucij**, kakor tudi zoper **nervozno tresenje rok in nog**. Cena ene škatuljice z natančnim opisom 1 gold. 80 kr.

Glavna agentura:
A. Gischner, dipl. lekar,
na Dunaji, II., Kaiser-Josefsstrasse Nr. 14.

Ker so mnogi kljub dobrohotnim nasvetom in svarilom padli v greh (in seveda oslabei) so bili na trgu prisotni razni preparati, ki so odpravljali tudi to težavo. (Slovenska pratika za navadno leto 1881)

Havelock Ellis v svojem delu podaja lep primer tega, kako je 19. stoletje s svojim obsežnim ukvarjanjem z masturbacijo in njeno uničujočo silo na telo in dušo poskrbelo, da je ta dejansko lahko imela hude posledice za človeka, in kako so osebna stališča do kreposti bila odločilna. »Poročena dama, voditeljica socialno puritanskega gibanja in navdušenka za seksualno čistost, je po prebiranju nekaterih pamfletov, ki so svarili pred nevarnostjo masturbacije, spoznala, da se je tudi ona sama že več let nevede samozadovoljevala. Ne da se opisati brezna tesnobe in obupa ženske, ki je verjela, da to pomeni popoln moralni propad vsega njenega življenja.«²⁶⁵

²⁶⁴ Ibidem, str. 68.

²⁶⁵ Havelock Ellis: *Studies in the Psychology of Sex*, Vol. 1. Citirano po Jeffrey Weeks: *Sex, Politics and Society, The Regulation of Sexuality since 1800*, London/New York 1989, str. 21. Ob tem naj dodam, da se ob podatku, ki ga je moč najti v knjigi Iwana Blocha, zelo hitro pokaže tudi nemoč zastraševanja z boleznimi in smrtjo v proti sili spolnega nagona. V Nemčiji in verjetno tudi drugod je bilo med ženskami izredno razširjeno samozadovoljevanje z lasnimi iglami, celo tako razširjeno, da so kirurgi leta

Pri Freudu je masturbacija postala torišče za usmeritev psihološkega razvoja. Bila je del neorganizirane otroške seksualnosti, ki se je v civilizirani družbi z odraščanjem preoblikovala oziroma sublimirana v druge dejavnosti. Tako je postala povsem naravna in del razvojnega procesa otroka in najstnika, v kasnejših fazah pa se ji je moral posameznik, ki je želel živeti v civilizirani družbi, odreči. Masturbacija je bila sedaj samo znanilec prihajajoče seksualnosti, pri odraslem človeku pa je postala njen sovražnik, nadomestek za primanjkljaj seksualne zadovoljitve.²⁶⁶ Za prehod stoletja lahko rečemo, da ga je zaznamovala družba in morala, ki jo je oblikoval Elliasov lok »procesa civiliziranja« in Foucaultev znanstveni diskurz, po katerem je ta z ustvarjanjem znanosti o seksualnosti in s »pritiskom od zgoraj« ustvaril moderni koncept seksualnosti, oziroma to, kar je Freud v svojem času imenoval »vladavina kulturne spolne morale«, ki je temeljila na zatiranju spolnih nagonov. Masturbaciji, ki je bila normalna in tudi potrebna za razvoj v poznem otroštvu, pa se je bilo zaradi zahtev družbe in civilizacije treba pač odreči. Mišljenje, da ima masturbacija vsaj nekatere škodljive posledice je tako še naprej vztrajalo tako v laični kot strokovni javnosti.

1862 izumili orodje za odstranjevanje tistih igel, ki so po nesreči ostale v notranjosti telesa. Glej v: Iwan Bloch: *Das Sexuelleben unserer Zeit*, str. 460.

²⁶⁶ Thomas Laquer: *Solitary Sex*, str. 70.

6.3 Pogled na problem masturbacije na Slovenskem

Znanstveni diskurz, vzgojna literatura in s tem povezano množenje spisov o »problematiki« so pripeljali do tega, da je bilo, kakor je zapisala že Alenka Puhar, »devetnajsto stoletje tako rekoč obsedeno od onanije. Generacija za generacijo moških je zrasla in odrasla, ne da bi jim ta 'ostudna pregreha' pustila kakšne posledice, pa je vendarle vcepljala odraščajoči generaciji natančno takšno (ali pa še hujšo grozo) kot jo je preživela sama.«²⁶⁷ Kljub vsemu pa je v literaturi, ki je izhajala v slovenščini, težko najti podobne spise, ki bi obravnavali masturbacijo na način in v enakem obsegu kot omenjena nemška dela. Kljub temu, da je omenjenih spisov malo, nam o tem, da je masturbacija zaradi vzgoje v sramežljivosti in strahom pred grehom in njegovimi posledicami pri mnogih »najstnikih« povzročala precejšno trpljenje, pričajo nekateri spomini.

Na Slovenskem tako ni najti posebnih del o masturbaciji iz 19. stoletja. Največ vpliva na pedagoške spise pa sta zapustila zdravnik Tissot in Hufeland. Zanemariti ne gre tudi »razsvetljenega« barona Adolpha Fridericha von Kniggeja in njegove knjige *Über den Umgang mit Menschen*. Masturbacijo in druge razuzdanosti je oče makrobiotike Hufeland razumel kot »sredstva«, ki življenje skrajšujejo in ji zato pripisuje enako uničujočo moč kot pred njim Tissot ali pa Onania. Avtor slovenskega prevoda in predelave *Makrobiotikie* Matija Prelog pa je pomembno oklestil poglavje z naslovom *Ausschweifungen in der Liebe* oziroma *Razuzdanost v ljubavi*. Na mestu, kjer Hufeland ravno začne z obravnavo onanije, je Prelog zapisal samo: »Namen te knjige mi ne dopušča še tu kaj več o tej naj pogubnejši strasti govoriti – zato samo sledeče še priložim. Mladina! varuj se prerane in prerazuzdane ljubavi, /.../ kajti tvoje življenje ne bode več življenje, temoč boleno životarjenje; vsa mogočna naj strahovitejša bolenja bode na te navalila, od katerih te samo smrt rešiti zmore!«²⁶⁸ Prelogova predelava knjige ponovno kaže na veliko zadržanost slovenskih avtorjev v zadevah spolnosti. Namen knjige je bil namreč posvariti pred stvarmi, ki življenje skrajšujejo, oziroma, kakor pravi tudi slovenski naslov, »Makrobiotika ali nauki po katerih se more človeško življenje zdravo ohraniti in podolgšati.« O razuzdanosti je bil namreč Hufeland prepričan, da je najbolj uničujoče in življenje krajšajoče sredstvo, masturbaciji pa je posvečenih največ strani. Njene posledice naj bi bile: 1. Krajšanje življenja in pojevanje življenjske moči. 2. Pojevanje potrebne čvrstosti in elastičnosti. 3. Pospesi porabo življenja in ne nazadnje ovira notranjo obnovo. Z razuzdanostjo je povezano še mnogo drugih oslabitev in med njimi predvsem oslabitev miselne moči. Kar pa se tiče onanije, je Hufeland zapisal: »Vse zgoraj

²⁶⁷ Alenka Puhar: Prvotno besedilo življenja, Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju, Zagreb 1982, str. 91-92.

²⁶⁸ Matija Prelog: *Makrobiotika*, str. 114.

zapisano velja za onanijo v zelo povečani meri. Tukaj se namreč povečujejo prisilnost, nenaravna pregreha, naprežanje in s tem povezane velikanske oslabitve in to je nov dokaz za zgoraj izpeljano načelo, da narava ničesar tako strašno ne maščuje kot tistega, kjer se človek pregreši sam nad sabo.«²⁶⁹

Tudi avtor besedila Koliko je vredna čistost po svojem sadu v Zgodnji danici se je v nekaterih delih skliceval na »slavnega zdravnika Hufelanda«,²⁷⁰ a tudi on ni omenjal njegovega mnenja o masturbaciji. Omenja ga le toliko, da izpelje iz njegovih besed sklep: »Iz tega sledi, da je čistost prav poseben pripomoček za zdravje in dolgo življenje.« Da ima avtor v mislih tudi onanijo, govorijo besede, v katerih je »nečistosti« pripisal to, kar se je navadno pripisovalo temu »grehu«. »Nečista nasladnost mladini jemlje in suši umnost, /.../ ker slabi spomin in mišljenje duhu skerha bistrournost. /.../ Ko sta mladenč, devica odperla serce nečistemu nagnjenju, potem je skoro nemogoča delovna pridnost, prava omika.«²⁷¹ Enako »zadržano držo« do pisanja je, kot sem že omenil, najti tudi v Veselovem bontonu Olikani Slovenec, ki je v veliki meri narejen po delu barona Kniggeja.

Pred koncem stoletja se avtorji na Slovenskem vsaj neposredno niso lotevali problematike masturbacije oziroma onanije. Navodila, kako preprečiti »seksualne odklone«, so bila podana v moralno-pedagoškem jeziku, ki je greh masturbacije sicer nakazal, vendar ga ni omenjal. Vse skupaj je bilo navadno zaobjeto pod pojmi sramežljivosti oziroma nesramežljivosti, nesramnosti in nečistosti. Torej že omenjeni besednjak, ki je uporabljal ne povsem določljive besede, ki so zajemale vse povezano s spolnostjo. Kljub vsemu je iz besedišča lahko razvidno, o katerem grehu je govora. Takšen je npr. Slomškov spis z naslov Petnajst naglavnih grehov per otroški reji v Drobtinichah iz leta 1846. »Nesramoživost«, ki predstavlja greh št. 11, se pri otrocih lahko razvije, če starši »po kotih za njimi ne pogledajo. Otroci se razvadijo nesramniga djanja, ako premladi kavo, vino pijejo, ino premočno dišane jedi zavživajo; mladenči, ki jezdarijo; otroci, ki poslušajo alj gledajo nesramne reči, naj si bojo pisane alj namalane; ako se nesramno ošlatujejo in roke v hlačah alj pod predpertam deržijo; ako poležavajo brez spanja. Otroci bojo skrivni nesramniki ino nesramnice skoz nespametne, nesramne pestrne ino varučke; - ako pretesne hlače nosijo, na trebuhu ležijo, noge križam deržijo; se nesramno pertiskajo, ino živino gledajo, kako se poja.

²⁶⁹ »Alles oben gesagte gilt von der Onanie in einem ganz vorzüglichen Grade. Denn hier vermehrt das Erzwungene, das Unnatürliche des Lasters, die Anstrengung und die damit verbundene Schwächung ganz ausserordentlich, und es ist diess ein neuer Beleg zu dem oben angeführten Grundsatz, dass die Natur nichts fürchterlicher rächt, als das, wo man sich an ihr selbst versündigt.« V: Christoph Wilhelm von Hufeland: Makrobiotik, str. 340-345. Glej tudi Klaus Pfeifer: Medizin der Goethezeit. Christoph Wilhelm Hufeland und die Heilkunst des 18. Jahrhunderts, Köln/Weimar/Wien 2000, str. 124-127.

²⁷⁰ Zgodnja danica, 10. 8. 1877.

²⁷¹ Ibidem.

Nar več se pa nesramniga djanja od drugih nauči. – Kdor otroke zagleda kaj takiga počenjati, hitro jih naj posvari, rekoč: Pfuj! To je gerdo!»²⁷²

Rešitev je bila v vzgajanju sramežljivosti, ki naj bi jo zagotovilo stalno zavedanje prisotnosti nevidnega Boga. »Iz mladiga jim pravite, da Bog vse vidi, Bog vse ve, naj bo tema še tako terda, stena še toljko tolsta.«²⁷³ Žene in matere je Slomšek zato še dodatno opomnil na znake, ki kažejo padec v skrivni greh: »Mati zakriči, kadar vgladaš kaj nespodobnega; pa tudi za njimi skerbno pošpegaj, kaj v samoti počenjajo. Pazi tudi na perilo odrašenih, saj veš zakaj!»²⁷⁴ Velikokrat naj bi se namreč dogajalo ravno nasprotno. Starši so namreč, nevede in ob pomanjkanju ločenih prostorov v hiši, v otroku budili škodljiva nagnjenja, »namesto da bi jih z vso močjo in pa na vse zgodej že odvrčali in zatirali.«²⁷⁵ V Drobtinicaх za leto 1859 in 1860 so v ta namen v Poduku za otroke od prve spovedi do 16. leta podali navodila za izpraševanje vesti, ker pa je šlo le za otroke, so skupaj združili šesto in deveto zapoved. Skoraj celotno izpraševanje po obeh zapovedih pa se vrtilo okoli greha samooskrumbe. »Ste komu kaj nesramnega povedali, pokazali, storili? Kaj ste na paši, v kakem koti, v posteli ostudnega učinili, česar bi vas sram bilo povedati, alj strah, da bi vas kdo videl? – Niste goli letali, se kopali, se gledali?»²⁷⁶

In ko leta 1847 duhovnik Jožef Rozman govori o nečistosti, ki je »bolj črna od oglja in bolj strupena od modrasa«, misli predvsem na skrivni greh samooskrumbe. Rozman namreč nadaljuje: »Oj ljubi bratje in ljube sestre, ki vas nečistost vklenila je, tak se vendar res nikolj omečili in nikolj spreobrnili ne bote? Toljko nespodobnih reči ste že storili, de sami ne veste koljko, in vendar še niste siti in nočete nehati.« Masturbacija je pomenila izgubo nedolžnega srca. Nedolžnost je Jožef Rozman predstavil kot čist kozarec in »če le po njem dihneš, že otemni, in zadosti je včasih en sam pogled in oskrunjena je čistost.«²⁷⁷ Pri nauku za otroke je bilo preprečevanje tega greha še toljko pomembnejše. Nedolžnost namreč pomeni, da je duša še popolnoma čista in lepa, »kakor jo je ljubi Bog ozlišal pri sv. Kerstu. /.../ Nobena druga zguba se ne da primerjati z zgubo nedolžnosti. /.../ Ljuba mladost! Sovraži, čerti toraj greh; beži pred grehom! Varujte se greha bolj kakor strupene kače.«²⁷⁸

²⁷² Drobtinice, 1846, str. 178-179.

²⁷³ Ibidem, str. 183.

²⁷⁴ Drobtinice za leto 1859 in 1860, str. 37.

²⁷⁵ Zgodnja danica, 15. 7. 1870.

²⁷⁶ Drobtinice za leto 1859 in 1860, str. 37.

²⁷⁷ Drobtinice, 1847, str. 86.

²⁷⁸ Zgodnja danica, 1. 8. 1873.

Kakršnakoli nečistost v mislih ali dejanju je namreč lahko pomenila izgubo nedolžnosti in je v večini primerov veljala za smrtni greh. To in »nesramno djanje z ženskim spolom« je po Slomšku spadalo na peto mesto med petimi nevarnostmi za mladeniče, saj kakor pravi: »Ni še mladeničev vojska toliko pobila kakor nečistost.« Da je Slomšek imel v mislih tudi samooskrumbo, nam pove pristavljen oklepaj, v katerem se skriva avtor, ki je to tudi »znanstveno« utemeljil, ta pa je bil »Tisot«. ²⁷⁹ Pod nečistost se je sicer uvrščalo več grehov; sprva je Slomšek ponudil preprosto razlago po sv. Pavlu: »Kurbanje in vsa nečistost, ali nesramnost, ali nespametne alj gerde besede.« Dodatno pa je mladeniče posvaril še Slomšek sam: »Varujte svoj jezik klafarskih manrov. /.../ Varujte svoje roke, in ne dotikajte se nesramnih reči, ne na sebi, ne na drugih. Nesramno seganje in objemanje dušo vmori.« Grehov je bilo po Slomškovi oceni veliko, vedel pa je tudi, da se te vrste grehov le stežka prizna, četudi v varnem zavetju spovednice. In ni govoril samo o masturbaciji, na deželi se je ponujal cel spekter možnosti, kako si zadovoljiti spolni nagon. Pa vendar Slomšek ni masturbacije obravnaval medicinsko-patološko, čeprav je očitno poznal Tissota, temveč je »storilce« le opomnil, naj se čimprej odpravijo v spovednico. »Kdo prešteje grehe, ki ste jih lahko na paši, celo pri živini, v posteli s svojim in ženskim spolom, na poti in skrivnimi koti storili, in še ne izpovedali!« ²⁸⁰

Kljub temu, da je bil pri dekletih bolj oster (npr. »Nečistnica greši zoper svojo dušo in telo, hitro bo červov živež. /.../ Sternišnica v blati ni tako gerda ko nečistnica v svojem djanji pred božjim obličjem«), ²⁸¹ ni nikoli prešel v omenjeno patološko obravnavo greha. Tissota je samo imenoval kot zdravniško avtoriteto, njegovih primerov pa raje ni predstavljal. Moral bi namreč več in podrobneje govoriti o grehu in ga tudi imenovati, pri čemer pa je obstajala možnost pohujšanja. Verjetno je tudi, da preprosto ni verjel v patološkost masturbacije. Kot duhovnik je imel dostop do »informacij«, ki jih je dobil v spovednici, in glede na opozorila, ki jih je podal, so mu bile znani zelo različni in mnogovrstni grehi, ki so se dogajali na samotnih pašnikih in še kje.

Posebno pogosto so pedagogi-moralisti opozarjali tudi na nevarnosti, ki se pojavljajo zvečer ob odhodu v posteljo. Preoblačenje je bilo delikatno opravilo, še posebno pa »spanje«, pri katerem se hitro zapravi čistost: »Pri tem dejanju prav malo ljudi pazi, ker se ne ozirajo na nobeno pravilo previdnosti in sramežljivosti. V posteljo moramo iti sramežljivo in pomisliti, da nas pri tem gleda božje oko.« ²⁸² Nevarnosti pod odejo, ki je skrivala telo in roke, so bile velike.

²⁷⁹ Drobotnice za leto 1859 in 1860, str. 53.

²⁸⁰ Ibidem, 54.

²⁸¹ Ibidem, str. 29.

²⁸² Drobotnice, 1893, str. 41.

Vendar spet ni omenjeno dejanje samo, ponovno samo opisno. Da pa je avtorja tega teksta skrbela nevarna priložnost za samooskrunjenje, povedo naslednje besede: »O moj Bog, kako sramežljivo in pobožno bi šli spat, ko bi Tebe gledali. Gotovo bi dejali svoje roke navskriž in jih položili zelo pobožno na svoje prsi.«²⁸³ Vzroki, da postanejo otroci nesramežljivi, so bili med sloji različni, nasledek pa pri vseh enak, kakor je ugotavljal že Andrej Likar: »V ubožnih hišah je revšina, v premožnih in gosposkih pa nesrečna posvetna šega kriva, da otroci med seboj ali pa odrašeni vpričo njih niso dovolj pošteno in sramožljivo oblečeni, zakriti itd. To pa v otrocih vnema nevarna in škodljivo radovednost in budi, da gledajo kaj, kar jim spočenja slabe, umazane misli, katerih se, kadar so se v njih ukoreninile, pozneje več znebiti ne morejo, ali pa prav težko.«²⁸⁴ Poleg močne vere, molitve in pogostega prejemanja zakramentov, ki so bile največkrat priporočani za krotitev strasti in blaženje dušnih tegob, je bilo priporočeno, naj se otrok ne pušča brez dela.

Vzgoja je bila pomembna, a moralisti so se zavedali, da vsa dobra vzgoja in nameni brez veliko samoizpraševanja in notranje borbe ne zadostujejo, zato so to dejstvo še dodatno izpostavljali. Leta 1878 je Zgodnja danica objavila članek, v katerem je avtor precej neposredno govoril o omadeževanju samega sebe in o načinu, kako to učinkovito preprečiti. »Brez obilnega vojskovanja ne boš ostal čist, najmanj pa v mladosti. Omadeževal se boš, ako se ne varuješ z vso skerbljivostjo, in to ti bo skalilo ves pokoj tvojega življenja.«²⁸⁵ Da pa bi ostal čist, svetuje avtor klasičen beg od kakršnekoli oblike srečevanja s posvetnim, kar je v okviru katoliške morale označeno za najbolj gotovo sredstvo za ohranitev čistosti. »Ogibanje sveta in njegovega veselja je najvarniši pripomoček čist ostati.«²⁸⁶ Moralistom je bilo znano, da brez zelo močnega osredotočenja na zatajevanje ni moč pričakovati ubranitve nedolžnosti. O tem je govorila tudi prilika, ki je sicer prav tako redek primer opisa boja z masturbacijo, o mladeniču, »zapeljanem v zgodnji mladosti po spridenem šolskem tovaršu in pohujšanem ter podučnim v vsake vrste najgnusnejših gerdobijah. /.../ Šestnajst let star, prepekan od grizeče vesti, si je vso silo delal, se tega nečistega zmaja rešiti.« Po začetnih uspehih je mladenič popuščal v zatajevanju pri jedi, pijači in obleki ter po malem zabredel nazaj, tokrat še globlje. Poskušal je celo, kar je v tej zgodbi nenavadno, s prestopom v protestantsko vero, saj si je mislil, da katoliški duhovniki pretiravajo in samo strašijo. »Pa se mu je njen začetnik Luther nepošten pokazal, bil mu je vzrok k odpadu napuh in mesenost.« Poskusil je še s prestopom h »Grkom«, »pa tudi njih začetek se mu ni pravi pokazal, ker so razkolnijo napravile le grešne

---

²⁸³ Ibidem.

²⁸⁴ Zgodnja danica, 22. 7. 1870.

²⁸⁵ Ibidem, 4. 1. 1878.

²⁸⁶ Ibidem, 11. 1. 1878.

človeške strasti.«²⁸⁷ Na koncu je vendarle uspel. Začel je z izdihljaji, čaščenji in zatajevanji. »Da pa bi še bolj pravo od sv. Katoliške cerkve potrjeno pokoro delal je stopil v tretji red spokornikov sv. Frančiška Serafinskega.«²⁸⁸ Ne povsem neposredno so se lotili masturbacije tudi v Zgodnji danici leta 1892, vendar so za razlago uporabili knjigo sekovskega škofa Johannesa Zwergerja *Nar lepši čednost in nar gerši pregreha*, ki je v slovenskem prevodu izšla že leta 1879. Na začetku pa so poudarili, da obstaja »zmeraj večja nevarnost, da zaradi nečistosti bode veliko ljudi pogubljenih. Posebno po mestih se ta kuga kakor povodenj razširja.«²⁸⁹

Kakor sem že omenil, so se slovenski moralisti le redko spuščali na raven, kjer bi razlagali in opisovali greh nečistosti na dejanskem primeru. Na Slovenskem lahko ugotovim, da so pedagogi in moralisti 19. stoletja videli in obravnavali problem predvsem kot pedagogi in moralisti in ne kot zdravniki.²⁹⁰ Izpostavljena sta bila predvsem vzgoja in greh in ne toliko bolezenske posledice. Zato so govorili predvsem o vzgoji in ne toliko o onaniji sami in njenih nevarnostih. Prelom pri tovrstni obravnavi je storil škof Jeglič, ki je v Škofijskem listu duhovnikom svetoval, kako ravnati v spovednici pri ugotovljenem grehu samooskrumbe ali samo ob sumu nanj. Če je otrok priznal greh samooskrube, je svetoval, kot je bilo v navadi: »Obudi mu strah, pa tudi gnus, in opozori ga na greh, na Boga, na večnost!«²⁹¹

Pred njim je prvi neposredno o problemu »samoskrumbe« pisal pedagog Jakob Dimnik. Prva razlika s starejšimi deli se kaže že v kazalu knjige *Domača vzgoja* iz leta 1895. Poglavje o masturbaciji ni vključeno med ostale nečistosti, temveč je zanjo rezervirano posebno poglavje. Podrobnosti pa tudi on ni opisoval, »ker večina naših čitateljev ve kaj je to, in kdor pa ne ve, naj pa vpraša zdravnika, ta mu bode gotovo rad povedal, kako grda je ta pregreha in kake žalostne nasledke ima za sabo.« Na začetku se je bralstvu nekako opravičil in povedal, da kljub temu, da je to tako umazana pregreha, mora o njej govoriti, ker »komur je mar mladine, ne sme zamolčati nobene napake, tudi če je še tako ostudna in grda.« Dimniku so poznana nekatera dela pedagogov in zdravnikov iz preteklosti. Ugotavlja, kot so ugotavljali tudi že Tissot in drugi, da je pregreha »bolj razširjena kakor si mislimo in to pri dečkih in pri deklicah.« Dlje ne razlaga in se raje osredotoči na preventivo. Poskrbeti je treba, da otroci ne bodo predolgo poležavali v postelji, saj otroka pri predolgem poležavanju »navdajajo mnogovrstne nesramne in nenravne misli.« Postelja pa »ne sme biti

²⁸⁷ Ibidem, 23. 4. 1880.

²⁸⁸ Ibidem, 30. 4. 1880.

²⁸⁹ Ibidem, 16. 12. 1892.

²⁹⁰ Enako ugotavlja Franz X. Eder tudi za nemško govoreče dežele v poznem 18. stoletju. V: Franz X. Eder: *Discourse and Sexual Desire*, str. 433.

²⁹¹ Pastoralne konference leta 1906, str. 7.

ne premehka, in ne pregorka.« Dimnik priporoča še »mnogo telesnega gibanja. /.../ Otrok tudi ne smemo puščati samih in da bi bili predolgo na stranišču.« In kako ugotoviti, da je otrok »samoskrunec«? Dalje Jakob Dimnik razlaga, da sicer obstajajo mnoga zunanja znamenja, a so lahko »goljufiva«, saj se nekaterim »nasledki ne pokažejo takoj.« Obstajajo pa tudi zunanja znamenja, pri katerih lahko starši skoraj zanesljivo uganejo, da je otrok zapadel v greh samooskrumbe: »Višnjevi obročki pod očmi, medel in plašen pogled, bojazljivost, suhi roki in nogi, bled obraz, hrepenenje po samoti.« Pri ugotovljeni samooskrumbi njihovih otrok avtor staršem priporoča (ponovno enako kot ostali), »naj poprimejo oče sina, mati pa hčer ter naj jima v najhujših barvah naslikata, kako grozna in strašna je njihova pregreha.«²⁹²

Zgodbo, ki prikazuje strahote »onanistov«, pa je objavil tudi družinski časopis Domače ognjišče leta 1908. »Avtobiografski« spis nosi naslov Šesta božja zapoved, napisal pa ga je Anton Pesek, doma iz okolice Celja.²⁹³ Govori o avtorjevem mladostnem prijatelju Edvardu iz premožne družine Koser in o tragediji, ki se mu je pripetila zaradi slabe vzgoje v otroštvu. Edvard je bil sicer nekoliko drugačen že v otroštvu. »Bil je nekoliko melanholične narave in včasih ga je objela taka žalost, da mu je srce razjedal obup in črne misli so mu rojile po glavi, da si je parkrati hotel vzeti življenje, a vselej sem še o pravem času izprevidel njegovo namero ter ga odvrnil.« Začelo se je »zadnji čas v ljudski šoli. Prav vesel ni bil nikdar, vedno je bil nekako plah, a zadnji čas je postal zamišljen in pri pouku dostikrat raztresen.« V Mariboru na učiteljski, kjer sta bila spet sošolca, se je zgodba nadaljevala. Pestile so ga žalost, raztresenost in temne misli na samomor. Pesek je postal celo njegov inštruktor, a vse zaman. »Pri maturi je padel in to ga je tako potrl, da je njegova obupanost zopet zavladala nad njim.« Ko so ga starši hoteli poslati v Alpe na Tirolsko in v Švico, kamor naj bi ga Anton spremljal, se je zgodila tragedija. Pesek je prejel Edvardovo obupano pismo: »Dlje kot sem ga bral, bolj mi je prihajalo črno pred očmi. Nekaj mi je leglo na prsa ter mi tiščalo vrat, hotelo me je zadušiti. Nisem še pisma prebral do konca, zakričim obupno in se zgrudim nezavesten na tla /.../ Pismo, tisto pismo pa sem držal krčevito v roki, niso mi ga bili mogli odvzeti. O to pismo!« Ko se je odpravil do prijatelja domov, ga tam ni bilo. Našli so ga »v gozdu gori za cerkvijo mrtvega s prestreljeno glavo.« Ko je Anton Edvardovemu očetu po dolgem omahovanju, bal se je, da ga ne bi še bolj prizadel, pokazal pismo, je ta ves prebledel in prosil, naj ga nikomur ne pokaže, vsaj dokler je še živ kdo iz njihove rodbine. Ker so ta čas že

²⁹² Jakob Dimnik: Domača vzgoja, Slovenskim materam, vzgojiteljicam, učiteljicam, vzgojiteljem in učiteljem, Ljubljana 1895, str. 103-107.

²⁹³ Zgodba je še posebej zanimiva, ker jo je spisal avtor, ki je bil 13 let kasneje obtožen in spoznan za krivega spolnega odklona - homoseksualnosti. Zaradi tega pa se je moral odpovedati že osvojenemu županskemu mestu v Ljubljani. Več o tem glej v: Jure Gašparič: Knez Eulenburg na ljubljanskem dvoru, Afera nesojenega ljubljanskega župana Antona Peska, v: Zgodovina za vse, št. 1, 2001, str. 59-69.

vsi umrli, tudi brat in sestri, je Pesek objavil pismo v celoti. V njem je Edvard povedal, da so vsi postali razuzdani zaradi izprijene pestunje, ki jih je varovala, ker starši zaradi dela niso imeli časa. »Kar smo v otroški dobi videli in slišali, bil je strup, bila je slana za naša nedolžna srca. /.../ Navadil sem se razuzdanosti in /.../ kot otrok sem že bil nečistnik! Postal sem onanist, to je, delal sem grd greh sam s seboj in ta kuga mi je razjedala dušo in srce.« Poskusil je sicer odnehati, a greh mu je preveč prešel v kri in meso. »Gnusi se mi že moje življenje in ker ne vidim iz njega druge rešitve kot smrt, zatorej naj pride prej, da bo mojih muk konec.« ob zaključku je Anton Pesek zato pozval starše, naj pazijo svoje otroke, saj je bil primer Edvarda, najbolj čednostnega od vseh Koserjevih otrok, po njegovem mnenju več kot zgovoren primer slabe vzgoje. »Vsled napačne sramežljivosti pa si ni upal povedati, kaj ga teži in to je bila njegova poguba. /.../ Kaj ti pomaga, če ves svet pridobiš, svojih otrok pa prav ne vzgojiš.«²⁹⁴

Kaj je pripravilo prav Antona Peska, da je, kot eden redkih na Slovenskem s tako sveto grozo pisal o grehu onanije, je skoraj nemogoče ugotoviti. V tistem času je Pesek sicer napisal nekaj pedagoških del, med njimi leta 1908 tudi vzgojno ljudsko igro Slepá ljubezen. Spis je nastal v obdobju, ko se je kasnejši politik poskušal kot pedagog.²⁹⁵ Nekaj vpliva pa gre pripisati tudi (verjetnemu) zanikanju določenih nagnjenj in poskusu prepričati sebe in druge o lastni krepostnosti ter moralni čistosti, vendar je to že področje ugibanja. Zgodba je pokazatelj več, da se na Slovenskem s prehodom v novo stoletje poveča »javni diskurz« o seksualnosti. Predvsem se ne govori zgolj o nečistosti in grehu prešuštva, temveč se govori o spolnosti oziroma samooskrumbi, spolnem nagonu, zlorabah itd. Te teme so postajale tudi del naturalističnih romanov, kot sta bila V krvi Frana Govekarja ali pa Hiša Marije Pomočnice Ivana Cankarja.

Peskova zgodba je pomembna tudi zato, ker uporabi izraz onanija, ki ga pred njim v delih slovenski avtorjev ni zaslediti. Pravi prelom pa pomeni prihod Antona Bonaventure Jegliča za škofa v Ljubljano. O nekakšni spolni vzgoji prebivalstva je začel razmišljati že zgodaj, vendar je minilo kar nekaj časa, preden je začel svoje misli in napotke tudi objavljati. »Problem« masturbacije je Jeglič zaradi pogostega dela kot spovednik precej dobro poznal in se zavedal tudi tega, da je to še posebej kočljiva tema. Leta 1906 je tako za Pastoralne konference sestavil vprašanja, na katera so odgovarjali duhovniki v župniji. Med njimi se je znašla tudi tema tega poglavja »De masturbandis /.../ S temi slučaji imamo kot spovedniki opraviti. Ker je pa pouk jako težak in je radi tega greha marsikaj izpovedi neveljavnih, in zaradi tega mnogo sirot tako globoko pade, da je rešitev skoro nemogoča, sem hotel z vprašanjem duhovnike vzpodbuditi na proučeva-

²⁹⁴ Domače ognjišče, št. 2, 1908, str. 8-17.

²⁹⁵ Slovenski biografski leksikon, Druga knjiga, Ljubljana 1933-1952, str. 313.

nje in na koristen razgovor.« Z odgovori je bil škof sicer zadovoljen, vendar je menil, da se duhovniki določenih stvari pri tem vprašanju nekako izogibajo, zato je stvar še nekoliko razjasnil. Iz razjasnitve pa je razvidno, da je škof tej problematiki namenjal precej časa. Masturbacijo je dojemal kot bolezen, torej podobno kot večina moralistov in zdravnikov takrat, duhovnikom pa je priporočal, naj delujejo kot »dobri zdravniki in učeniki«.

Razlago je razdelil na več delov. Začel je z nevarnostmi, ki zapeljejo človek v greh. »Prva nevarnost je ob času, ko telo spolno dozoreva in se v njem čutijo spolne podražice.« Škof Jeglič je poznal navade ljudi in se je zavedal, da so otroci doma le izjemoma deležni kakršnegakoli poduka v zadevah spolnosti, tudi takega ne, kakršnega si je on želel. V mislih je imel predvsem poduk, ki bi seznanjal mladino s spolnostjo in jo hkrati opozarjal na Bogu neljube odklone, ki so poleg vsega nevarni za telo in dušo. »Pri nas je navada, o tem ne govoriti, vse prikrivati, pa nepodučena tudi ne bi znala.« Zaradi takega stanja nepoučenosti je apeliral na duhovnike, da prevzamejo to nalogo. »Ali ni duhovni pastir dolžan otroke premišljevat in preudarjati, kako bi jih spoznal, kako hudega obvaroval ali vsaj odvadil?« Z odraščanjem in socializacijo posameznika so se po mnenju škofa nevarnosti precej pomnožile. »Nevarnosti v poznejših letih so nečisti govori, zaljubljene pesmi, medsebojna nespodobna dotikovanja, objemi, pogledi, plesi, onda misli in želje.«²⁹⁶ Škof se je očitno seznanjal tudi z deli zdravikov in nevrologov, ki so bili njegovi sodobniki. Tukaj imam v mislih predvsem Richarda von Krafft-Ebinga in dve njegovi deli *Psychopathia Sexualis*,²⁹⁷ ki jo Edward Shorter imenuje neke vrste priročnik za osnovnošolce,²⁹⁸ in pa *Über gesunde und kranke Nerven*.²⁹⁹ Njega je škof Jeglič navajal v priročniku z naslovom *Mladeničem*, izdanem leta 1910, kjer je zapisal: »Sloveči profesor Krafft-Ebing, ki ni veren mož, trdi, da se iz razuzdanosti razvije cela vrsta živčnih bolezni, kdor že iz navade greši poškoduje si posebno delovanje hrbtenice in odtod ona živčna slabost.«³⁰⁰ Vpliv nevroloških pogledov Krafft-Ebinga in drugih nevrologov-psihiatrov pa je viden že pri opisu problema masturbacije. »Vse to je nevarno zavoljo fizioloških lastnosti našega telesa. Spolni udi imajo namreč mnogo živcev, po katerih so v kolku zvezani s hrbteničnim mozgom, po njem z možgani, kjer deluje duša in rodi dotične misli.«³⁰¹

²⁹⁶ Pastoralne konference leta 1906, str. 4-10.

²⁹⁷ Prvič je bila izdana leta 1886 (glej Richard von Krafft-Ebing: *Psychopathia Sexualis, Eine klinisch-forensische Studie*, Stuttgart 1886). Leta 1902, ko je avtor umrl, je bil izdan že 12. nemški ponatis.

²⁹⁸ Edward Shorter: *History of Psychiatry*, str. 95.

²⁹⁹ Misli, ki jih je škof zapisal o modernem življenju v uvodnem delu Pastoralnih konferenc, bi lahko bile tudi povezane z mislimi Krafft-Ebinga v uvodnem poglavju tega dela, ki nosi naslov *Unser nervöses Zeitalter*. Glej Richard von Krafft-Ebing: *Über gesunde und kranke Nerven*, str. 1-15.

³⁰⁰ Anton Bonaventura Jeglič: *Mladeničem*, Drugi zvezek: *Življenje po veri*, Ljubljana 1910, str. 99-100 (dalje Anton Bonaventura Jeglič: *Mladeničem*, Drugi zvezek).

³⁰¹ Pastoralne konference za leto 1906, str. 6.

Stara ugotavljanja o slabitvi človeškega zdravja so bila sedaj postavljena na nevrološko-psihiatrično podlago prvih bioloških psihiatrov, kakor jih imenuje Edward Shorter.³⁰² »Pri tem se silno vznemirjajo živci, mozeg v hrbtenici in možganih; ako se vznemirjajo, vzbujajo večkrat, pogostokrat, tedaj se prisilijo, preženejo in začnejo pešati, od tod razne živčne bolezni v hrbtenici, odtod oslabljenje možganov, pa slab spomin, pojemanje darovitosti in nesposobnost za naporno, globoko mišljenje.« Poznavanje teh nevarnosti je bilo po mnenju škofa za duhovnika nujno potrebno, ker bo le tako znal odvrniti mladino od raznoraznih nevarnosti, ki lahko zapeljejo v masturbacijo. Hkrati se je škof posebej zavedal, da je tovrstne nečiste grehe posebno težko odkriti, saj se tudi izpovejo težko. Duhovnik pa je »dolžan pomanjkljivo izpoved izpopolniti, zato mora vprašati po grehih, o katerih iz izpovedi same in iz raznih okolnosti sodi, da jih je izpovedanec storil, a ne povedal.« Po ugotovitvah škofa je težje z mladeniči, ki niso »posebno izprijeni. Pa tudi ta ima izkušnjave, včasih jako hude iz raznih razlogov. /.../ Povpraša naj ga, da li so izkušnjave pogoste, da li radovoljne; potem naj ga vpraša o nečistih občutkih in poluciji, katere je gotovo trpel; nazadnje pa o pogledih in dotikovanju samega sebe, kakor o stvari, ki je gotova.«³⁰³ Samo priznanje ni povsem zadostovalo. Škof je želel, da duhovnik, potem ko si pridobi zaupanje, izve tudi okoliščine, ki so mladeniča zavedle v greh. Vidi se, da je prisotna določena oblika manipuliranja, duhovnik naj bi spraševal o tem »kot že gotovi stvari«, kljub temu, da še ni dobil priznanja. »Za tem naj se vpraša kot gotova stvar; koliko časa po prilik že tako dela, ga li je kdo naučil, ali je sam začel.« Škof je vedel, da je greh pogost pri obeh spolih, vendar pa se je zavedal, da je pri dekletih ta »zadeva bolj težka in kočljiva, ki pa vendar ravno pri njih poraja mnogo bolj nevarne posledice za telo, posebno za spolne organe. /.../ Deklič občutke že še prizna, dotikovanja pa kaj težko.«³⁰⁴ Iz izkušenj je spoznal tudi, da puberteta ni edini čas, v katerem človek »greši« na ta način. Zato je tudi za dekleta pod 30. letom starosti, ki se niso izpovedala glede »šeste zapovedi«, in četudi dekleta ne spada v »rizično skupino« ponočevalk in tistih, ki hodijo v slabo družbo, svetoval: »Tudi tukaj ne zaupaj. Morda jim izredna sramežljivost usta zapira.« Duhovnikom je sicer svetoval podobno ravnanje kot s fanti, »le bolj nežno in z bolj izbranimi besedami.« Jeglič je priporočila napisal po lastnih izkušnjah iz spovednice in tako lahko predvidel ter na plastičen način predstavil vzdušje v spovednici. Tako je npr. pri nadaljnjih navodilih za spovedovanje deklet zapisal: »Šele sedaj povprašaj prav od daleč in previdno o dotikovanju same sebe, npr. Kaj pa pri teh hudih izkušnjah in težkih občutkih, si morda kedaj kaj malega

³⁰² Edward Shorter: History of Psychiatry, str. 69-112.

³⁰³ Pastoralne konference za leto 1906, str. 6-7.

³⁰⁴ Ibidem.

sebe nespodobno dotaknila? In prišel bo pogosto iz ust bolj tih: 'Da.' Včasih je treba še več ovinkov.«³⁰⁵

Jeglič je verjel, v nasprotju z precej ustaljenim prepričanjem, da je nevednost v zadevah spolnosti glavni krivec, da do nečistega greha sploh prihaja. Zato je poskušal pouk o tem položiti v roke duhovnikom. Pri vsem skupaj Jeglič ni imel njihove neomajne podpore, nekateri »so čutili, da gre v zahtevi po svojem načinu spovedovanja predaleč.«³⁰⁶ Pa tudi sam je potreboval kar nekaj časa, da je v spovednici začel s takim načinom izpraševanja in izobraževanja, njegovo pričevanje pa nam sporoča, da v praksi na Slovenskem njegova podrobna izpraševanja niso bila ravno običajna. Tako je jeseni leta 1906 v dnevnik zapisal: »Pri fantih in dekletih sem našel nekaj neveljavnih spovedi ob reticium peccatum contra castitatem (o zamolčanem grehu proti čistosti). Šele v zadnjem času sem na to prišel, posebno pri dekletih, katerih po navodilu moralistov nisem upal bolj točno izpraševati.«³⁰⁷

Očitno je torej bilo, da to, za kar se je zavzemal Jeglič, ni bilo obče podprto med duhovniki. Ker je hotel svoja spoznanja čim bolj razširiti med prebivalstvom, je v naslednjih letih temi masturbacije posvetil še več časa in pozornosti. O masturbaciji je za javnost pisal v knjižicah Mladeničem in Dekletom leta 1910 ter v zadnjem delu trilogije Na noge v sveti boj leta 1918. V zadnji knjižici je samooskrumbi namenil lastno poglavje, medtem ko se v prejšnjih knjižicah ta še vedno skriva pod nečistostjo. K boleznim in oslabeledostim, ki jih lahko povzroči masturbacija, pa je dodal še možno degeneriranost potomcev. »Ker je telo oslabeledo, mož v poznejših letih zgodaj obnemore, /.../ in v zakonu ima bolj slabe otroke. Tak rod pravijo je degeneriran ali v rod pokvarjen.«³⁰⁸

S prehodom v novo stoletje pa je tudi na Slovenskem nastalo več tekstov, ki so razpravljali o problemu spolnosti in njenih zgrešenih poteh. Teksti so postali zato bolj neposredni in so obravnavali tudi konkretne »odklone« oziroma grehe (masturbacija je bila eden od njih).

---

³⁰⁵ Ibidem.

³⁰⁶ Jože Jagodic: Nadškof Jeglič, Majhen oris velikega življenja, Celovec 1952 (dalje Jože Jagodic. Nadškof Jeglič).

³⁰⁷ Jegličev dnevnik, oktober 1906.

³⁰⁸ Anton Bonaventura Jeglič: Na noge v sveti boj, Tretja knjiga: V boj za srečno in veselo krščansko življenje!, Celovec 1918, str. 92.

7 LITERATURA SE DELI NA NRAVSTVENO DOBRO IN SLABO

7.1 Kvaren in umazan tisk

Sestavni del posvetnega sveta, tistega, do katerega je bilo potrebno biti še posebno pozoren, sta vsekakor bila tudi tisk in literatura. Različni spisi, časopisje in literatura so že vse od druge polovice 18. stoletja dosegali vedno več ljudi. V 19. stoletju pa je roman postal že običajno branje mnogih, in tega moralisti tistega časa nikakor niso spregledali.³⁰⁹

Za moraliste je v npravstvenem oziru poseben problem predstavljala šund literatura, kolportажna literatura ali tudi trivialna literatura. Zaradi kvarnih vplivov na sramežljivost so tej zvrsti posvečali precejšnjo pozornost.³¹⁰ Ta je tako kot drugod tudi pri nas omrežila veliko bralcev in jih privlačila s svojimi napetimi, navadno ljubezenskimi zgodbami. Ljubezenski roman je imel posebno vlogo. Bil je del tako imenovane preobrazbe intimnosti, ki se je začela v 19. stoletju med meščanstvom in se je kasneje, tudi zaradi nizke cene, množično razširila med vsem prebivalstvom. Romantična ljubezen se je vedno bolj prebijala v ospredje. »V 19. stoletju je zakonska zveza za večino skupin prebivalstva začela temeljiti na drugih razlogih, ne le na ekonomski koristi. Pojmi romantične ljubezni, ki so najprej zajeli zlasti meščanske skupine, so se razširili v večino družbe. 'Romantično druženje' je postalo sinonim za dvorjenje, 'ljubezenski romani' pa so bili prva oblika literature, ki je dosegla ljudske množice.«³¹¹ Ideal romantične ljubezni pa je povzročal, da se je zakonska zveza začela osvobajati, spolnost pa se je začela ločevati od svojega reprodukcijskega značaja.³¹²

---

³⁰⁹ Prodaja in razpečevanje tiskovin, ki bi žalile sramežljivost in povzročale pohujšanje, je sankcioniral 516. člen kazenskega zakonika, ki se je glasil: »Kdor v podobah ali z nečistimi dejanji npravnost ali sramožljivost hudo in tako žali, da se očitno pohujšanje daje, je kriv prestopka, in naj se obsodi v hud zapor od osmih dni do šestih mesecev. Če se je tako žaljenje storilo po tiskovinah, naj se kakor pregrešek s hudim zaporom od šestih mesecev do enega leta kaznuje.« V: Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku: Kazenski zakon, § 516.

³¹⁰ Ocene o razširjenosti literature z nemoralno vsebino so bile različne. Za veliko moralno bolj občutljivih ljudi je bil tak skoraj vsak roman z lahkotnejšo vsebino. Pomagamo si lahko z leksikonu iz časa pred prvo svetovno vojno. Pod geslom Kolportage lahko najdemo v Meyerjevem leksikonu iz leta 1909 tudi oceno o tem, kolikšen del prodane literature predstavlja moralno sporno pisanje: »Prejšnji obče veljavni predsodek do kolportage je v sedanjosti odstopil mesto pravičnejši oceni, čeprav je potrebno poudariti, da se še vedno kakšnih 5 odstotkov prometa v kolportажi sestoji iz spisov z zelo dvomljivo literarno vrednostjo.« V: Meyers Große Konversation-Lexikon, 6. Auflage, Leipzig/Wien 1908, geslo Kolportage, Bd. 11.

³¹¹ Anthony Giddens: Preobrazba intimnosti, Ljubljana 2000, str. 33.

³¹² Ibidem.

Poklicani k varovanju nravnosti pa so opozarjali, da takšni romani, ravno zaradi postavljanja romantične ljubezni v ospredje, zasadijo v človeka seme pohujšanja in nemoralnosti. Prepuščanje čutom ni moglo voditi k srečni prihodnosti. Mnenje o škodljivosti branja ljubezenskih romanov nasploh je bilo razširjeno tudi med tistimi, ki so v mladosti takšne romane prebirali, a so z leti ugotovili, kako sramotni in škodljivi spisi so bili to, ki so povrh vsega nedolžno bitje lahko zavedli v grozni greh samooskrumbe. Škodljivosti romantičnih ljubezenskih romanov se je ob popisovanju svojega življenja spomnil tudi Janez Trdina. Obtožil jih je, da so povzročili pri njem »polucije«, kar je razumel kot »hujši nasledek tega branja.«³¹³ Predvsem nemško leposlovje in poezijo je označil kot »prosto, mladino zapeljujoče čenčanje in kvantanje. /.../ Nemci pišejo pohujšljivo kakor Francozi, samo grje od njih, trdijo pa, da so Francozje sinnlich, von lockern Sitte.« Dalje je Trdina na primeru treh Goethejevih del razložil, zakaj ta literatura zapeljuje v greh: »1. Goethe popisuje ljubezen mladega Wertherja do omožene trole tako mikavno in lepo, da mora mlad človek dobiti simpatijo za to grešno zvezo. 2. Wahlverwandtschaften (Izbirne sorodnosti). Mož in žena. Mož se zaljubi v deklico, žena v vojaka. Ko pride mož k ženi spat, si misli on, da ima pod sabo deklico, ona pa, da ima na sebi vojaka. /.../ Brez šale, kdor ne verjame, naj bere. 3. Wilhelm Meisters Lehr-u. Wanderjahre. (Učna leta Wilhelma Maistra.) Popis gledališkega življenja. Po svetu hodi truma igralcev in igralk: to se ve, da se ljubijo vse vprek, tu ni druge vlade, kakor tista matere narave. /.../ Pohujševale so me tudi nemške pevke in popevke. /.../ Brali smo pa vsi tudi najraje kaj prav zaljubljenega in škakljava.«³¹⁴

Zgodbe v romanih so očitno preveč razburjale misel, v nemale poželenje po ljubezni in sploh prehudo preizkušale voljo. Skratka, razmerje v romantičnem romanu, ki je bilo brez objektivnega ozadja in realnega namena, to je spočetja, je bilo, kakor priznava Trdina, mamljivo, vendar je mladeniča pohujševalo. Vzpredna katoliška moralna vzgoja je namreč v odraščajočem mladeniču/dekletu krepila občutek krivde, zato so vzdihovanja, jokanja, ločitve junaka in njegovega dekleta povzročala v duši nemir, hkratno poželenje in stud do nasprotnega spola. Oziroma, če ponovno citiram Trdino: »Zdaj se spet vidita, padata drug drugemu na srca, v naročje, okoli vrata, pa se objemljeta in ližeta tako dolgo in glasno, da šumi bralcu kar po ušesih njun: cmok! cmok! cmok!«³¹⁵

Nravstvene obravnave pa je bil zaradi svojega pisanja nenazadnje deležen tudi sam Trdina. Njegove Bajke in povesti, ki jih je objavljajl v Ljubljanskem

³¹³ Janez Trdina: Zbrano delo, 1. knjiga, Ljubljana 1946, str. 142 (dalje: Trdina, ZD, 1. knjiga).

³¹⁴ Ibidem, str. 139-140.

³¹⁵ Ibidem, str. 138.

zvonu,³¹⁶ namreč niso bile pogodni grmečemu Antonu Mahničju, ki jih je v Rimskem katoliku označil takole: »Sploh so Trdinove bajke in povesti prava kloaka, ki se vije skozi letnike Ljubljanskega zvona, kloaka, v katero se zliva vse, kar se da misliti najbolj ostudnega in kosmatega – prava kvintesenca mladoslovenskega liberalstva.«³¹⁷ Obenem je v skrbi za moralno nedotaknjenost bralcev tiste najbolj sporne, torej »kosmate« dele zapisal v latinščini. O tej oceni je Trdina pisal tudi v pismu Pavlu Turnerju in o Mahničju rekel, da je »velezabavna prikazen, ali ob enem pa vendar velikanski anakronizem.«³¹⁸

V Rimskem katoliku so »problem« leposlovja posvečali nekoliko več pozornosti kot drugod. Opazili so namreč povečano povpraševanje po leposlovju na Slovenskem. O romanu in še posebej o slovenskem romanu so se razpisali leta 1892. V članku se je avtor zavzel za aktivni pristop do reševanja problema. Ugotavljal je, da večina »navadnih izobražencev« strastno prebira leposlovje in da ti najbolj odločilno vplivajo na javno mnenje in življenje. Takrat obstoječega leposlovja, posebno romana, pa si po avtorjevem mnenju ni bilo možno več misliti brez umorov, samomorov, nečistosti in prešuštva. Ker se torej s tovrstnim leposlovjem v obliki basni, povesti ali pikantnega romana širijo zmote, laži in protikatoliške ideje, mora katoliška inteligenca poskrbeti za katoliški roman oziroma katoliško leposlovje, ki bo imelo višji namen od le gole zabave, ki jo nudi zmotno leposlovje. Višji namen pa pomeni širiti absolutno resnico.³¹⁹ Načrt je torej predvideval, da bi z isto lahkotno literarno zvrstjo širili krščansko vero in resnico.

Pojmovanje romana in drugega neprimernege leposlovja kot enega izmed krivcev za pohujšanje mladine je bila stalnica pri moralistih in njihovih prizadevanjih za nravno čistost prebivalstva. Motilo jih je, da se v knjigah kot vodilo ne pojavlja ljubezen do Boga in tudi ne krščanski duh. Oba naj bi bila ljudstvu v uk in vzor, ali kakor je bilo slikovito zapisano v Zgodnji danici v članku z naslovom Nečedno pisarstvo: »Pisavec s posvetnim duham okužen, usmojen s poželjivostjo in meseno ljubeznijo, hote ali nehote tega nečistega duha v svoje spise vgnjezdi, povsodi se gnjus za njim cedi, kakor za gnojnim vozom; in tako s svojo nesnago tudi druge okuži.«³²⁰

³¹⁶ O Ljubljanskem zvonu je takratni škof Jeglič, v sestavku namenjenim duhovnikom, zapisal, da nasprotniki v doseg svojih »Bogu zopernih namenov« uporabljajo tudi »beletristični list Ljubljanski zvon«, ki da »je tak, da mora umazati mladeniško domišljijo in v bravcu vzbuditi pohotne strasti. Tudi krive nazore o umetnosti razvija in širi.« V: Ljubljanski škofijski list, št. I, 1905, str. 3-4.

³¹⁷ Rimski katolik, 1889, str. 426.

³¹⁸ Janez Trdina: Zbrano delo, 12. knjiga, str. 155.

³¹⁹ Rimski katolik, 1892, str. 13-19.

³²⁰ Zgodnja danica, 15. sušec 1855.

Zapeljivo branje - zapeljive sanje. (Die Bombe, 1895)

Posvetni duh in iskanje zadovoljstva v posvetnem pa sta bila tisto, proti čemur so se morali »pristojni« boriti. Odvrčal je namreč misli od večnega in iskal užitka v tuzemskem življenju, kar pa je posledično lahko pripeljalo do usihanja vere v Boga. Zato je že Anton Martin Slomšek v svoji, v tej knjigi že omenjeni vzgojni knjižici Krščansko devišstvo ljubezen do posvetnega postavil med znanih devet sovražnikov in sovražnic devišstva, saj »mlado srce zakoplje v posvetne reči, da pozabi na Boga in nebesa. /.../ Če živiš po šegi posvetnih ljudi, ljubiš svet. Bogu in ob enem pregrešnemu svetu pa ugajati ne moreš. 'Kdor ni zmenoj', pravi Jezus, 'je zoper mene.'³²¹ V tem se jasno kaže preprosta dvopolna retorika, ki življenje na zemlji postavlja v pol grešnega sveta, v katerem si človek poskuša zaslužiti

odrešenje. Torej sta vera in odrešenje na eni strani, grešnost in poguba v posvetnem užitku zemeljskega življenja pa na drugi strani.

Šund naj bi vzpodbujal tudi čutne občutke pri dekletih in fantih in jih s tem zavajal v pohujšanje. Naslednjih šest očitkov je postavljalo šundu in ostali ničvredni literaturi: »1. da uničuje čut za resničnost in dejanskost, 2. skozi prvi dve uničenji (preko seznanjanja s slabim vedenjem, od ropanja do umorov) uničuje moralne norme, 3. da razvne čute, 4. da škoduje bralcu estetsko in etično, saj bralec ostaja pod vplivom vsebine in vpliva na njegov čut za dejanskost, 5. da špekulira z najbolj nizkotnimi občutki in strastjo, 6. da škodi ekonomskemu položaju ljudi, ki zapravijo za romane, ki obsegajo več deset zvezkov ali celo več kot sto, velike vsote denarja.«³²²

Lahkoživa literatura pa se je nezadržno širila, in to kljub temu, da so bile posledice za bralca menda lahko celo usodne oziroma, kakor so zapisali v Rim-

³²¹ Anton Martin Slomšek: Krščansko devišstvo, str. 24.

³²² Marianne Fischer: Erotische Literatur vor Gericht, Der Schmutzliteraturkampf im Wien des beginnenden 20. Jahrhunderts, Wien 2003 (dalje Marianne Fischer: Erotische Literatur vor Gericht), str. 23-25.

skem katoliku: »Njihov včinek je navadno: razvnetje živcev, prazno sanjarjenje, obupovanje, svetožalje, samovmor. /.../ V najboljšem slučaju pa je tak spis gola otroška igrača brez dostojne svrhe.«³²³ Razlogi za tako mnenje so se skrivali v spoznanju, da se človek mora za svojo нравstveno čistost neprestano boriti z lastnimi občutki oziroma »hudo poželjivostjo«, ki jo takšni romani vzpodbujajo. O veliki moralni škodi »posebnih nevarnosti zoper čistost« je bil prepričan tudi sekovski škof Johannes Zwerger, ki pravi, da »zlasti tiskovine, knjige, podobe in gledišča, razdejanje pa, ki ga te reči prizadevajo, je neizrečeno veliko.« Dalje trdi: »O naravnost zapeljivih knjigah še ne govorim ne; te so dostikrat še nevarnejše, kakor osebni zapeljivci. Jaz govorim o romanih tiste vrste, ki v izrazih sicer niso nespodobni, pa vendar domišljijo napolnjujejo z nasladnimi podobami in strasti v sercu vzbujajo, tako da brez notranjih grehov ni.«³²⁴

Dobra tri desetletja kasneje je ljubljanski škof podal podobno mnenje kot omenjeni škof Zwerger iz Gradca. Knezoškof Jeglič je še nekoliko natančneje opisal problematičnost tega čtiva. Med »vzroki greha« so bili naštet tudi »umazani spisi«, ki jih je škof Jeglič sicer uvrstil v poglavje o »gnusni nečistoči« in zapisal: »Proč z njimi! Ako jih čitaš, vzbujaš si grde misli in nesramne predstave, omadežuješ svojo domišljijo, dražiš živce zvezane s spolnimi deli in si vzbujaš nespodobne občutke.«³²⁵

Ta zvrst literature je bila najbolj razširjena zlasti med nižjimi sloji mestnega prebivalstva, posebno med služkinjami, za katere je roman lahko pomenil umik iz težav in naporov vsakdanjika. Ob kolportažnih romanih je bila na prelomu 19. in 20. stoletja seveda najbolj brana še krščanska vzgojna literatura,³²⁶ ki so jo prodajali v istih knjigarnah in je pomenila drugo stran pobega iz realnosti, zatekanje k Bogu, s katerim so si ženske (služkinje) lahko lajšale naporno življenje z mislijo na večnost. Sloj hišnih poslov v mestu so sestavljale v veliki večini mlajše samske ženske in je spadal med najbolj izkoriščane, zapostavljene in prikrajšane poklicne skupine. Njihov delavnik je obsegal vsa gospodinjska dela in je ponavadi trajal 15 in več ur, za kar so dobile streho nad glavo in hrano ter mizerno plačo ob koncu meseca. Hkrati pa je bilo njihovo privatno življenje zelo omejeno, saj so morale biti delodajalcu stalno na razpolago.³²⁷ Služkinje pa

³²³ Rimski katolik, 1892, str. 16.

³²⁴ Janez Zwerger: Nar lepši čednost in nar gerši pregreha, str. 144-147.

³²⁵ Anton Bonaventura Jeglič: Dekletom, Drugi zvezek. Krščansko šivljenje, Ljubljana 1910, str. 77-78 (dalje Anton Bonaventura Jeglič: Dekletom, Drugi zvezek).

³²⁶ O služkinjah in njihovih bralnih navadah podrobneje Marina Tichy: Alltag und Traum, Leben und Lektüre der Dienstmädchen in Wien der Jahrhundertwende, Wien/Köln/Graz, 1984.

³²⁷ Ibidem. str. 64.

so bile večkrat še žrtve meščanske dvojne morale, saj so jih gospodarji, njihovi sinovi in celo razni pomočniki tudi spolno nadlegovali.³²⁸

Romani, ki so pripovedovali zgodbe o roparjih, vitezih, prikaznih in zaljubljenih revnih dekletih, ki najdejo svojega odrešitelja, so v razmerah, v katerih so služkinje živele, torej pomenili beg iz vsakdanjika v lepši svet. Kolportažni roman je v takšnih primerih dejansko igral vlogo, ki so mu jo očitali moralisti, češ da uničuje čut za resničnost in dejanskost.³²⁹ Z zatekanjem v fiktivni svet kolportážnega romana so služkinje lahko našle nadomestek za neizživeto življenje.« Tako knjiga postane ne toliko posrednik vsebine kot sprejemnik, na katerega bralec prenaša ali obeša svoje projekcije. Bralec tako uresničuje svoje duševne fenomene.³³⁰ Torej ravno nasprotno, kot so ta pojav razumeli katoliški moralisti, saj so v knjigi videli predvsem posrednika, ki s svojo vsebino razvema čutnost in poželjivost ter uničuje sramežljivost predvsem mladega bralca, ki moralno še ni dovolj močan, da bi se lahko obranil pohujšanja, ki ga takšna literatura prinaša. Med »spodobnimi« ljudmi se je razširilo prepričanje, da lahko kolportáža in sploh ljubezenski roman v moralnem oziru škodujeta v tolikšni meri, da je to čtivo potrebno čim bolj nadzirati. Ni vsaka umetnost za ljudi, saj »ta vkus ni vselej zdrav in njega zadostenje ne vselej koristno. Dostikrat je ta vkus ves bolesten, včasih uprav nemoralen, včasih pa naravnost smešen. Brezvestni pisatelji se dostikrat vedoma polastujejo teh naopak v dobičkarijo /.../ Takih slabih vkusov ponuja nam polupretekla doba francoske dramatične muze: vkus prešestnih zakonov, priljubljen predmet francoske komedije. /.../ Dejanje je polno nenaravnih in nevrjetnih in gnjusnih prizorov.«³³¹

---

³²⁸ Janja Žagar: Služkinje v Ljubljani, str. 44-46, glej tudi Andrej Studen: Stanovati v Ljubljani, str. 156-157.

³²⁹ Upanje na boljše življenje so dekleta namreč iskala tudi v ženitnih oglaših. Iskanje primernega moža pa je lahko bilo tudi nevarno. Leta 1883 je npr. več dunajskih gospa prijavilo policiji, da so njihove služkinje izginile. Izkazalo se je, da so končale kot žrtve morilca Hugona Šenka, ki se je preko ženitnega oglasa ponujal kot idealen ženin. Šenk jih je zapeljal, pobral njihove prihranke ter s pomočjo dveh pajdašev umoril. V: Andrej Studen: Rabljev zamah, str. 157-188. Podobna zgodba se je zgodila leta 1938 v Sloveniji. Glej Andrej Studen: Ne bo je nikdar več nazaj, Zgodovina za vse, leto XI, št. 2, 2004, str. 101-122.

³³⁰ Jaro Dolar: Cankar in trivialna literatura, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 1-2, 1977, str. 240-248; v op. 14 se sklicuje na Sylva Simsova: Nicholas Rubakin and Bibliopsychology, London 1966 (dalje: Dolar, Cankar in trivialna literatura). O raziskavah bralnih navad glej Jaro Dolar: Sociološki vidiki bibliotekarskega dela, v: Knjižnica, let. 19, št. 1-4, 1975, str. 39-47.

³³¹ Zora, 1. 3. 1876, Razgovori: O tem, kakšno naj bo pisanje, J. P. (Janko Pajk).

7.2 Nekaj kritik na račun šunda – literarnih in moralnih

O ljubezni, njenem pomenu, mestu in uporabi v beletristiki je pisal Ivan Grafenauer v Zgodovini novejšega slovenskega slovstva leta 1911. Grafenauer je bil precej oster do »moralnih rigoristov«, ki so v ljubezenski literaturi videli samo nevarnosti za greh in pohujšanje. »Pa saj je bila tem sodnikom že sama ljubezen pregreha, ločitve med čisto in nečisto ljubeznijo skoro niso poznali.« Izpostavil je Luko Jerana, dolgoletnega urednika Zgodnje danice, ki je večkrat pisal tudi o moralno slabem leposlovju. O Jeranu je bil mnenja, da je bil »najdoslednejši predstavnik te struje, ki je resno delal za nravni in narodni napredek Slovencev, ki pa je bil v tem oziru čudno slep, da ni mogel ločiti moralne kakovosti umazanega pisaštva nemške 'Schundliterature' od one – Prešernovih poezij!«³³² O šund romanu je imel Grafenauer torej slabo mnenje. Citiral je npr. Jurčiča in njegov zagovor romana v Glasniku leta 1866, v katerem je muljavski pisatelj zapisal: »Samo ob sebi se razume, da slovenski lepoznavski pisatelj mora biti moralen, da se mora varovati mesenosti. /.../ Slovenski pisatelji naj bodo skrbni in naj ne prekoračijo meje spodobnosti.«³³³ Šund ni prišel v okvirje spodobnosti. Mnenje o njem je bilo, bolj kot ne, enotno in ni sprožalo polemike. O vplivu in zapuščnosti moralistov v literarno-estetskih nazorih na Slovenskem pa je nastala razprava v Domu in svetu in Času.³³⁴

Do tako imenovanega šunda je imel na primer zelo odklonilen odnos tudi Ivan Cankar, predvsem zaradi nične umetniške in literarne vrednosti, ne pa toliko zaradi gnusnih in nenaravnih prizorov. Ob izidu romana Žena Vitomila Jelenca leta 1910 je v kritiki zapisal: »Nazadnje je vendarle stopila grofica beračica z blatnimi čizmi v hišo slovenske književnosti in dobili smo, česar prej nismo imeli: čist, pristen, razgaljen šund.«³³⁵ Da negativen odnos večine kritikov do kolportажnega romana ni bil zgrajen zgolj na literarnih kriterijih in umetniški manjvrednosti kolportажnega žanra, ampak da je pri tem igrala precejšnjo vlogo predvsem morala, je izkusil prav Cankar sam.

Med izdano slovensko beletristiko tistega časa lahko zasledimo tudi nekaj del, ki so spolnost obravnavala kot družbeni problem in ki so jih kritiki zaradi tematike označili kot nepotrebna ali celo škodljiva. Zanimivo primerjavo

³³² Ivan Grafenauer: Zgodovina novejšega slovenskega slovstva, II. del, Doba narodnega prebujenja, Ljubljana 1911, str. 137-138.

³³³ Ibidem, str. 145.

³³⁴ Prim. P. Bohinjec: Umetnik in občinstvo, v: Dom in svet, 1916, str. 276-278; Aleš Ušeničnik: Umetniki in pedagogi, v: Čas zv. 1, 1917, str. 37-38; Ivan Grafenauer: Jeranov Problem, v: Dom in svet, št. 1, 1917, 10-14; Aleš Ušeničnik: »Jeranov problem«, v: Čas, zv. 2-3, 1917, str. 98-119.

³³⁵ Ob drugi priložnosti je ob oceni neke črtice zapisal: »Iz sanj me je vzdramil neprijeten, omleden duh, kakor po sesirjenem mleku.« Vse v: Jaro Dolar: Cankar in trivialna literatura.

dobimo iz dnevnega časopisja, saj so na področju javne morale tako v katoliškem kot liberalnem tisku očitno prevladovala bolj kot ne skupna stališča. Pri tem lahko še najlažje zasačimo liberalni tabor, mogoče še najbolj izrazito ob objavi Erotike, pesniške zbirke Ivana Cankarja iz leta 1899, ali pa ob izidu njegove Hiše Marije Pomočnice leta 1904. Prvo izdajo Erotike je namreč v veliki meri pokupil ljubljanski škof Jeglič in jo zažgal v pečeh ljubljanske škofijske palače. O tem neslavnem dejanju so v Slovenskem narodu takrat ostro zapisali: »Katoliški Dagarini niso imeli za umetnost niti duha niti srca. Zelot ne razume niti sodobnih slikarjev, niti kiparjev, niti literatov. /.../ S svojimi kritičnimi nosovi rijejo le po tleh, s svojimi filisterskimi očmi stikajo le za smetmi.«³³⁶

V primeru Hiše Marije Pomočnice, kjer se je Cankar lotil družbeno spornih problemov, pa je kritik v liberalnem Slovenskem narodu ostro nastopil proti romanu ravno zaradi obravnavanih tem, predvsem seveda spolne sprevrženosti. Prizadeta javna nramnost je bila za kritika svobodomiselnega časopisa odločilnega pomena: »Cankarjeva muza se nam je sploh rada prikazovala v zefirni koitiški tančici, a pri sedanjem svojem nastopu strgala je s sebe še ono tančico in se nam pokazala kot hetera najnižje tingltanglske vrste.«³³⁷

Podobna sodba se je nadaljevala. Pisec je poudaril zdravje in moralno čistost slovenskega naroda, ki se še ni pomehkužil kot drugi, ki so zapadli v dekadenco in nemoralnost: »Da je naš narod še čil in zdrav, in da nima nič sličnosti z ono izmozganostjo, ki je znak sedanje francoske družbe, da on ravno zaradi svoje močate, sočnate čilosti, ne išče tacih rafiniranih oslad, kakršne prijajo v istini blaziranemu svetu.«³³⁸ Na zgražanje sta naleteli predvsem dve poglavji, v katerih je Cankar brskal po najglobljih in najbolj kočljivih odnosih v odraščajočem življenju.

Obravnava spornih, moralno občutljivih tem v delih, ki so bila dostopna širši javnosti, ni bila zaželena, pri večini kritikov je naletela na negativen odziv; očitno je bila nezaželena tudi v okviru »resne« literature. Obravnavo spolnosti v leposlovju so res le redki videli kot koristno, medtem ko večina pač ni mogla premagati globoko zakoreninjenih prepričanj in pogledov na spodobno življenje, hkrati pa se je vedno bolj poudarjala čistost in čilost slovenskega naroda. Podobne kritike kot Cankarjev roman je bila v dnevnem časopisju namreč deležna tudi drama Engelberta Gangla Sad greha, v kateri je obravnaval problem, s katerim se je soočalo precej deklet. O Ganglovi drami, ki je izšla leta 1901, so v Laibacher Zeitung v zaključku kritike namreč jasno zapisali svoje videnje pro-

³³⁶ Slovenski narod, 15. 4. 1899.

³³⁷ Ibidem, 1. 5. 1904.

³³⁸ Ibidem, 2. 5. 1904.

blematike: »Naša končna sodba je torej takšna, da bi bilo bolje, da bi Sad greha ostal nenapisana drama. Takšne stvari niso za nič in ne koristijo ničemur.«³³⁹

Auguste Toulmouche: Prepovedan sadež. (History of Private Life IV)

³³⁹ Laibacher Zeitung, št. 212, 1901.

7.3 Literatura in državne oblasti

V 19. stoletju sta se šund literatura in ljubezenski roman večkrat znašla na zatožni klopi sodišč. Po eni strani se je ta literatura iz desetletja v desetletje bolj brala, na drugi strani pa se je proti njej dvigalo vedno več zaskrbljenih državljanov. V teoriji so potekale celó razprave, ki so razlikovale med erotičnim in pornografskim v leposlovju, v praksi pa so se s cenzuro bojevali tudi uveljavljeni avtorji. Nasploh se je stališče sodišč in oblasti do tega vprašanja zelo spreminjalo.³⁴⁰ Albert Moll je tako leta 1912 za Nemčijo ugotavljal, da so se razlage oziroma tolmačenje o tem, kaj je in kaj ni pornografsko, na začetku 20. stoletja kvečjemu zaostrele. Enako je veljalo za Avstrijo. S stopnjevanjem boja moralistov proti umazani literaturi je tudi sodna oblast začela založništvo vedno bolj nadzorovati. Za nemška sodišča je omenjeni avtor ugotavljal, da ni bilo v prvi vrsti najpomembneje dokazovati, da spis žali sramežljivost, temveč je moralo biti dokazano, katerim krogom bralcev je bila literatura dostopna in namenjena. Podobna stališča so bila uporabljena pri procesih v Avstriji.³⁴¹ Tolmačenje, kaj je moralno in kaj ne, pa se je v Avstriji pomembno razlikovalo tudi po deželah in kaže na to, da država ni imela enotne cenzurne politike glede žalitev javne morale. Ni znano, da bi na Slovenskem prišlo do večjih procesov proti založnikom zaradi izdajanja nemoralne literature, kot se je to godilo na primer na Dunaju. Odločitev, da naj bi na Dunaju ostreje nastopili proti »pornografiji«, pa so v katoliškem Slovencu pozdravili z besedami: »Naša vlada je vendarle začela odločnejši boj zoper pornografijo, zakaj uradna Wiener Zeitung 25. t. m. objavlja, da so se zaplenile sledeče tiskovine Preis kurant über Militär, Porcellanpfeiffen, Veselý Kalendář, Loh Pufferl in Kalendář Pikantního Světa.«³⁴²

Proti šundu in drugemu »umazanemu tisku« so bili najglasnejši v katoliških društvih, časopisih in na katoliških shodih. Prijave so na državno pravdníštvo največkrat pošiljali posamezniki in različna društva. Njihove prijave so bile večkrat tudi zavrnjene.³⁴³ Književnosti in »dobremu branju« so zato veliko pozornosti namenjali na katoliških shodih, ki so bile svojevrstne manifestacije katoliške usmeritve Slovencev in kjer so se izdelovali in dodelovali načrti prihodnjega javnega, političnega in društvenega delovanja katoliških organizacij. Med temami, ki so jih obravnavali na vseh shodih, je bila tudi književnost oziroma tisk. Na prvem katoliškem shodu leta 1892 v Ljubljani so največ pozornosti po-

³⁴⁰ Marianne Fischer: *Erotische Literatur vor Gericht*, str. 16.

³⁴¹ *Ibidem*, str. 39.

³⁴² *Slovenec*, 28. 12. 1910.

³⁴³ Škof Jeglič je državnemu pravdníštvu npr. poslal prošnjo za zaplembo revije *Slovan*, ker je objavila pesnitev Antona Aškercarja z naslovom *Mesinska legenda*. Zahtevku niso ugodili, »ker v pesmi niti po tendenci niti po besedi ni najti znakov kakega kaznivega dejanja«; v: *ARS, AS 351, Državno pravdníštvo, tiskovne zadeve, 1909, fasc. 16, spis 12/9.*

svetili razširjanju dnevnega časopisja in opozorili, da se »dandanes mladina po srednjih šolah mnogo popridi po slabih spisih, tudi slovenskih, ki niso za mladino. /.../ Pisateljem, izdajateljem in učiteljem zato prvi slovenski katoliški shod priporoča posebno skrb pri izdavanju, zalaganju in razširjevanju spisov za mladino.«³⁴⁴ Na drugem katoliškem shodu leta 1900 pa se »priznava velik pomen lepe umetnosti, obžaluje pa tudi veliko moralno kvar, ki je je kriva zloraba umetnosti, in izjavlja, da veljajo tudi za umetnost in umetnike krščanska načela in večni božji zakoni.«³⁴⁵

Ilustracija k erotični pesmi iz 19. stoletja. (Sinnestaumel)

V Slovincu so objavili tudi celotno predavanje Viljema Schweitzerja z naslovom O dobrem in slabem tisku, ki ga je imel na shodu in v katerem je vse ljudi pozval k boju proti slabemu tisku. Določiti, kaj je dobra literatura, je po predavateljevem mnenju za katoličana zelo lahko: »Tisek, ki služi vzvišenemu namenu človekovemu, tisek, ki združen z zvesto voditeljico človeškega rodu, s katoliško cerkvijo, kaže človeštvu pravo pot in mu jo olajšuje, tisti tisek je dober.«³⁴⁶

V tem smislu je tudi škofijska sinoda septembra leta 1903 namenila posebno pozornost tisku in besedi, namenjeni pisateljem. Škof Jeglič je v pojasnilih določb sinode izrazil tudi upanje, da bodo besede, namenjene pisateljem, ti »skušali uvaževati, da bodo v srcih ljudstva, posebno mladine negovali in razvijali zares krščansko omiko, katera mrzi strasti, ljubi pa krščansko čednost, pospeševali krščansko, ne pa le nekako naturalistično življenje; kar je greh, ali

³⁴⁴ Poročilo pripravljalega odbora o I. slov. katoliškem shodu leta 1892 v Ljubljani, Ljubljana 1893, str. 120-128.

³⁴⁵ II. Slovenski katoliški shod (Resolucije), Ljubljana 1900.

³⁴⁶ Slovenec, 22. 9. 1900.

nevarnost za greh, posebno v občevanju enega spola z drugim, naj tudi kot tako predstavijo.«³⁴⁷

Na tretjem katoliškem shodu leta 1906 je bila posebna razprava namenjena prav kolportaži. Doktor Mantuani je že pred omenjeno razpravo podal mnenje o pripovedni literaturi, ki se izdaja v ljudski knjižnici po sklepu III. katoliškega shoda, ki sicer je »pečat razvitka v naši dobi. /.../ A če to pripovedno literaturo malo presejemo, dobimo moralno dopustljive in nedopustljive, umetniško dobre in slabe spise. Oziraje na to delitev, moramo stran položiti ogromno množico spisov, ki niso za katoliško vzgojene in čuteče sloje. /.../ To je negativna stran.«³⁴⁸ Na razpravi o kolportaži so, podobno kot v Rimskem katoliku 10 let pred tem, pozvali k dobro organizirani katoliški kolportaži.³⁴⁹ Edino z njo naj bi se mogli ubraniti pred razširjanjem umazane literature, saj je »znano tudi, da se kolportira najslabše blago, navadno takozvani 'Schundromani', polni pohotnosti in pretresujočih prizorov, ki zagovarjajo izvajanje človeških strasti.« Govornik je predlagal, naj se ustanovi centrala slovenske katoliške kolportaže, ki bo potem nastavljala glavne, centralne kolporterje, ti pa bi vsestransko nadzirali delovanje lokalnih prodajalcev. Vprašali so se, ali naj še naprej »mirno gledamo, da zanesejo brezvestni kolporterji pogubonosno berilo med slovensko ljudstvo.«³⁵⁰

Razlegali so se torej pozivi, ki so bili namenjeni predvsem katoliškim društvom in ljudstvu. Država pa je očitno nadzirala publikacije bolj zaradi različnih političnih prekrškov kot zaradi javne morale. Zato so v sklepih slovensko-hrvaškega katoliškega shoda leta 1913 pozvali, »naj se s pomočjo državnih poslancev vpliva na zakonodajo in državne oblasti, da energično uporabljajo svojo moč ter v začetku zaprečijo, kar škodljivo vpliva na nravnost.«³⁵¹

7.3.1 Nadzor dnevnega tiska

Preglavice v boju za občo moralno čistost je skrbnikom za nravnost povzročal tudi dnevni tisk. Rastoča prodaja časopisja in knjig je bila velik zalogaj za nravstvene vzgojitelje in državno cenzuro. Po cenzurnih posegih v dnevno časopisje navadno ni prihajalo do procesov proti založnikom, saj so časopisi po opravljeni cenzuri izšli brez cenzuriranih člankov. V fondu državnega prav-

³⁴⁷ Ljubljanski škofijski list, št. I., 1904, str. 6.

³⁴⁸ III. Slovenski katoliški shod v Ljubljani, Ljubljana 1907, str. 31.

³⁴⁹ Domnevamo lahko tudi, da so zgled iskali v Nemčiji, kjer se je katoliška kolportaža najprej organizirala v Nürnbergu leta 1899. Od 1904 pa so poznali takšno organizacijo še v Münchnu, Stuttgartu, Kölnu. V: Herders Konversations-Lexikon, Freiburg im Breslau 1905, geslo Kolportage.

³⁵⁰ Ibidem, str. 37.

³⁵¹ Slovensko-hrvaški katoliški shod v Ljubljani 1913, Ljubljana 1913, str. 74.

dništva, ki je skrbelo za nadzor tiskovin v Ljubljani in na Kranjskem, je le malo ohranjenega zaplenjenega gradiva zaradi razžalitve sramežljivosti in javne npravnosti. Velika večina gradiva je namreč politične narave.

Med skromno ohranjenimi dokumenti tako npr. naletimo na dopis državnega pravdnštva, ki je 30. maja leta 1910 obvestilo deželno predsedstvo, da so zaplenili izdajo časopisa *Jutro* zaradi kršitve člena 516. Članek je poročal o siamskih dvojčicah Rozi in Jožefi Blažek, doma na Češkem. Roza naj bi na popolno presenečenje sestre Jožefe povila otroka. Del, zaradi katerega je bila izdaja prepovedana, opisuje podrobneje spolovila in druge fiziološke značilnosti dvojčic in se začne takole: »Prebavila so ločena, vendar se končujejo v eno samo zadnjico, isto je s scalnikoma, ki prihajata iz ločenih scalnih mehurjev, pa se pred izstopom iz telesa združita v eno samo cev. Najbolj zanimiva pa so spolovila. /.../ Zunanja spolovila so enotna: velikih in malih sramnih sklopnic samo en par.«³⁵²

Razloge za zaplembo so v sodbi državnega pravdnštva pojasnili takole: »V spornem delu je zaradi nemoralnega opisa delov telesa sester Blažek sramežljivost grobo žaljena in se godi javno pohujšanje po členu 516 Kaz. zak.«³⁵³

Da je bila interpretacija zakona relativna in odvisna od cenzorja ali prijavitelja, nam kaže tudi naslednji primer, ko je bilo ugotovljeno kršenje javne morale v humorističnem časopisu *Bodeča Neža* z dne 14. junija 1914. V eni izmed zafrkljivih novic, zaradi katere so številko zaplenili, so namreč zapisali: »Mariborska straža z dne 5. t.m. je prinesla prav ginljiv popis nekega pogreba. Na koncu poročila pa se je zgodila neljuba tiskovna pomota in je stalo napisano: Naj v miru poriva.«³⁵⁴

Državni pravdnik, ki je omenjeno številko pregledoval, je bil očitno zelo natančen in je podčrtal še naslov zgodbe na naslednji strani, ki se je glasil *Indiskretnost*, v besedilu te zgodbe pa še besedno zvezo »steznik predolg«. »Cenzura«, predvsem v takšnih primerih, očitno ni vedno enako ostro reagirala. Ostrina je bila odvisna tudi od posameznika in njegove interpretacije, kot tudi od tega, ali je bil bolj ali manj osebno dovzeten za žalitve npravnosti. Vsekakor je najti v časopisju dovtipe, šale in podobno, ki so bili objavljeni in so namigovali na spolnost. Večina ni bila cenzurirana. Delno cenzurirani članek v aprilski številki časopisa *Jutro* (1911) je nosil naslov *Iz intimnih kotov katoliškega hotela*. Zgodba naj bi se zgodila debelušnemu kmečkemu duhovniku v hotelu Union v

³⁵² ARS, AS 351, Državno pravdnštvo, tiskovne zadeve, 1910, fasc. 17, spis 34/10.

³⁵³ Ibidem.

³⁵⁴ Ibidem, 1914, fasc. 22, spis 38/14.

Ljubljani. Cenzurirani del pa se je začel: »Ta 'blagoslovljeni gospod' so stali, ko je hišna odprla vrata, ravno v sami srajci sredi sobe in so si ravno oblačili spodnje hlače. /.../ Gospod pa so si obisk hišne tolmačili in so takoj hišni razkrili svojo ljubezen.«³⁵⁵

V tem primeru je deželno sodišče, po ovadbi državnega pravdnštva, ugotovilo, da gre za žaljenje sramežljivosti in morale. V drugih podobnih primerih pa, ko je šlo za podobno politično obračunavanje in vpletanje Cerkve, so članke cenzurirali tudi po členih 302 in 303 Kazenskega zakonika.³⁵⁶ Tako je bila knjižica Kaj pravi brošura škofa Antona Bonaventure?, Kritična razprava, III. zvezek, prepovedana na podlagi kršenja člena 302, čeprav bi lahko bilo zaradi vsebine, ki vsebuje izbrane dele iz knjižice škofa Jegliča Ženinom in nevestam in jih tudi komentira, ugotovljeno žaljenje javne morale.

In nenazadnje: tudi članku v Slovenskem narodu 10. novembra 1909 bi lahko cenzor prisodil žaljenje sramežljivosti. Govori namreč o spolni razbrzdanosti, ki naj bi po poročanju katoliškega Slovenca vladala na Slovenskem. Sklep liberalnega časopisa je bil, da »duhovniki dobe lahko v spovednici upogled v spolno življenje ljudstva. /.../ K spovedi hodijo samo še najpobožnejši ljudje in se more torej Slovenčeva trditev o spolni razbrzdanosti tikati samo najpobožnejših ljudi.« Državno pravdnštvo pa se je odločilo, da gre za zasramovanje naukov, šeg in navad v državi priznane cerkve.³⁵⁷

---

³⁵⁵ Ibidem, 1911, fasc. 19, spis 15/11.

³⁵⁶ § 302. Kdor druge k sovražnostim zoper razne narode (ljudstva raznega rodu), verske ali druge družbe, posamske vrste ali stanove družbe ali zoper zakonito priznane skupščine, ali sploh prebivalce države k sovražnim razprtijam med sabo nagovarja, spodbada ali zapeljati skuša, je kriv pregreška, če se ne pokaže, da je to ravnanje kako huje kaznovano dejanje, in naj se obsoje v hud zapor od treh do šestih mesecev.

§ 303. Kdor na očitnem kraju ali pred več ljudmi, ali v natisnjenih delih, razširjanih podobah ali pisanjih nauke, šege ali naprave kake v državi zakonito priznane cerkve ali verske družbe zasramuje ali v nič devati skuša, ali njenega verskega služabnika razžali, kadar božjo službo opravlja, ali kdor se med njenim očitnim bogoslužnim opravilom nespodobno vede, tako da utegne druge pohujšati, je kriv pregreška, če to dejanje ni hudodelstvo motenja vere, in naj se kaznuje s hudim zaporom od enega do šestih mesecev. V: Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku. Kazenski zakon.

³⁵⁷ ARS, AS 351, Državno pravdnštvo, tiskovne zadeve, 1909, fasc. 16, spis 54/9.

7.4 Epizoda s Cankarjevo Erotiko

V kontekstu »skrbi za narod in njegovo nrvnost« se je že v prvem letu škofovanja Antona Bonaventure Jegliča v ljubljanski škofiji zgodila prva afera, ko je iz zalog knjigarn nenadoma pošla Cankarjeva pesniška zbirka ljubezenskih poezij. Škof je zbirko ljubezenskih pesmi razumel pač kot pohujšljive, saj v njej lahko najdemo veliko čustev, ki bi lahko kvarila čistost mladenk in mladeničev ter jih zavajala k užitku.

Konec marca 1899 je zato škof Jeglič na Kranjskem ponovno »obudil inkvizicijski običaj« zažiganja prepovedanih knjig. V pečeh ljubljanske knezoškofijske palače je namreč končalo okrog 700 izvodov Erotike, nedavno izdane pesniške zbirke Ivana Cankarja. Skoraj natančno na petdeseto obletnico Dagarinovega požiga »opolzkih« del Franceta Prešerna, kot so se kasneje spomnili v Slovenskem narodu.

Jeglič je v svoji vnemi v dnevnik zapisal: »Mladi tehnik Cankar je izdal pesmi; Erotika. Založil jih je Kleinmayer-Bamberg, ki mi je en zvezek poslal. Vrnil sem mu ga in okregal sem ga, ker so pesmi res nesramne; včeraj sem se pogodil z njim za vso naklado, da jo kupim. Tudi bogokletno knjigo: 'Der Koenig der Juden' mi je rekel, da je ne bo prodajal. Upam, da jo bo vlada zabranila, ker sem jo prosil.«³⁵⁸ Kaj je Jegliča v pesmih tako hudo zmotilo, ni jasno razvidno. Verjetno ga je še najbolj zmotil naslov zbirke in platnica. Kasneje se je za posebno problematičen del izkazal ciklus Dunajski večeri.

V javnosti novica sprva ni tako močno odmevala, vsaj glede na molčečnost časopisov ne. A kot se je izkazalo, je bilo to le zatišje pred nevihto. Kako močno sta oba dogodka odjeknila v slovenski družbi, je postalo jasno šele v naslednjih tednih. Že naslov 'Erotika' je moral, v družbi s konca 19. st., povzročiti nekaj negotovanja. Med samimi poezijami pa so največ pripomb namenili ciklu 'Dunajski večeri'. Očitno je bilo za Jegliča preveliko pohujšanje že izražanje individualnih občutkov in strasti v pesmih. Izražati občutke, ki bi misli lahko napeljevale k »nečistim« mislim, je bilo še vedno nesprijemljivo.

Časopisje je ob izidu reagiralo dokaj zadržano. O novi knjigi je svoje bralce prvi obvestil Slovenski narod. »Na 118 straneh je zbral Cankar krasen šopek novih in že objavljenih poezij ter jih razdelil v cikle sledečih naslovov: Helena. - Iz lepih časov. - Dunajski večeri. - Romance. O tej prelepi pesniški zbirki prinesemo kmalu obširnejše poročilo v listku.«³⁵⁹ Podobno kratke zapise lahko

³⁵⁸ Jegličev dnevnik, 31. 3. 1899.

³⁵⁹ Slovenski narod, 27. 3. 1899.

najdemo tudi v Ljubljanskem zvonu in Učiteljskem tovarišu, kjer so še najbolj pohvalil lično zunanjo urejenost zbirke.

Kot je razvidno iz dnevnika, se je škof Jeglič pogodil z založnikom o odkupu samo nekaj dni po izidu, 31. marca je namreč knjigo že poslal nazaj. Kaj so si o 'Erotiki' mislil v katoliško usmerjenem časopisju, se je lahko izvedelo že 1. aprila v 'Slovenskem listu'. Če je bila notica o izidu Župančičeve 'Čaše opojnosti' še umirjena in so bile pesmi označene za »piruh srednje vrste«, so si pri naslednji oceni dali duška. »Erotika. Ivan Cankar. Natisnila in založila Kleinmayr & Bamberg. Cena tudi 1 gld. Te pesni pa že stoje na vrhuncu »lepih časov«. Ljubica se pesniku vedno valja po divanu, on pa postaja nervozen. Kar ni mogel stlačiti v verze, spisal je o 'zopernem mehkem telesu' v prozi. Svetla luna igra tudi precej veliko vlogo. Ni čudno, pohotnost jo prekaša. Ta piruh je zaprtek; kdor ga kupiš, odpri okno, da ti ne okuži zraka.«³⁶⁰

Prvi časopis drugačne politične usmeritve, ki se je odzval na dogajanje, ni bil liberalni Slovenski narod kot takrat najbolj razširjen svobodomiselni časopis, temveč socialdemokratski Rdeči prapor. V članku se pisec vsebine niti ni dotaknil, ker, kot sam pravi, knjige niso uspeli dobiti. Motilo ga je predvsem škofovo dejanje in molčečnost Slovenskega naroda. »Nekoliko dni odkar so izšle, jih že ni bilo več moči dobiti pri založnikih /.../ Pripovedovali so nam namreč, da je kupil vse izvode kar jih je bilo dobiti - ljubljanski škof dr. Jeglič /.../ Ko so 'Erotica' izšle, je obljubil 'Slovenski narod' daljšo oceno v listku. Od onega časa je preteklo več kakor dva tedna. Ocene pa le še ni. Ali se je tudi 'Narod' prestrašil škofovega anatema?«³⁶¹

Odgovor liberalnega Slovenskega naroda je bil objavljen 13. aprila kot uvodni članek. Čez dva dni so objavili še podlistek, v katerem je obsodba dejanja ponovljena še enkrat, le da ostreje. V prvem članku so še v dokaj pomirljivem slogu zapisali: »Formalno se gospodu knezoškofu ne more ničesar očitati. Kar je storil, je imel pravico storiti; on je Cankarjeve pesmi kupil in jih je plačal in nihče se nima za to brigati, kaj je s to svojo lastnino storil.« O samem postopanju pa si mislijo, da je »bilo jako malenkostno in tesnosrčno.«³⁶² Čez dva dni so že zapisali: »Katoliški Dagarini niso imeli za umetnost niti duha niti srca. Zelot ne razume niti sodobnih slikarjev, niti kiparjev, niti literatov. /.../ S svojimi kritičnimi nosovi rijejo le po tleh, s svojimi filisterskimi očmi stikajo le za smetmi.« Poudarili so: »Cankarjeve poezije ne vsebujejo prav nič takega, da bi bila škofovska cenzura in konfiskacija vsaj malo utemeljena. /.../ Vse kaže,

³⁶⁰ Slovenski list, 1. 4. 1899.

³⁶¹ Rdeči prapor, 10. 4. 1899.

³⁶² Slovenski narod, 13. 4. 1899.

da je bila dr. Jegličeva cerkvena cenzura po zbirki 'Erotika' le radi ciklusa 'Dunajski večeri'. Gotovo pa je, da je ta del Cankarjeve zbirke najoriginalnejši in naj individualnejši.«³⁶³ Istega dne se je končno oglasil tudi Slovenec kot najbolj razširjeni časopis konzervativnih krogov in glasilo Katoliške narodne stranke. »Narod v uvodnem članku priobčuje vest, da je presvetli knezoškof nakupil vso izdajo 'poezij' nekega slovenskega 'pesnika'. Seveda primerja to Herostratovemu činu. Tudi mi smo čuli to vest, pa ji nismo pripisovali velikanske važnosti, kajti iz dotičnih 'poezij', katerih recenzijski eksemplar je tudi nam došel, veje ravno isti duh, katerega je liberalno mestno gospostvo presadilo v ustanovitvijo zloglasne hiše št. 13 tudi v našo, do tedaj belo Ljubljano /.../ 'Narod' poroča, da so te 'poezije' našle smrt v peči. Marsikdo bi vedel zanje primernejšega počivališča, kjer bi, ne sicer na prvem mestu javnega življenja, kamor jih sedaj skuša štuliti 'pesnik', marveč bolj na strani, skromno, toda po pravi vrednosti in zaslugi, bile narodu kolikor toliko v hasek.«³⁶⁴

Dejanje je različno odmevalo tudi med duhovniki. Nekateri so Jegliču ob tem poslali celo podporno pismo. »Prejasni knez! Premilostni vladika. Zvedevši o požrtvovalnem činu, s katerim se niste Premilostni ustrašili stroškov ter drage volje žrtvovali velike svote da ste pokupili knjige, katerih avtorju je podlost, brezverstvo in kršenje zakonske zvestobe samo igrača. Občudujemo to velikodušnost.«³⁶⁵ Pismo je datirano je z dnem 5. aprila 1899 v Žireh, s podpisi duhovnikov treh dekanij. Med štirinajstimi podpisi duhovnikov sem zasledil tudi podpis Finžgar, vendar pa je vse podpisal le eden od duhovnikov, tako da iz pisave ni razvidno, ali gre za Frana S. Finžgarja. Lahko pa domnevamo, da gre res zanj, saj je bil Finžgar v tem času v Idriji kaplan, njegov dekan pa Arko, ki ga Finžgar v svoji spominih, ki se nanašajo na ta čas, tudi omenja. Arko se namreč tudi nahaja med podpisniki. V Finžgarjevih spominih nisem zasledil, da bi kje omenjal ta dogodek. S Cankarjem se je seznanil šele, ko je prišel v Ljubljano (konec 1900) in kjer je sploh veliko prijateljeval s slovenskimi pesniki in pisatelji. Da za dogodek takrat ne bi vedel ni verjetno, dvomim pa tudi, da bi se kot pesnik in pisatelj strinjal s tako sodbo.

Jeglič se je podpisanim duhovnikom zahvalil za izraženo moralno podporo v pismu, datiranim z dne 21. aprila 1899. »Plača naj Vam Vašo navdušenost in izjavo, da mi bote prav radi pomagali v trudu da kar moremo preprečimo, naj nam umazanost našega dobrega naroda ne pokvari. Rad sem dotično svoto žrtvoval, vem, da mi jo bo dobri Bog že na kak način poplačal in upam da prav gotovo o tem, da bo moje in Vaše prizadevanje za napredek našega ljudstva bla-

³⁶³ Ibidem, 15. 4. 1899.

³⁶⁴ Slovenec; 15. 4. 1899.

³⁶⁵ NŠAL, fasc. 28.

goslovil in dal mu bujnega uspeha.«³⁶⁶ Očitno ga debata, ki se je v tem času že razvnela, ni zmotila v neomajnem prepričanju, da je narod potrebno obvarovati pred tako opolzkimi knjigami, ki greh poveličujejo in ljudi v njega zapeljujejo. Naslednji dan je zapisal v svoj dnevnik: »Cankar je izdal grde, opolzke pesmi; jaz sem vse pokupil, da ne pridejo ljudem in mladim v roke (dal sem 478 gld.); s tega silna jeza 'Narodova' in pri dijakih.«³⁶⁷

V oceni, da je bilo škofovo dejanje neprimerno, so si bili edini v večini krogov. Vsekakor ni v javnosti nihče zagovarjal požiga knjig. V Slovincu so teže dejanja poskušali zmanjšati s tem, da so Cankarja predstavili kot »nekega slovenskega pesnika« in s tem, da so poezije dvakrat postavili v narekovaj. Dogodek so poskušali tudi postaviti v okvir aktualnih vprašanj in zbirko predstaviti kot dejansko nemoralno delo s tem, da so poezije oz. njihov duh primerjali z duhom, ki veje iz »zloglasne hiše št. 13«, kjer je bil takrat stacioniran ljubljanski bordel.

Še večjo javno debato je verjetno preprečila relativno hitra ugotovitev, da bo založnik moral narediti ponatis knjige najkasneje v treh letih, če ne, bo izgubil vse avtorske pravice. Cankar je to ugotavljal že 9. aprila v pismu bratu Karlu. »Škof je torej res tako prismojen, da se gre blamirati s tako srednjeveško neumnostjo. Pesmij s tem ni zatrl. Zakaj po § 20. o autorjevem pravu mora izdati založnik tekom treh let drugo izdajo knjige, drugače pa ima vse pravice zopet pisatelj sam. Če je kupil škof moje pesmi kot popolno last, tedaj mora napraviti v treh letih škof sam novo izdajo ter plačati meni vrh tega dvesto forintov.«³⁶⁸

7.4.1 Vloga literarne kritike

Literarna kritika Cankarjevega dela v tej aferi pravzaprav ni imela nobene vloge. Vsepovsod je bila ocena pesmi zgolj površinska, ki bolj mimogrede pohvali vsebino ali pa vsebino in avtorja poskuša moralno očrniti. Kritika se je nanašala na možno moralno oporečnost knjige, ki bi lahko vnašala nemir v mlade in neporočene duše. Resnejše kritike so sledile šele po neke vrste obračunu z moralističnim dejanjem in po tem, ko se je liberalna stran odločno postavila Cankarju v bran in ostro obsodila »sovraštvo slovenskega klerikalizma do svobodne slovenske besede.«³⁶⁹

Po umiritvi razmer in ko je bilo jasno, da se bo Erotika tiskala še enkrat, so začele izhajati tudi ocene samih poezij. Prvo oceno so lahko bralci prebrali v

³⁶⁶ Ibidem.

³⁶⁷ Jegličev dnevnik, 22. 4. 1899.

³⁶⁸ Ivan Cankar: Zbrano delo, Knjiga 1, Ljubljana 1967, str. 257 (dalje Ivan Cankar: Zbrano delo, Knjiga 1).

³⁶⁹ Slovenski narod, 15. 4. 1899.

Slovenskem narodu. Izšla je v treh nadaljevanjih od 29. maja do 2. junija 1899. Objavljena je bila kritika, ki zbirki ni bila naklonjena in je bila za pesnika precej neugodna. »Vsebinsko nas ni presenetil z nobenim novim, originalnim motivom. 'Es ist alles schon dagewesen!'«. Na koncu je kritik še zapisal: »Iz kratka, kar nam je podal pesnik v zbirki 'Erotika', to je še po veliki večini nezrelo - 'Sturm und Drang'. Cankar je dobra, a še ne razvita vinska trta.«³⁷⁰ Kritika v Slovenskem narodu je nekoliko začudila, saj se je pred tem časopis postavil v bran Erotike in njenega avtorja in tudi ocene, ki so bile mimogrede podane, niso bile neugodne, kvčjemu prav nasprotno. Vendar je kritiko podal človek, ki osebno ni bil v dobrih odnosih s Cankarjem. Vladimirja Levca je za kritiko prosil Fran Govekar in »Govekar, tedanji kulturni urednik Slovenskega naroda, nikoli ni bil navdušen nad Cankarjevo poezijo.« Levcu je pisal na Dunaj tako, »da je še bolj podžgal njegovo osebno razpoloženje do Cankarja, češ da je pesnik, ki ga ocenjuje, 'aroganten in nečuvveno domišljav'.«³⁷¹

Drugače je ocenil Erotiko Anton Aškerc v junijski številki Ljubljanskega zvana. »Cankarjeva lirika je pristno vino. /.../ V liriki je čist subjektivist, egoist. Misli samo nase in na svojo ljubezen. Ta mu napolnjuje vse njegovo bitje. V njej živi in diha; on je suženj te strasti; ta strast je edini motiv njegovi liri.«³⁷² Aškerc je tudi odgovoril na očitke nemoralnosti pesnika in zbirke, ki so leteli predvsem na ciklus Dunajski večeri. »V 'Dunajskih večerih' je Cankar fotografiral velikomestno ozračje zlasti z ozirom na trpečo žensko. Z umetniškega stališča mora vsakdo priznati, da so te slike izvrstno pogojene. Kjer slika greh, nemoralnost, ne pravi nikjer, da odobrava to življenje. On samo riše po naravi. Nemoralnosti Cankar tukaj ne uči in je ne proslavlja.«³⁷³

Naj na tem mestu omenim, da je bilo v tem času, ko je napisal kritiko Cankarjevih pesmi, Aškercu že prepovedano maševanje v Ljubljani. Maševanje mu je v pismu prepovedal škof Jeglič. »Žal mi je, da Vi kot duhoven sodelujete pri 'Zvonu', v katerem se mnogo greši zoper 6. Božjo zapoved, še bolj mi je žal, da ste vi sami razen družih zložili tudi lirično pesem Aglaja, ki je dosti pohujšanja napravila, najbolj pa mi je žal, da za sv. mašo še četrte ure ne potrebujete (kar je smrtni greh) in s Najsvetejšimi tako postopate, da vsacega v dušo zazebe, ki Vas vidi. Zato vas prosim: 1. da pri 'Zvonu' ne sodelujete 2. da vsaj približno pol ure mašujete. Prosim, da mi to pismeno ali ustmeno obljubite. Dokler pa tega ne storite, prepovem Vam v Ljubljanski škofiji maševati ali katerokoli duhovno službo opravljati.«³⁷⁴

³⁷⁰ Ibidem, 29. 5. do 2. 6. 1899.

³⁷¹ Ivan Cankar: Zbrano delo, Knjiga 1, str. 267.

³⁷² Ibidem, str. 279.

³⁷³ Ibidem, str. 280.

³⁷⁴ NŠAL, fasc. 28.

Katoliška stran je svoje kritike namenila spet bolj Cankarjevim zagovornikom kot vsebini Erotike. Kritika v Slovenskem narodu naj bi bila slavospev Cankarju, sam časopis pa »velika pozavna, ki se vsekdar oglasi, kadar je treba braniti podlost proti 'klerikalcem'«. ³⁷⁵ Kako nekoristen je bil trud, da bi Erotiko skrili pred narodom, se je pokazalo že z objavo ocene v Slovenskem narodu, saj je v oceni, ki je izšla v več številkah časopisa, citirano kar nekaj pesmi iz zbirke. Torej so bile pesmi na voljo v branje najširšemu občestu.

Prav odziv na Erotiko je pokazal na trdnost morale 19. stoletja. Zato, da bi obdržal v družbi vzpostavljene norme o dovoljenem in nedovoljenem, o čistem in nečistem, je Jeglič pozorno spremljal vse dogajanje v Ljubljani in škofiji ter pri tem poskušal ljudi čimbolj obvarovati pred slabimi vplivi časa. »Tako npr. ni izšla nobena slovenska knjiga ne časopis, da ga on ne bi opazil ali presodil. Tudi za moderne pisatelje se je zanimal, dasi romanov ni bral.« ³⁷⁶

Takrat je Ljubljana torej imela izredno zavzetega škofa. Iz strogo moralističnih vzgibov je moral preprečiti prodajo takega čtiva. Moramo pa se zavedati, da tudi takratna liberalna pozicija še ni pomenila zavzetja stališča za popolno svobodo tiska. Če so jasno stopili na stran povsem »nedolžne« Erotike, so še v isti številki podprli vladno konfiskacijo knjige, ki je razkrivala spovedniške napotke duhovnikom. »Zanimiva konfiskacija. Deželna vlada nam je danes poslala 'Aviso', s katerim nas obvešča, da je ljubljansko c. kr. pravdnštvo konfiskovalo knjigo 'Auszüge aus der von den Päpsten Pius IX. und Leo XIII. als Norm für die römische katholische Kirche sanctionierten Moralthologie für die Sittlichkeit der Völker'. Mi smo slučajno imeli priliko pregledati to knjigo. Spreletela nas je zona, ko smo jo čitali. V njej se nahajajo verni prevodi po dveh papežih potrjene moralne teologije, a vsebina teh prevodov je tako nevarna in nemoralna - gre za izpraševanje žena pri spovedi - da moremo konfiskacijo le odobravati.« ³⁷⁷

Lahko torej vidimo, da je bila delitev na liberalce in klerikalce v slovenskem prostoru prisotna predvsem na neki politični, svetovnonazorski ravni. Očitno je bil oster odziv na dejanje škofa predvsem del politike in ne »razsvetljenje« ogorčenje nad »cenzuro«. Določena literatura pač ni primerna za javnost, liberalno ali konservativno, in je bolje, če se ne znajde na policah knjigarn.

Jeglič je želel biti pač nekakšen dobrohotni cenzor naroda, ki je imel le dobre namene zaščititi ljudstvo in je videl tudi tisto, česar vladna cenzura ni videla. Njegov biograf je na primer zapisal: »V tesnem stiku s svojim narodom

³⁷⁵ Ivan Cankar: Zbrano delo, Knjiga 1, str. 286.

³⁷⁶ Jože Jagodic: Nadškof Jeglič, str. 391.

³⁷⁷ Slovenski narod, 15. 4. 1899.

je zaradi njega, zanj in z njim sodil in obsojal, učil in prisluškoval njegovim utripom ... Kaj čudno, da je pokupil vse zvezke »pesmi, v katerih se je mesenost povečevala, v katerih se je nečista ljubezen slavila kot presladek užitek, po katerem je treba koprneti. /.../ Čutil je, da taka knjižna hrana ne more biti v hasek njegovemu narodu.«³⁷⁸

Ko je Erotika leta 1899 izšla, je bil škof Jeglič v svojem prvem letu škofovanja. Globoko prepričan v vrednost nedolžnosti je začel z delom v svoji škofiji. Najbolj se je posvečal organiziranju življenja in delovanja duhovnikov in vernikov. Cankar je svojo zbirko izdal prav v času, ko je škof že zagnano ugotavljal dušno stanje v škofiji, saj je takrat že opravljal prve vizitacije. Če ob tem upoštevamo še nekatere ocene njegove osebnosti, ki poudarjajo čustvenost, vnemo in prenatrženost, lahko tudi koleričnost, izredno strogost do samega sebe. (»stalna budnost, trdni sklepi, rigorozna sredstva kot strogi post, včasih nošenje sporkornega pasu ali celo bičanje«),³⁷⁹ potem lahko razumemo tudi odkup Erotike. Zagnanost, prepričanost o poslanstvu, ki mu je bilo namenjeno, in njegova zavezanost Mariji so bili krivi tudi za reakcije, kot je bila ta. Knjiga, ki ga je »izzivala« že s samim naslovom in sprednjo platnico, se ni mogla prosto prodajati.

Kot taka se je Erotika znašla pred škofom. Njena čutna vsebina je bila dosegljiva vsem. Erotika je bila zanj pravo nasprotje načrtom, ki si jih je postavil pri vzgoji slovenskega naroda. Nežne in čuteče pesmi bi lahko odtrgale misli od Boga. Nevarnost je bila tu. Knjige je bilo potrebno uničiti. Zanimivo je, da kasneje v dnevniku pripetljaja ni več omenjal. Ob izidu Cankarjevih zbranih del se niti obregnil ni ob dejstvo, da bo v njih tudi Erotika. Fran S. Finžgar je zapisal takole: »Po uradnem opravku sem moral k Jegliču. Po razgovoru vpraša: 'Kaj dela zadruga Nova založba? Ali napreduje?' - Pazite, podjetja so vedno nevarna!' 'Cankarjeva zbrana dela izdajamo. Je velika žrtev za zadrugo, pa kulturno silno važna stvar.' 'Cankar - duhovit pisatelj, nenavadno duhovit mož. Le založite ga. »Pa bomo izdali vsega prav vsega. Tudi 'Erotiko,' sem nekako plaho dostavil. 'Vsega, seveda vsega. Mora biti celotno delo.' Tiho sem se začudil in odkritosrčno povedal: 'Erotiko ste, prevzvišeni, vi sežgali. Ali ste hudi da smo jo natisnili?' Škof se je nasmehnil: 'Saj res. Pokuril sem jo. Sem že čisto pozabil. Nič ne de! Saj ne vemo, zakaj je bilo to prav. Morda je zato sedaj umetniško čist, nič umazan, kakor so marsikateri drugi. Bog je dober.'«³⁸⁰

³⁷⁸ Jože Jagodic: Nadškof Jeglič, str. 171.

³⁷⁹ Janez Juhant: Škof Jeglič, Poskus podobe velike osebnosti, v: Jegličev simpozij v Rimu, ur. Edo Škulj, Celje 1991, str. 27.

³⁸⁰ Jože Jagodic: Nadškof Jeglič, str. 451.

8 O PLESU

8.1 Ples ni skoraj nikoli brez greha

Druga polovica 19. stoletja je bila čas, ki je v mnogih ljudeh vzbujal mešane občutke. Navade ljudi so se z družbenimi spremembami in industrijskim napredkom pač spreminjale. Čas po letu 1848 je z nastopom osebne in gospodarske svobode prinesel tudi določeno »demokratizacijo« v preživljanja prostega časa posameznika. Mogoče je še pomembneje na to demokratizacijo vplivala med ljudmi vedno bolj prisotna gotovina, ki je še dodatno vzpodbudila potrošnjo v gostilnah, na veselicah in na plesih. V kolikšni meri se je povečalo število organiziranih plesov, je sicer težko oceniti. Josip Mal je na primer za slovenske dežele po letu 1860 ugotavljal, da »so se radi obrtne svobode posebno razmnožile gostilne.«³⁸¹ Ravno gostilne pa so bile nudile prostore za organizacijo raznih plesov. V letih po 1861 je potrebno še omeniti začetek pestrega razvoja čitalnic in društev, ki so popestrila družabno življenje mnogokrat prav z organizacijo plesov. Plesi so na tak način postali tudi del prebujajočega se živahnega političnega in narodnostnega življenja ter bili vedno manj omejeni na žegnanja in klasični predpustni čas. Vedno pogostejša in vse teže obvladljiva nadloga plesa je za skrbnike javne nravnosti predstavljala velik izziv, ki so se ga morali vedno znova lotevati. Gledano z ekonomskega vidika je vedno večje število veselic in plesov na podeželju omogočil prav denar oziroma gotovina. Najbolj svobodni v načinu porabe denarja pa so bili delavci na domu, ki niso imeli posesti. Reinhar Sieder je o tem zapisal, da je delo na domu »ponujalo obilo priložnosti za marsikatero drobno radosti, ki jih mali kmetje zaradi pomanjkanja gotovine še niso poznali. Potreba po zabavi in modnem oblačenju, ki se je najpoprej razvila v spodnjih slojih mestnega prebivalstva, je dosegla tudi vasi delavcev na domu.«³⁸²

Da so delavci v vaseh ob dobrem zaslužku »odvečno« gotovino radi zapili v gostilnah, na raznih veselicah in seveda plesih je na svojih vizitacijah z začetka 20. stoletja kmalu opazil tudi škof Jeglič. Predvsem bližina mest, po njegovem mnenju, ni dobro vplivala na nravnost: »Križe. V župniji mnogo pohujšanja; delavci čevljarji so tuji in domači, dovolj denarja, zato se popiva ob nedeljah in še v ponedeljek okoli potepa; zraven se prirejajo plesi, /.../ iz Tržiča se pošiljajo slabi časopisi, greha zoper sv. čistost prav mnogo, dekleta kaj lahkomisljeno sv. čistost zapravijo.«³⁸³ V Savinjski dolini je škof opazil podoben primer. Dobra

³⁸¹ Josip Mal: Zgodovina slovenskega naroda, Najnovejša doba, Celje 1928, str. 887.

³⁸² Reihard Sieder: Socialna zgodovina družine, str. 79.

³⁸³ Jegličev dnevnik, 14. 9. 1902.

letina hmelja je pomenila več denarja, ta pa nič dobrega za moralnost. »Žalibog ljudje preveč uživajo (pijača, igre, potovanja) a malo delajo.«³⁸⁴

---

³⁸⁴ Ibidem, 10. 8. 1904.

8.2 Zakaj mladina sploh hodi na ples?

Ples je večina moralistov obravnavala kot posebno npravstveno vprašanje in je bil manjkrat neposredno povezan s pijančevanjem in zapravljanjem denarja. Vedno znova izstopajoča zapeljiva in igriva narava plesa je bila tista, ki je ples delala poguben za npravstvenost.³⁸⁵ O plesu torej nič dobrega. Že goriški nadškof Karel Mihael Attems (1751-1774) je grajal vaške veselice, ker »usselé par vassag segnach ràjate« in župniku prepovedal žegnanje, če bo ob tem organiziran ples.³⁸⁶ Da je bil ples sila »problematična« zadeva, nam ves čas priča tudi časopisje. Že kmalu po letu 1846, ko začne izhajati vedno več različnih časnikov, lahko zasledimo večje število prispevkov, ki so svojo pozornost namenjali plesu.

»!Na ples?

Pustite me vendar, da skoraj že grem,
Kako me počasi ti spletaš!
Kraljica plesišča nocoj bom, to vem,
O ples ti radost obetaš!

Obleko pa sviljeno. – dajte mi jo,
Kako se lepo bo pristala!
Marsiktero oko me zavidalo bo,
Ko bom se vertila, plesala!

Zaponke iz srebra, uhane svitle
Na roko zapestnice mične:
In urico zlato, bolj spretne, berhke
Na plesu ne bo gospodične!

Še venček na glavo, pa v roko pihljaj,
In šopek, in iglico zalo,...
Naj bode pripravljen kočijaž in strežaj,
Pogledam še malo v zerkalo...

V zerkalu odsvit pa se ji v oko
Od stene – Zveličar trpeči,
se v sliki nahaja, ki vmira bridko,

³⁸⁵ O škodi, ki jo so povzročale veselice s plesi glej tudi Dragica Čeč: Nasilne detomorilke ali neprištevne žrtve?

³⁸⁶ Gorazd Makarovič: Slovenci in čas, Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja, Ljubljana 1994, str. 240.

Se zdi ji kot hotel bi reči:

»Hči moja ti ideš brezskerbno na ples,
V nevarnost si dušo postavljaš;
Pripravljaš nevredno je svetih nebes,
In meni terpljenje ponavljaš!

Poglej me na križu! tu zate voljan
razpet sem, razbičan nemilo,
V ljubezni prejel sem, oh, sto in sto ran,
Tako te je serce ljubilo!

Ti lišpaš in kitiš gizdavo glavo,
Obdaja te cvet, lepotičje;
Jaz bil sem pa s ternjem ovenčan zato,
Tepen, zapeljevan v obličje...«

Zamisli se deklica – potok solza,
Sočutja ji lica oblije,
Pred Jezusa zdajci poklekne na tla,
Žar rajski spoznanja ji sije.

In v malo že dneh samostan je sprejel
Ovenčano novo družico;
Tam Rajski pastir je ovčico objel –
Nedolžno ovčico, devico.

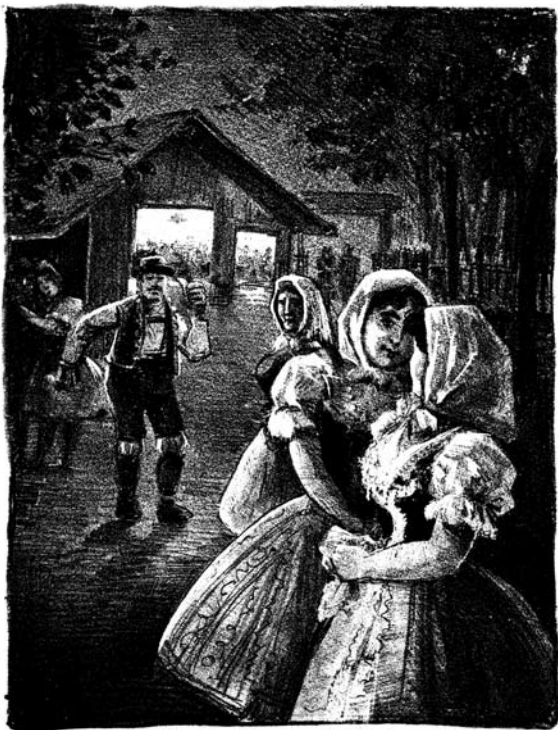
V neskončni ljubezni nad zvezde svitle
Jo kmalu njen ženin zakliče...
Kaj praviš na to ti, slovensko dekle,
Ki ples te in rajanje miče?«³⁸⁷

Želje in dejansko stanje pa so si bili precej narazen, tako si vsaj lahko razlagamo stalno prisotnost spisov proti plesom v katoliškem časopisju iz druge polovice 19. stoletja. Sestavki so se večkrat ponovili, kot na primer zgoraj citirana pesnitev, ki je bila v Zgodnji danici v prozni obliki z naslovom Rezika gre na ples objavljena že leta 1866. Ples je bil kot grešni zabavljak in zvodnik povsem v nasprotju z učenji in trudom moralistov. Sicer so radi poudarjali, da ni nič narobe, če človek sem in tja malce poskoči oziroma če je to neke vrste razgiba-

---

³⁸⁷ Zgodnja danica, 24. 1. 1890.

— Mensch' er geht' eini, Damenwaßt is!

»Ljudje grejo not, ženske izbirajo!« (Der Floh, 1906)

Drobtinice prinesle zgodbo s Štajerskega, kjer je na desnem bregu Drave, zunaj mesta P., pred mostom za Dravo stala zidana gostilna. »Po dve prešerne točarice je kerčmar imel, kakor dve limance vsem malopridnim dečkom in prešestnikom nastavlene, na kojih se je mnogoter možki spoteknil, mnogoteri tudi ovisel, svoje dnanje zapil in svoje poštenje izgubil. Pogosto je tudi kerčmar godce najel, in svetejša ko je bila nedela ali praznik, rajši je ples ali raj naredil, sebi in peklu v dobiček.« Brezvestni gostilničar se torej ni oziral na cerkvene praznike in tako naj bi tudi na dan vseh svetnikov leta 1851 priredil ples. Tistega leta pa naj bi bile na Štajerskem velike poplave in najbolj naj bi Drava narasla ravno tisti dan zvečer. Zvonovi in ljudje so opozarjali na nevarnost, »v gostivnici pred mostom so pa plesali, da se je vse kadilo.« V svoji ošabnosti in prevzetnosti se niso menili za nevarnost in plesali, dokler ni bilo prepozno. Voda je podrla steno »in okolj sedem oseb se vtopi. Ko je voda vtekla, najdejo truplo točarice za vratmi zasuto, pa brez glave; o podertiji je ji glavo odtergalo, in odneslo, kajti je glava prešernice

vanje, a kaj, ko gre pri plesu redkokdaj le za telovadni poskok. Nesprejemljivost plesa se je skrivala ravno v tem dejstvu. »Nič ni grešno poskočiti. Toda ples ni zato mikaven in Te zato ne privlači, ker tam poskočiš, ampak zato, ker te tam čaka spolno uživanje. /.../ Nevarnost raste ako traja ples pozno v noč, ako je dekle bolj gizdavo, morda celo manj sramežljivo oblečeno.«³⁸⁸

Poleg običajnih besedil, ki so opozarjala na grešnost plesa, so poskušali ljudi prepričati (podobno kot pri drugih tovrstnih grehah), da je bil ples usoden tudi že za marsikatero življenje in zgodnejši klic k božji sodbi. Tako so npr.

³⁸⁸ Anton Bonaventura Jeglič: Dekletom, drugi zvezek: Krščansko življenje, Ljubljana 1910, str. 75.

bila nastava mladeničem in malopridnim možem.« Da je bila to božja kazen, je dokazovala tudi sosedova hiša, ki je »na bolj nevarnej strugi srečno obstala.«³⁸⁹

Podobni moralni poduk prinaša pol stoletja kasneje tudi Zgodnja danica, ki je prav tako rada poročala o plesih s smrtnim izidom. Kraj dogodka ni povsem določljiv, se je pa žalostni pripeljal menda dogodil v neki večji vasi na Notranjskem. »Zvečer pred praznikom Matere božje. Svečnice so bile z zelenjem ovenčane in krasno razsvitljene sobe narodne čitalnice. /.../ Sobane čitalnice so se napolnile mladih ljudij; godci so vglasili vijoline in base ter začeli svirati vesele domače poskočnice. Mladi pari so se burno sukali in vedno več jih je bilo, tako, da so postajali prostori skoraj pretesni. Vladala je splošna radost. V hudo zakurjenih, ljudstva napolnjenih sobah je vladala, dasiravno v zimi, vročina, zaduhla vročina. /.../ Krog 11. ure pride v dvorano mož, starikav, z bolj mlado soprogo, zvali so ga za gosp. inženirja X. Ko je začela godba po odmoru zopet svirati, zavrtel se je tudi prišlec s svojo ženo po plesišču, pa komaj parkrat se je zasukal, naenkrat se ustavi. Gospa je prepredela in se usredi dvorane zgrudila na tla. Godba je vtihnila, plesalci so se vstrašili in odmaknili. Njen soprog in njegov rojak in prijatelj, pričujoč zdravnik sta jo nesla v bližnjo sobo na posteljo. Do četrte ure je okrajni zdravnik oznanil, da je gospa mrtva. /.../ Žalostna dogodba na plesišču, kaj ne? 'Čujte, ker ne veste ne ure, ne hipa.' Več let po tem dogodku ni prirejala omenjena čitalnica plesnih veselíc o praznikih in spominih Matere božje, posebno ne o Svečnici.«³⁹⁰

---

³⁸⁹ Drobtinice, 1853, str. 178-179.

³⁹⁰ Zgodnja danica, 29. 4. 1904.

8.3 Zvodniška narava plesa

Ples je nudil veliko priložnosti za flirtanje in zapeljevanje, oziroma kakor ga je opisal že avstrijski zgodovinar Eduard Fuchs leta 1912: »Družabni ples je še od nekdaj bil najuspešnejši zvodnik«³⁹¹ In predvsem kot takega, torej kot zvodnika, so ga videli moralisti in ga zato poskušali prikazati le kot korak na neizbežni poti v greh. Slomšek je mladeniče opozarjal z besedami: »Varji se plesa, ki je malokdaj brez greha. /.../ Ako baraš, kdaj se pleše? boš zvedel, da nar več ponoči. Bog je pa noč za počivat stvaril, ne za noreti.«³⁹² Znano in že večkrat uporabljeno je opozorilo škofa Slomška dekletom, ki ga je zapisal v svoji knjižici Krščansko devišstvo. Ples je uvrstil med devet sovražnikov in sovražnic devišstva in zapisal: »Šesti sovražnik je nevarni ples, ki je malokdaj brez greha. /.../ Pobožnost te ne spravlja na ples, nedolžnost te ne spremlja na raj, le zavodljivost te vleče, in skrivna slast te uči plesati. Plesišče je deviške čistosti morišče; angel nedolžnosti se joka, peklenski zavodljivec pa ima svojo radost in veselje. Veliko jih začne plesati zdravih in nedolžnih, malo, malokdo neha plesati brez dušne in telesne škode.«³⁹³

Nevarnost je bila enaka kot pri drugih posvetnih užitkih. »Plesavci pozabijo na Boga, na vest, na poštenost in mislijo edino na telesno uživanje.«³⁹⁴ Mnenje o plesu kot zvodniku, zapeljivcu v greh je bilo praktično obče sprejeto. Tako se je v svoji knjigi Nar lepši čednost in nar gerši pregreha tudi sekovski škof Johannes Zwerger ustavil pri plesu. Podrobneje pa je opisal tudi, katere čednosti so tako izpostavljene nevarnosti, da ne vzdržijo silovitih nemirov, ki jih v duši zaneti plesišče. »Če družega plesi ne napravijo, zaduše navadno duha pobožnosti in posvetnost v srce zasade, dalje ženska želja dopasti najde široko polje, na katerem si skuša pridobiti veljavo.«³⁹⁵ Če se vrnemo k osnovnemu braniku deviške čistosti, sramežljivosti, je ta pri plesu izpostavljena hudim preizkušnjam, ki jih le redki uspejo premagati brez škode. Sramežljivosti ni bilo pametno podvreči tako hudi preizkušnji kot je obisk plesišča. »To sveto ozidje se predre in velikokrat popolnoma razdene, in sramežljivost enkrat izgubljena, zgubljena je skoro za vselej; pogledi, migljeji, namuzki, približevanja, dotiki.« Povsem pa se pozablja na samoto, ki je »druga čuvajka. Pri plesu pa se samota ne le opušča, ampak ravno v nasprotje obrača.«³⁹⁶ Za razliko od večine drugih je Zwerger pripravil tudi

³⁹¹ Eduard Fuchs: *Illustrierte Sittengeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Das bürgerliche Zeitalter, München 1912, str. 428 (dalje Eduard Fuchs: *Illustrierte Sittengeschichte*).

³⁹² Anton Martin Slomšek: *Življenja srečen pot, Potrebni nauki izgledi in molitvice za mladeniče*, Celovec 1859, str. 48.

³⁹³ Anton Martin Slomšek: *Krščansko devišstvo*, str. 31.

³⁹⁴ Anton Bonaventura Jeglič: *Dekletom*, drugi zvezek, str. 74.

³⁹⁵ Janez Zwerger: *Nar lepši čednost in nar gerši pregreha*, str. 154.

³⁹⁶ *Ibidem*, str. 155.

priporočila za primere, ko je človek zaradi položaja ali česa drugega prisiljen iti na ples. Priporočila je škof prevzel po sv. Frančišku Saleškem. »Rečem ti o plesu, kar zdravniki terdijo o gobah. 'Najboljši, pravijo, niso za nič.' Ako pa moraš gobe jesti, glej, da bodo dobro pripravljene. Ako iz kakega vzroka, zoper ktereга nimaš pravega izgovora, na ples iti, dobro glej, da bo tvoj ples prav pripravljen /.../ S spodobnostjo, resnobnostjo in dobrim namenom.«³⁹⁷

Ples je bil torej precej splošno sprejet kot nekakšen družbeno sprejemljivi vzvodnik. Plesi so tudi bili zamišljeni kot dogodki, ki so omogočali priložnosti za dvorjenje in zapeljevanje. To dejstvo je negativno vplivalo na prizadevanja moralistov za opustitev plesov, ki so imela bistveno manj uspehov od želenih. Nevarnosti, na katere so opozarjali spisi, so bile v očeh plesalcev priložnosti, ki so jih iskali. »Pri vseh teh različnih plesih so tudi dekleta in mladeniči predvsem iskali priložnosti za otipljiv flirt in tudi ustrezno nadaljevanje.«³⁹⁸ Čar druženja in plesanja z nasprotnim spolom je bil preprosto prevelik. V Zgodnji danici so tako predstavili dogodek iz »neke vasi«. Fantje so na ples povabili tudi domačega župnika, ki ni hotel biti podpornik grešnih priložnosti, zato jim je odgovoril, da pride le v primeru, če bo prvič ples organiziran samo za mladeniče, drugič pa samo za dekleta. »Ta svet pa ni bil ne mladenčem ne dekletam po volji. Berž ko ne, de bi bil tud ta ples utegnil kaj podoben biti tistemu plesu, ki celo neznabog Ovidi od njega govori: 'Ples je setev hudobij', ali pa kakor rimski zgodovinar Salusti piše: 'Ples je učilnica, kjer se podžigajo nevarne strasti.'«³⁹⁹

8.3.1 Obstoj možnosti za storitev grešnega dejanja

Kljub temu, da je med Slomškovi delom Krščansko devištvo in Jegličevo knjigo Ženinom in nevestam več kot sedemdeset let razlike, ni prišlo do kakšnih sprememb v pogledu na svet in njegove grešne zablode. Jeglič je namreč ples enako kot Slomšek, že zaradi same možnosti, da pride do greha, najostreje obsojal. »Kake misli, kaki občutki se vzbujajo v plesavcu in plesalki? Ali ni ravno to telesno naslajevanje glavni vzrok, da fant in dekle po plesu tako silno hrepenita? In med plesom? Kaj pa če se razgret fant in poželjivo dekle izgubita iz društva v samotni kraj, v temen kot?«⁴⁰⁰

Odraščajoči človek je bil na plesišču videti ranljiv in kot tak nevaren sam sebi, hkrati pa tudi družbi, saj je obstajala možnost javnega pohujšanja. Sramežljivost in s tem samonadzor nad spolnimi čuti sta bila na plesu podvr-

³⁹⁷ Ibidem, str. 158.

³⁹⁸ Eduard Fuchs: Illustrierte Sittengeschichte, str. 429.

³⁹⁹ Zgodnja danica, 28. 8. 1856.

⁴⁰⁰ Anton Bonaventura Jeglič: Ženinom in nevestam, str. 23.

žena hudim preizkušnjam oziroma kakor je zapisal Michelle Perrot: »Pobožnost se je bojevala s slabim svetom in plesiščem. Spovednik Caroline Brame je imel vrhovno zapoved, ki se je glasila 'Predvsem pa brez valčka.'⁴⁰¹ Plesišče je pač ponujalo »grešno priložnost« in zaradi tega so moralisti morali strogo nastopati proti plesom. Ni bilo nujno, da se je na plesu dejansko grešilo, vendar je že obstoj grešne priložnosti, ki je na plesu zagotovo obstajala, zadostoval za razglasitev prepovedi plesanja.

Nekoliko bolj pravna razlaga grešne priložnosti, zapisana v Zgodnji danici leta 1902, nam pove, da je ta »ali daljna ali bližnja. Daljna grešna priložnost je, ako je za dotičnega človeka pač mogoče da greši, a vendar verjetno ni. Bližnja grešna priložnost pa je v tem, da je nevarnost smrtno grešiti, verjetna.« Priložnosti se sicer pojavljajo v različnih situacijah in ob različnih dogodkih, vendar je bilo potrebno biti pozoren predvsem na tiste situacije z visoko stopnjo tveganja. »Za mnoge ljudi je bližnja grešna priložnost lahkomišljeno občevanje z osebami drugega spola, zlasti na plesu.«⁴⁰² Greh »se razsoja po pohujšljivosti in po nevarnosti, da se vzbudi poželjivost, ali da se vanjo privoli.«⁴⁰³ Ples je bil po tej razlagi neposredno povezan z grehom, saj je nudil veliko verjetnost, da se vzbudi poželjivost in s tem greh.

Verjetnost grešne priložnosti se je sicer razlikovala tudi od plesa do plesa, zato se je nekatere po mnenju ljubljanskega škofa Antona Jegliča lahko dopustilo, vendar je bila zaskrbljenost glede kakršnegakoli plesa pri njem jasno vidna. »Ker je pri družinskih plesih, pri elitnih plesih ta nevarnost manjša, zato se taki tolerirajo, vendar ako trajajo celo noč, zraven pitje, godba razgreta kri, morda manj sramežljivi kroj obleke, ali ni nevarnost skrajna?«⁴⁰⁴ V kasnejših razmišljanjih o plesu je natančneje podal mnenje o tem, koliko možnosti ima mlad človek, da ples zapusti brez greha: »Kar naravnost trdim, da se na plesu v sto slučajih greši smrtno vsaj devetdesetkrat.«⁴⁰⁵ Škof je skušal v svojih delih vplivati na vest mladega človeka in je v ta namen uporabil nekaj pedagoških prijemov, ki jih pred tem ni zaslediti. Mladino je na primer poučil o tesni povezavi plesa in spolnega nagona: »Zakaj pa je ples tako mikaven, tako zamamljiv? Spolni nagon je temu kriv. Pri plesu so mladeniči in dekleta, pije, gode in poje se, z rokami okoli teles se mladenič in deklica se na razne načine po muziki vrtita, sučeta in skačeta. Kako žare lica, /.../ kako se razvnema poželjivost, kako naslajujejo telesa! /.../ Mladič! Sovražnik v Tebi je vzbujen spolni užitek. /.../ In ravno ta

⁴⁰¹ Michelle Perrot: *The Actors, The Family Triumphat*, str. 150.

⁴⁰² *Zgodnja danica*, št. 29, 1902.

⁴⁰³ Anton Bonaventura Jeglič: *Mladeničem*, Drugi zvezek, str. 95.

⁴⁰⁴ Pastoralne konference leta 1906, str. 9.

⁴⁰⁵ Ljubljanski škofijski list, Pastirski list iz leta 1918, št. XI, 1918, str. 138.

užitek je ona čarovna sila, ki najbolj na ples vleče.«⁴⁰⁶ Podobnega poduka so bila deležna tudi dekleta.⁴⁰⁷ Škof Jeglič se torej ni več zatekal k »tradicionalni« retoriki, temveč je naravnost opozoril na vzbujajoči se spolni nagon.

*Pobožne risbe so rade prikazovale razpotja med dobrim in slabim. Tu se dekle, podobno kot v pesmi Režika gre na ples, šele z molitvijo in božjo pomočjo uspe upreti skušnjavi plesišča.
(History of Private Life IV)*

⁴⁰⁶ Anton Bonaventura Jeglič: Mladeničem, Drugi zvezek, str. 113.

⁴⁰⁷ Anton Bonaventura Jeglič: Dekletom, Drugi zvezek, str. 75.

8.4 Duhovniki v boju proti plesu

Če upoštevamo, da so se spisi proti plesu pojavljali vso drugo polovico 19. stoletja, domnevamo, da večini prebivalstva plesišče ni postalo nič bolj tuje. Škof Jeglič je v Škofijskem listu leta 1918 čas pred vojno sicer ocenil kot zelo uspešen, saj naj bi, kot je zapisal, »zadnja leta ples skoraj povsod zatrli. /.../ Toda odkar vojska divja, se je posebno zadnji dve leti ples zopet močno razširil po župnijah, skoraj po vseh krajih prelepe naše škofije.«⁴⁰⁸

Če pa se nekoliko sprehodimo po dnevniku, ki ga je škof redno pisal, lahko vidimo, da ples v omenjenem času ni bil ravno izkoreninjen. Tudi navodila župnikom, ki so bila objavljena v Škofijskem listu, glede ravnanja v primeru, da se ob cerkvenih shodih organizirajo plesi, dajejo vedeti, da je bila »nadloga« prisotna ves čas.

Škof je bil odločen nasprotnik plesa, saj je bil prepričan, da v moralnem oziru povzroča preveliko škodo, da bi se ga lahko dopuščalo. Zato je že leta 1900 spisal »odlok«, ki je zadeval organiziranje plesov ob cerkvenih shodih in je bil veljaven za vse župnije ljubljanske škofije. Odlok o prepovedi plesov je vseboval pet točk: »1. Pozivati godce in prirejati ples na shodih strogo prepovedujem. /.../ 3. Cerkven shod se le tam dopušča, kjer se bodo teden dni poprej prvi moške dotične vasi svojemu gospodu župniku zavezali skrbeti za to, da plesa gotovo ne bo. /.../ 4. Ko bi se pa na skrivnem ples vendarle pripravil, onda dotična vas skozi pet let sploh nobenega shoda in nobene posebne sv. maše imela ne bo.«⁴⁰⁹

V naslednji številki je bil objavljen Dodatek k prepovedi plesov, ki je petletno popolno prepoved izvajanja cerkvenih shodov in posebnih maš bistveno omilil. Petletna prepoved je po novem veljala le v primerih, če bi vaščani obljubili, da plesa ne bo, ples pa bi se v tajnosti vseeno pripravil, »ter bi se gospod župnik prevaril, toda samo ob oni priliki, ki se je za ples zlorabila.« V primerih, kjer je bil ples ob shodu v navadi in ni bilo dane obljube »prvih mož vasi«, se naj ne bi izvedla sv. maša samo tistega dne in tistega leta. V primeru, da je ples tajno organiziral kak gostilničar in ljudje tega niso vedeli in so gostilno zapustili ter plesno dogajanje naznanili gospodu župniku, pa je veljalo, da se »tedaj dotični kraj nič ne kaznuje.«⁴¹⁰

⁴⁰⁸ Ljubljanski škofijski list, št. XI, 1918, str. 136.

⁴⁰⁹ Ibidem, št. IV, 1900, str. 72-73.

⁴¹⁰ Ibidem, št. V, 1900, str. 84.

Ples je bil tudi ena izmed tem na obeh sinodah ljubljanske škofije, ki sta se odvijali leta 1903 in 1908. Sklepi, ki so jih sprejeli, pa so bili tisti, ki jih je škof sam zapovedal župnikom. Na prvi sinodi so bile dodane smernice za še nekatere priložnosti, pri katerih naj bi duhovniki poskušali čimbolj omejevati ples. »Opozorim na protokol z zaročenci, pa na ženitovanja, da bi se potrata omejila in tudi plesi, posebno nevarni nočni odstranjevali, vsaj pri porokah Marijinih otrok.«⁴¹¹ Določbe prve sinode iz leta 1903 o plesu v sledečih letih niso bile povsem izpolnjene, saj so nekateri duhovniki po mnenju škof Jegliča »vse pri starem pustili. Zato je druga sinoda te določbe obnovila in zopet zaukazala. O pravem času naj se dotična soseska opozori, da sv. opravila ne bo, ako se po ključarjih ali drugih veljavnih možeh ne dobi zagotovilo, da se ples ne bo pripravljaj. Na ta del določbe je prav mnogo župnijskih predstojnikov pozabilo; in vendar, ako se to dopusti, pa je potem ples, kazen soseske ne zadane.«⁴¹² Seveda pa je šlo tu samo za ples, ki so jih prirejali ob cerkvenih praznikih, in to še zdaleč ni zadostovalo. Še vedno so namreč lahko »nekaznovano« prirejali razne posvetne veselice in ples, pri katerih je moral organizator županstvu plačati dopustnino oziroma takso za dovolilnico. Zato je eden od duhovnikov, gospod Leopold Turšič, v odgovoru na zastavljena vprašanja za pastoralne konference leta 1909 predlagal tudi, naj duhovnik »čuje nad shajališči mladine – gostilnam. Pritiska naj se javne zastope, da se ne dovoljuje ples, da se točno drži gostilniška ura, da se ne godijo razne nepostavnosti in škandali.«⁴¹³

Neposreden vpliv župnikov pa je bil omejen predvsem na cerkvene praznike. Grožnja z odpovedjo maše ob cerkvenem prazniku je namreč lahko obrodila sadove. Težave so nastopile pri »posvetnih« veselicah, kjer lahko domnevamo, da tudi pritisk na javne zastope, ki ga je predlagal citirani duhovnik, ni vedno imel zelenega učinka. Tako oziroma »dopustnino« za organizacijo plesa so društva in ostali (gostilničarji), ki so želeli organizirati javni ples, morali plačati županstvu oziroma občini. Šlo je torej za dohodek, ki je šel naravnost v občinsko blagajno, poleg tega pa so bili nekateri gostilničarji in tudi prebivalci zelo odločeni, da bodo pridobili »plesno licenco« oziroma so pač plesali brez nje. Samo velika zavzetost duhovnikov tako ni mogla izkoreniniti plesa. Pri »navadnih« posvetnih veselicah je bil njihov vpliv namreč zelo omejen. Božji pastirji so lahko s kaznijo, da ne bo maše, zagrozili le ob cerkvenih praznikih in ob dogodkih, ko je bil potreben božji blagoslov, kot so bili, denimo, blagoslovi novih objektov ali gasilskih brizgaln. Tu je bil cerkveni blagoslov za ljudi velikega simbolnega pomena, župnik pa ga je lahko odklonil oziroma ga je bil po sklepih ljubljanske škofijske sinode tudi dolžan odkloniti, če so ob »žegnu« organizirali ples. Zdi

---

⁴¹¹ Ibidem, št. I, 1904, str. 2.

⁴¹² Ibidem, št. II, 1909, str. 44.

⁴¹³ Ibidem, št. XII, 1909, str. 155.

pa se, da so bile odpovedi blagoslovov redke. Sam škof Jeglič je tako ravnal na primer leta 1912 v primeru blagoslova novega mostu in brizgalne v Črnomlju. Potem, ko je v Slovincu videl program prireditve z napovedanim plesom, je lokalnemu župniku pisal, da »brizgalne« ne bo blagoslovil, če bo ob blagoslovitvi organiziran tudi ples. Da vsi niso bili navdušeni nad škofovo zahtevo (četudi za ceno blagoslova), priča zapis v dnevniku ljubljanskega škofa po že opravljenem blagoslovu. »Požarna bramba je res nameravala ples. Po mojem listu se je vnela precejšna debata; zmagala je stranka, ki je ugodila meni in ples opustila.«⁴¹⁴ Podobna zgodba se je zgodila leta 1908 na Planini, kjer je šlo prav tako za blagoslov brizgalne. Organizatorji prireditve pa so bili v tem primeru spretnejši, saj so si od škofa izposlovali pokritje stroškov zaradi izgube, ki bo nastala z odpovedjo godbe. Pritožili so se tudi, »da se je 31. maja pri slični slovesnosti priredil ples v Godoviču in se blagoslov vendarle ni odrekel. Odgovoril sem, da o plesu nisem vedel, ker drugače bi bil blagoslov gotovo prepovedal.«⁴¹⁵

Očitno je bilo, da vsi župniki niso oziroma niso mogli dosledno izpeljati določb sinode o plesih, ki se prirejajo ob cerkvenih shodih. Verjetno tudi zaradi nasprotovanja precejšnjega števila ljudi po večini krajev v škofiji. Največkrat je verjetno šlo za gostilničarje, ki so zaradi take »politike« trpeli »poslovno škodo«. Še leta 1910, po obisku v Dravljah pri Ljubljani, je škof Jeglič v dnevnik zapisal: »Dotično določbo sinode prejšnji župnik ni upal izpeljati; novi jo je vlani izpeljal in sicer z dobrim uspehom; plesavcev ni bilo, pa so morali godci oditi. Ti gostilničarji so me pričakali in hoteli preklic. Razume se, da sem jim željo odločno odbil: ako bodo priredili ples, shoda ne bo.«⁴¹⁶

Jasna določila pa so imeli v Marijinih družbah, kjer naj bi na začetku premilo postopali s primeri plesov. Na IV. shodu vodnikov Marijinih družb so tako sklenili: »Nasproti plesu naj se postopa odločno, kajti tam kjer se ravna premehko pred plesom ni miru. Pravilo, veljavno za vse družbe, je to: Brez dovoljenja vodnikovega se ne sme nikoli plesati. Pošten ples sme vodnik po svoji previdnosti dovoliti. Vsako nedovoljeno plesanje, kar velja zlasti za plese po gostilnah, naj se strogo kaznuje, in sicer prvič z začasnim izključenjem za eno leto, drugič s popolnim izključenjem za vedno.«⁴¹⁷

---

⁴¹⁴ Jegličev dnevnik, 12. 8. 1912.

⁴¹⁵ Jegličev dnevnik, 16. 6. 1908.

⁴¹⁶ Jegličev dnevnik, 11. 4. 1910.

⁴¹⁷ Ljubljanski škofijski list, št. IX, 1909.

8.5 Organiziranje plesov

Vse do razpada monarhije je organizacijo plesnih in glasbenih prireditev v avstrijski polovici monarhije urejal dekret dvorne pisarne, izdan leta 1827. V časopisu Občinska uprava so poudarili, da je ta dekret »v celoti še v veljavi, le da so instance druge v kolikor se tiče kompetence oblastev za izdajanje licenc in kaznovanje prestopkov.« V prvem členu je določal, da se ne smejo brez dovoljenja policijskih oblasti prirejati »redate, javne plesne veselice in plesne godbe. Tudi domače plesne veselice se morajo v mestih poprej prijaviti policijski oblasti.« Ob praznikih je dekret dopuščal plese, njihovo organizacijo je omejeval le časovno. Tako v drugem členu določa, da »se smejo te pričeti eno uro po končani popoldanski službi božji. /.../ Dobo, koliko smejo trajati, določi in odobri od slučaja do slučaja policijska oblast. Vendar se pa morajo pred velikim praznikom, praznikom ali postnim dnevom zaključiti ob 12. uri.« Dekret je določal tudi kaznovanje in višino kazni, ki se »morajo stekati v ubožni zaklad dotičnega kraja.« Ker se je v naslednjih desetletjih spremenila organizacija uprave, »so vsled novega državnega občinskega zakona oziroma deželnih občinski redov prešle vse agende v izvrševanju krajevne policije v roke županstev.«⁴¹⁸ Za nadzor in kaznovanje pa sta bila tako pristojni občina in krajevna npravstvena policija, katere načelnik je bil župan. »To kompetenco je priznalo občinam posebej še državno ministrstvo glasom razpisa z dne 18. januarja 1865.«⁴¹⁹

V časopisu Občinska uprava so dekret objavili potem, ko so vsako leto od začetka izhajanja (konec leta 1905) prejeli precej vprašanj v zvezi z organizacijo veselic s plesom. Določila so bila sicer jasna. Za vse javne prireditve s plesi je organizator potreboval dovoljenje policijske oblasti oziroma županstva, za kar je moral plačati določeno takso. Društva pa so bila dolžna, poleg plačila občinskih taks, po § 15 društvenega in shodnega zakona tudi naznaniti vsak shod cesarskemu varnostnemu oblastvu oziroma političnemu okrajnemu glavarstvu, »brez ozira na namen shoda, torej tudi shodi na katerih se vrše predavanja, ali na katerih se vrše zabave.«⁴²⁰

V praksi pa pravila, glede na število postavljenih vprašanj v omenjenem časopisu, niso bila jasna ali poznana ravno vsem oziroma jih razni »organizatorji« plesov in tudi uradniki v občini namerno niso upoštevali. Skratka, iz raznih vprašanj in člankov v časopisu je razvidno, da se je dogajal cel kup nepravilnosti iz različnih vzrokov. Plesi so se večkrat odvijali brez plačanih taks, prej ali

⁴¹⁸ Občinska uprava, 5. 3. 1912.

⁴¹⁹ Občinska uprava, 25. 10. 1909.

⁴²⁰ Knjižnica slovensko-krščanske zveze, Naš društveni in shodni zakon, § 15 in 16, Ljubljana 1902, str. 18-19.

kasneje, pa ni nihče posredoval. Tak primer je bil npr. »gostilničar iz Sv. D.«, o katerem je v vprašanju za uredništvo Občinske uprave »gospod J. Ž.« potožil, da »zna s svojim jezikom veliko storiti in je rekel naravnost, da mu niti županstvo, niti orožništvo, niti okrajno glavarstvo ne zabrani plesa.«⁴²¹ Zviti gostilničarji, ki so imeli od veselja s plesom dober prihodek, so marsikje imeli precejšen vpliv na »javne zastope«, kar ob pomanjkanju občinskih prostorov niti ni bilo težko izvedljivo, saj so se marsikatere občinske seje v manjših občinah odvijale kar v gostilnah.⁴²² Dogajalo se je tudi, da je lokalni orožnik sam prevzel izdajo licenc za prireditve. O taki zadevi so poročali iz »županstva Šm. na D.«, kjer naj bi veselico s plesom, ki ji je pred tem županstvo zavrnilo licenco, gostilničarju osebno dovolil kar orožnik, ki je rekel »naj le ima le godbo in ples, ter, da bo še župana naznanil.« Poleg tega je odšel orožnik kar do župana samega in ga povprašal, »zakaj ni dal licence.«⁴²³ Ta primer ni bil osamljen. Jeseni istega leta je Vladislav Pegan, urednik Občinske uprave in deželni odbornik, na prvem jesenskem zasedanju deželnega zbora leta 1909, »vložil interpelacijo v zadevi plesnih licenc in poseganja c. kr. okrajnih glavarstev in orožništva v avtonomni delokrog županstev ravno v tem oziru.« Gostilničarji so v nekaterih občinah imeli precejšno moč in veljavo. Upoštevati pa je potrebno verjetno tudi »odločenost« lokalnega prebivalstva, da bodo pač imeli veselico in ples, ne glede na dovolilnico. »Znani so slučaji, zlasti iz Dolenjskega, da so orožniki – ali z ukazom pristojnega okrajnega glavarstva, ali brez takega ukaza – prišli k raznim županstvom, ki so odrekla plesno licenco, in so z nečuveno predrznostjo ukazovali, da mora župan napraviti za gostilničarja plesno dovolilo. Dogodil se je celo slučaj, ko se je odločen župan uprl takemu ukazu orožnika, ki je razjarjen odšel iz občinske pisarne v gostilno in gostilničarju rekel: 'Župan sicer ne da licence, a jaz vam dovolim, da plešete na mojo odgovornost.' Nekaj tako nečuvenga se je dogodilo v Škocijanu na Dolenjskem.«⁴²⁴

Nekatera županstva tudi niso bila najboljše poučena o lastnih pristojnostih in pooblastilih. Takih občin, glede na število in vsebino vprašanj, niti ni bilo malo. Zato so vprašanja, kako ravnati in odgovarjati na zahteve gostilničarjev, naslovila na uredništvo Občinske uprave. »Županstvo F.« je na primer spraševalo, kaj storiti v primerih, ko »nekateri gostilničarji hočejo, da jim županstvo dovoli licence za godbe in plese vsak čas po njihovi volji. – Kdaj mora županstvo dati licence? Komu je naznaniti one, ki brez dovoljenja prirejajo plese?«⁴²⁵ Po-

⁴²¹ Občinska uprava, 25. 8. 1908.

⁴²² Proti tovrstni praksi so v časopisu Občinska uprava večkrat nastopali. Glej npr. Občinske seje - v gostilnah, v: Občinska uprava, 25. 7. 1909 in Občinske pisarne ven iz gostilen!, v: Občinska uprava, maj 1912.

⁴²³ Občinska uprava, 25. 5. 1909.

⁴²⁴ Ibidem, 10. 10. 1909.

⁴²⁵ Ibidem, 25. 3. 1909.

dobno vprašanje je istega leta poslalo še »mestno županstvo iz V. G.«, ki je spraševalo ali lahko podeli gostilničarju celoletno licenco za organiziranje plesov.⁴²⁶ Zaradi tega se je dogajalo, da so okrajna glavarstva večkrat posegla v delokrog občine, kljub temu da zato niso imela nobene podlage. O takem primeru so poročali v že omenjeni »interpelaciji«. Na Jesenicah je namreč neki lastnici kavarne »občinski gerent Čebulj odrekel plesno licenco.« Lastnica se je pritožila na okrajno glavarstvo, to pa je izdalo »11. septembra pod št. 17443 ukaz županstvu, da mora podeliti kavarnarici zaproseno licenco.« Zaradi tega so »interpelanti« s »posebni poudarkom ugovarjali proti poseganju cesarsko kraljeve oblasti v področje avtonomnih oblasti.⁴²⁷

8.5.1 Prepovedi brez učinka

Ker je torej podeljevanje licenc spadalo v lasten delokrog občine, »županstvo daje in odreka licence popolnoma po lastnem preudarku, in jih lahko odreče, ne da bi mu bilo treba navesti vzrok odklonitve.«⁴²⁸ Županstva, kot načelstvo krajevne policije, so zato morala sama ukrepati tudi ob neplačani taksi za organizacijo javnega plesa po določenih občinskega reda. Kako naj župan reagira ob plesih, ki so bili organizirani brez plačila takse, se je pri deželnem odboru leta 1912 pozanimal sodelavec časopisa abstinenčnega gibanja Zlata doba. Zlatodobnike je na Slovenskem sicer motilo predvsem hudo pijančevanje, a do nemoralnih plesnih veselic prav tako niso čutili prevelike naklonjenosti. »Če izve župan, da se vrši ples brez njegovega dovoljenja, naj župan ples na licu mesta prepove z besedami: 'Kot župan pozivljam vse navzoče, da takoj prenehajo s plesom.' Ako se pozivu ne pokore, ima župan kot uradna oseba pravico aretacije. /.../ Tudi ima župan v smislu dopisa c.kr. deželnega predsedstva za Kranjsko z dne 28. maja 1911, št. 1177 Pol. zahtevati orožniško asistenco naravnost od dotičnega orožniškega postajnega poveljstva.«⁴²⁹ Kljub ukazu pa se vsa okrajna glavarstva niso natančno držala navodil. Oktobra 1913 je namreč v deželnem zboru Vladislav Pegan podal drugo interpelacijo v zvezi s plesom. Tudi tam, kjer so župani odklanjali dovolilnice, »prepoved županova nima zadostnega poudarka, ker mu ponavadi manjka oborožene sile.« Orožništvo pa se kljub ukazu deželnega predsedstva ni odzivalo na poziv župana. Tako naj ne bi v dveh letih od izdaje ukaza niti enkrat posredovali. »Tako so postali vestni župani, ki zabranjujejo ples v svoji občini, v posmeh plesalcem in tako se je vršil postavno kaznivi ples

⁴²⁶ Ibidem, 10. 4. 1909.

⁴²⁷ Ibidem, 10. 10. 1909.

⁴²⁸ Odgovor na vprašanje »župnega urada D. pri L.«, ki je na uredništvo naslovilo pismo z vprašanjem: »Ali je občina primorana dati gostilničarju licenco za godbo in ples, ali jo lahko odkloni? Ali je treba prosilcu povedati vzrok, zakaj se odkloni?«, v: Občinska uprava, 30. 11. 1911.

⁴²⁹ Zlata doba, 1912, str. 164.

ob asistenci orožništva.«⁴³⁰ Na županskem shodu leta 1914 na Jesenicah je Pegan odgovoril na naslednje vprašanje: »Na vprašanje, kako je v slučaju, če je sam župan gostilničar, - pojasni, da mora takrat poslovati in izdati licenco njegov namestnik.«⁴³¹

Domnevamo lahko, da so bila dovoljenja bolj formalne narave, saj je šlo za denar, ki je šel v občinsko blagajno. Zato so bila dovoljenja, če je bila taksa plačana, navadno izdana. V Občinski upravi, katere uredništvo je bilo v teh zadevah večkrat zelo moralistično naravnano, so zaradi formalne narave dovolilnic precej negodovali. Leta 1911 se je pisec zavzemal, da bi morala obstajati »dokazana potreba za ples«, preden bi izdali licenco zanj. Marsikdo je o plesu imel podobno slabo mnenje kot moralisti. Avtor se je zavzemal za učinkovitejše omejevanje veselic. Zavzemal se je za poostreitev zahtevanih pogojev pri podeljevanju dovoljenj za plese in za ostrejši nadzor prekoračitev policijske ure. Župan naj bi namreč skrbel za javni blagor prebivalcev, tj. javno nравnost, pohujšljivi plesi pa naj bi to javno dobrino uničevali. Tako je časopis Občinska uprava objavil članek z naslovi Plesi in pijančevanje, ki je bil pred tem že objavljen v časopisu Novi čas iz Gorice. Prvi argument proti plesom je bil ekonomske narave, saj naj bi imel vsak plesalec zaradi izpada dnevnega dohodka in zapravljenega denarja na plesu okrog 10K izgube na ples. Naslednji argument pa je že izhajal iz globoke moralne zaskrbljenosti za mlade: »To pa še ni vse. Koliko bolezni povzročijo ti javni plesi, koliko cvetočih fantov leže prezgodaj v hladni grob radi plesa! In koliko stroškov povzročijo.« Ker pa so bile občine tiste, ki so skrbele za podeljevanje dovoljenja za plese, je uredništvo časopisa dodalo nekaj priporočil, kako bi se lahko to pogubo nekoliko omejilo: »Polno moč imajo županstva pri podeljevanju licenc za godbene in plesne prireditve. /.../ Župan bo lahko presodil ali je dana potreba za izdajo licence ali ne in pri nedokazani potrebi tudi odrekel izdajo licence. /.../ Omeji se ples in prekoračevanje policijske ure tudi z občinskimi taksami. /.../ Občinski odbori naj sklenejo za vse licence najvišje po taksni postavi dopustne takse in mnogo bo pomagano.«⁴³²

Na županskem shodu leta 1912 v Škofji Loki je zato urednik glasila Vladislav Pegan z veseljem poročal prisotnemu poslušalstvu: »Kdor se hoče zabavati naj plača. /.../ Po novem, v zadnjem zasedanju deželnega zbora sprejetem taksnem zakonu, bo to mogoče s takso do 40K. (Dobro - klici.) Če se bo vršil nedovoljen ples, bo po novem mogoča dvojna kazen.«⁴³³

⁴³⁰ Občinska uprava, za oktober 1913.

⁴³¹ Ibidem, za april 1914.

⁴³² Ibidem, 15. 6. 1911.

⁴³³ Ibidem, 30. 4. 1912.

Vendar pa je nova taksna postava na Kranjskem začela veljati šele leta 1914 in tudi ni prinesla tako drastičnih podražitve, kakršnih so si nekateri želeli. Za prireditev splošno pristopnih zabav se je po novem plačevalo od 2K do 10K, za prekoračenje policijske ure 2K do 6K, pred tem od 1K do 4K. Dodana pa je bila še taksa na novost, ki se je vse bolj pojavljala pri plesih, namreč taksa na godbene avtomate v javnih lokalih, ki je znašala od 10K do 50K.⁴³⁴

8.5.2 Policijska ura

V tesni zvezi s plesi je bila tudi policijska ura, ki jo je splošno postavila deželna vlada. Na Kranjskem je bila postavljena z naredbo cesarsko kraljevega namestnika iz leta 1855, poleti, od maja do oktobra, ob 11. uri, pozimi pa ob 10. uri.⁴³⁵ Pristojnost za odobritev prekoračitve policijske ure naj bi od primera do primera spadala v delokrog občine, za kar je slednja pobirala tudi takso. Da se je zadeva s pridobivanjem licenc še nekoliko zapletla, je poskrbela novela k obrtnemu zakonu iz leta 1907. Po njej je trgovsko ministrstvo z ministrstvom za notranje zadeve zavzelo stališče, da je za dovoljenje za prekoračitev policijske ure potrebno dobiti dovoljenje obrtne oblasti, to pa so bila okrajna glavarstva. Ne glede na to je takso še vedno pobiralo županstvo.⁴³⁶ Leta 1911 so to nekdanjo pravico občine tudi na Kranjskem v več primerih prevzele politične oblasti, saj so »nekatera okrajna glavarstva (npr. ono v Radovljici) izdala ukaz županstvu, v katerem se je tem prepovedalo izdajati licence za prekoračenje policijske ure tudi za posamezne večere.«⁴³⁷ Tako je prosilec, ki je želel imeti ples, ki bi trajal čez policijsko uro, moral nasloviti prošnjo na občino in na okrajno glavarstvo. Deželni odbor na Kranjskem pa je istega leta ob odločanju o konkretnem primeru podal sklep: »Deželni odbor stoji na načelnem stališču, da spada podeljevanje licenc od slučaja do slučaja v delokrog občine ne pa političnih oblastev.«⁴³⁸ Na koncu pa je vendarle obveljala naredba ministrstva, v naslednjih letih so namreč v časopisu na vprašanje, kam se mora obrniti prosilec s prošnjo za prekoračenje policijske ure, vedno odgovorili, da je to v pristojnosti okrajnega glavarstva.⁴³⁹

Do podobnih »spopadov« o pristojnostih seveda ni prihajalo v statutar-
nih mestih, kjer je imel župan hkrati tudi pristojnosti okrajnega glavarstva in
kjer so se vsa dovoljenja dobila na enem mestu. Drugod je organizator potrebo-
val plesno dovoljenje županstva, dovolilnico za prekoračitev policijske ure pa od

---

⁴³⁴ Ibidem, februar 1914.

⁴³⁵ Ibidem, 10. 3. 1910.

⁴³⁶ Ibidem, 25. 8. 1910.

⁴³⁷ Ibidem, 15. 6. 1911.

⁴³⁸ Ibidem.

⁴³⁹ Ibidem, za januar 1913, vpr. 13.

okrajnega glavarstva, ki je moralo (v primeru, da je bil organizator plesa društvo) odobriti tudi program prireditve.

Na koncu naj omenim še okrožnico deželne vlade iz leta 1913 v zvezi s plesi pri društvenih veselicah. Društva so program, ki ga je odobrilo okrajno glavarstvo, očitno jemala kot odobreno dovolilnico, ki jim dopušča izvajanje celotnega »odobrenega programa«, ki je večkrat zajemal tudi ples. Zato je deželna vlada okrajnim glavarstvom naročila, »naj dotična društva izrecno opozori na to, da morajo dobiti dovoljenje za proizvodnjo plesne godbe posebej od pristojne občine proti plačilu predpisane takse.«⁴⁴⁰

---

⁴⁴⁰ Ibidem, junij 1913.

8.6 Kratek obisk plesne veselice

Če v roke vzamemo zapiske Janeza Trdine, se nam nariše slikovita podoba plesov, pred katerimi so tako zavzeto svarili moralisti. Celotna veselica, na kateri je sodeloval Trdina in si sproti delal zapiske, bi morala pri npravstveno bolj občutljivih ljudeh vzbujati nelagodje in verjetno zgražanje. »Zbor pri Č.«, ki ga je popisal Trdina, se je počasi prevesil že v drugi dan. Najbolj zavzeti so napolnili kozarce že zgodaj zjutraj. »Pijača začne se zgodaj zjutraj, dobro vino in kren ozdravita želodce. Zdaj pojavi se zaspanec - eden se uleže na klop in zaspi, drugi se naslanjajo ali dremljejo, ostali gledajo molče predse ali pa se zaspano pogovarjajo. Sčasoma se društvo spet predrami, spijočega vržejo s klopi. Kmali živi pogovori. /.../ Pogovor teče dalje tem živahneje, čim pridneje nosi krčmar polič za poličem. Sploh slišal sem več kletev in kvant ko drugih besed. Prav glasno in sans gene se je tudi zehalo, kričalo, ukalo in prdelo. Zdaj jame nekdo gosti na harmoniko, kaj skladno in veselo. /.../ Pajdašem skoči v noge entuziazem in opeh. Na prav majhnem prostorčku vrti se par pri paru, drobne, vriskaje in popevaje. /.../ Nazadnje se dvigne godec, tudi njega prime volja za ples, izbravši si najmlajega tovaruša pleše in dirja ko blisk simo tamo po zamazani izbi, ktero dela še temnejo oblačno nebo. /.../ Veselico dovrši infernalska poskočnica dveh pijanih družabnikov. Eden napenja guzico in drugi dviguje zdaj desno zdaj levo nogo proti njej, kakor da ga hoče v rit suvati, ob enem pa dela s srednjim životom tako nespodobne pantomime in gibe, kakor da vrši tisti potrebni čin, brez katerega bi bil ostal Adam ne le prvi ampak tudi zadnji človek na naši zemlji.«⁴⁴¹

Zgodba z drugega plesišča je svoj epilog doživela na sodišču. Ljubljanka Paula Höfferer je obtožila svojega soseda Jožefa Miklavca, da jo je spolno nadlegoval. Zanimiva zgodba se je začela po scenariju, kakršnega so ob vsaki veselici s plesom predvideli vsi moralisti. Na hišno veselico s plesom v gostilni pri Merčanu sta Jože Miklavc in njegova soseda Paula Höfferer prišla brez svojih zakonskih partnerjev. Ob igranju godcev in verjetno nekaj spitih kozarcih sta se na plesišču tudi zavrtela. Kljub temu, da se »nadlegovanje« na samem plesu ni zgodilo, je dogajanje verjetno bilo prav takšno, pred kakršnim so svarili moralisti. Alkohol, glasba in nespodobni dotiki so vzbujali spolni nagon in tako pripravili podlago za kasnejši zaplet. Tisti večer naj bi se Miklavc, po pričevanju gospe Höfferer, veliko trudil okoli nje, z njo večkrat plesal in ji laskal. Povedal naj bi ji tudi, da je njegova žena zaradi nosečnosti prešibka za združitev, in ji predlagal, da gre z njim v njegovo trgovino, »kjer imajo dolg in skrit kot.« O tem pa ni hotela seveda nič slišati; poleg tega je tudi zatrdila, »da z njim ni nikoli po

⁴⁴¹ Janez Trdina: Podobe prednikov, Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870-1879, 1. knjiga: ...pohujšljive za vsakega..., Ljubljana 1987, str. 150-151.

Pijančeva pot domov. (Sittengeschichte des Lasters)

bratsko pila.« Ples in alkohol sta vzbudila poželjive čute, ki naj bi se v vsej svoji silovitost poskušali udejanjiti nekoliko kasneje, na dan rojstva otroka v družini Miklavc. Gospod Miklavc je odšel obvestit sosedo, da sta z ženo dobila sina, pri tem pa naj bi jo skušal posiliti. Toda porodniška babica, ki je bila v tistem času prisotna v hiši, ni mogla povedati ničesar obremenilnega zoper Miklavca. Žena se je prav tako postavila v bran svojega moža in zanikala, da bi se njen mož na plesu pri Merčanu vsiljeval Höffererjev: »Nasprotno mi je po hišni veselici pri Merčanu povedala, kako so se dobro imeli, posebno z mojim možem in moj mož mi je večkrat povedal, da zahteva njega, če pridejo v trgovino.« Sodba je bila oprostilna, saj ni bilo dovolj dokazov za obsodbo Jožefa, ki je trdil ravno obratno, tj. da je Paula nadlegovala njega in ne on nje.⁴⁴²

⁴⁴² ARS, AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani 1850-1932, hudodelstva in pregreški, mapa Vr IX 788/10.

8.7 Ples v luči političnega spopada

Kot večina zadev na prehodu iz 19. v 20. stoletje se je tudi ples lahko vključil v žolčni strankarski boj med liberalci in klerikalci. V predpustnem času so sodelavci Slovenskega naroda v roke dobili vabilo na predpustno veselico Slovenskega katoliškega društva. Vabilo so z največjim veseljem objavili, saj je program predvideval tudi prosto zabavo s plesom. Vabilo je bilo seveda okrepljeno z neprikritimi ciničnimi napadi na prislovično spodobnost in moralno neoporečnost katoliških društev. Katoliško časopisje je, kot smo lahko videli, kaj rado objavljalo razne vzgojne štorije in pri tem večkrat okrcalo pleso. »Glejte! Izpustili so za Svečenico katoliški stroji v Vodnikovih ulicah mej veseli svet novo katoliško postavo. Posebno všeč je ta postava dekletom v tobačni tovarni, kajti po stari nekatoliški postavi je bilo vse narobe. /.../ Dekleta smo vse pokonci in drugega ne govorimo, kakor to, koliko nas pojde na katoliški bal. Oh! Za ubogih 30 krajcarjev vstopnine vse rajске dobrote in pa brez greha. Tu se ne bomo samo možile in fantje ženili, kakor one smole na kazinskem balu, ampak gospodje, katerih bo zraven vse črno, bodo zastonj kar precej poročali. /.../ Tudi ako bi kdo na balu padel, ne bo nič hudega, ker se bo plesalo na katoliški podlagi in taka mala nerodnost se bode pozabila tako naglo, kakor resolucije katoliškega shoda, ki so se tudi sklenile na starem strelišči. Sam Bog je gospode razsvetil od prave strani, da so postali pametni in ples dovolili.«⁴⁴³

V Slovincu so seveda kaj takega zanikali in zatrdili, da se je dogodila napaka in da so že včeraj natisnili nova vabila, kjer ples ni omenjen. »Včerajšni Slovenski narod je to vedel in vendar je s posebno slastjo zgrabil svoje navadno orožje in jel tleči po duhovnikih, češ da je ta v neskušeni dobrohotnosti zapisana točka njihovo delo. /.../ Težko je presoditi ali je bolj surov ali bolj zloben. V drja. Nevsekdo znanem slogu opisuje, kako se bodo sukali duhovniki 'na katoliški podlagi.«⁴⁴⁴

Razvila se je krajša polemika o tem ali so bil pri seji društva, ki je sklepala o programu, prisotni tudi duhovniki, ali je Krek ugovarjal in kdo je dal tiskati nova vabila. Vmes so v Narodu objavili še listek, v katerem se je avtor ponovno lotil teme katoliškega plesa. »Oh – prav malo je takih prilik, prav malo, ko more človek odkrito reči: 'Kristjanka pojdi in poskoči!' pač, ko je n. pr. ples v korist slepcev in drugih trpinov, kdo bi se ne udeležil že iz krščanske ljubezni! Ko zopet prirede mediki ali modroslovci, vojaki ali uradniki, dimnikarji ali lončarji, kočijaži ali natakarji svoj ples, kdo bi tje ne šel! Ti dobri ljudje hočejo pokazati, kako jih vežejo samo vezi prijateljstva, kako imajo drug drugega radi, in to je v

⁴⁴³ Slovenski narod, 4. 2. 1895.

⁴⁴⁴ Slovenec, 5. 2. 1895.

resnici lepo in se mora podpirati. Skratka, beri deklica Slovenca in če bereš, da se tam 'v resnici' hvali in priporoča ta in oni ples, smelo moreš iti tje!»⁴⁴⁵

Končalo pa se je tako, da je kljub zanikanju Slovenca »katoliški bal« bil. »Veselica je bila jako dobro obiskana in plesalo se je do 5. ure zjutraj. /.../ Ker se je plesalo v katoliškem, pod patronanco najvrlejših, na svojo katoliško zavest vedno bobnajočih katolikov stoječem društvu, in ker so bili na plesu navzoči tudi udje komisije za II. katoliški shod, tedaj upamo, bodo odslej morala imeti mir pred Slovencem tudi narodna društva in osobito veselice podružnice sv. Cirila in Metoda, ki so do sedaj tolikokrat bile uprav zaradi plesa napadane.«⁴⁴⁶ V Slovincu odziva ni bilo najti.

---

⁴⁴⁵ Slovenski narod, 9. 2. 1895.

⁴⁴⁶ Ibidem, 12. 2. 1895.

8.8 »Gramofoni in avtomatne godbe«

Z leti se stanje ni obrnilo na bolje, nasprotno. Na začetku 20. stoletja se je med ljudmi namreč pojavil gramofon. Avtorske pravice izvajalcev sicer še niso bile glavni predmet spora, v ospredju je bila moralna škodljivost plesa in že obravnavana taksa, ki je pripadala občini za vsak organiziran ples. Že leta 1906 je na uredništvo Občinske uprave s strani »županstva iz Bleda« prispelo vprašanje v zvezi z »godbenimi avtomati«, ali so ti licenc prosti. Vendar jim v časopisu niso znali ponuditi natančnega odgovora. »Po sedaj obstoječih tozadevnih postavnih določilih so glasbeni avtomati najbrž v splošnem prosti licence. Tudi nam ni znano, da bi bile kod že vpeljane licence. /.../ V to bi bilo treba privolitve deželnega odbora. /.../ v zadnjem času so v prometu godbeni avtomati, ki vspešno tekmujejo z vsako godbo. Vpeljava take pristojbine bi bila toraj povsem upravičena.«⁴⁴⁷

Brez pridobitve licence za posedovanje »avtomata« v javnih lokalih pa se je lahko glasbo poslušalo, ne pa nanjo tudi plesalo, še kar nekaj let. Zato so v časopisu Zlata doba leta 1910 pozvali bralce: »Pazite na gramofone in avtomatne godbe (ki same igrajo, brez godca). Igrati sicer sme avtomat ali gramofon brez licence, toda plesati se ne sme. Zato se pa te vražje iznajdbe pridno polaščajo malovestni krčmarji, da napravljajo plese in izvablajo vinarje iz lahkomiselnega ljudstva. Ravno zato je pa treba te piskajoče škrate imeti dobro pod nadzorstvom. /.../ Ravno tak spak je sposoben, da mladino vabi k sebi in Vam jo skvari.«⁴⁴⁸

V naslednjih dveh letih je bilo to vprašanje rešeno. Deželi odbor je na vprašanje Zlate dobe v zvezi z »avtomati« odgovoril: »Vsak lastnik kakega glasbenega avtomata, če ga rabi v javnih lokalih (gostilnah), mora imeti za to še posebno dovoljenje oblasti. Seveda s tem dovoljenjem, da sme rabiti avtomat, nikakor ni združeno dovoljenje, da bi smel imeti plese ob poljubnem času. /.../ Če se vrši javen ples ob godbi gramofona brez dovoljenja, naj se uvede vselej kazensko postopanje.«⁴⁴⁹

---

⁴⁴⁷ Občinska uprava, 20. 4. 1906.

⁴⁴⁸ Zlata doba, 1910, str. 88.

⁴⁴⁹ Zlata doba, 1912.

Gramofon ustvarja vzdušje. Podoba gramofona kot puhujševalca, ki v separejih in na zasebnih zabavah povzroča razvrat in pohujšanje, je preganjala marsikaterega »spodobnega« člana družbe. (Sinnestaumel)

9 IZNAJDBA KINEMATOGRAFA

9.1 Prihod za sramežljivost in javno moralo škodljivih filmov na Slovensko

»Boj kinematografom! /.../ Te predstave vzbujajo v človeku vse živalske strasti, krvoločnost, poltenost, dražijo živce ter morijo vse dobre čute. Prav isto velja tudi o kinematografih v Ljubljani. Kdor je le enkrat videl tiste plakate, tiste pijance, ubijalce krvoločneže na teh plakatih in izvržek tistih propalih ženskih obrazov na njih, ta si je moral takoj napraviti najhujšo obsodbo.«⁴⁵⁰

Mnenje o škodljivosti filmov za človeka in njegov značaj ali bolje rečeno nprav se je po dobrih petnajstih letih od prvega javnega predvajanja v Parizu med mnogimi moralisti precej razširilo. »Kino-gledališče« je bila še ena novotarija in je s svojim prvotno sejamskim značajem vabilo k ogledu množico zabave željnih ljudi. Razni sejmi, plesi in podobno zabavni dogodki pa so bili v očeh moralistike milo rečeno sporni, saj so pretirano dražili živce in s svojo osredotočenostjo na tuzemski užitek odvrčali ljudi od kontemplativnega razmišljanja o lepšem posmrtnem življenju. Zato so v Bogoljubu leta 1912 svoje bralce opozorili, da tudi kinematograf ovira in predvsem podira delo, ki je vloženo v ohranitev krščanskega življenja. »Poglejmo, kaj vse ovira krščansko življenje in podira naše delo: /.../ 4. Obilne zabave: gledališče, veselice, plesi, kinematografi, varijeteji, itd.«⁴⁵¹

Vsako prikazovanje zapeljivosti, ženske lepote ali celo poljuba je po prepričanju mnogih vzbujalo pohotnost in vabilo nedolžna srca v greh nečistovanja. Zato je tudi za filmsko industrijo veljalo svetopisemsko svarilo, ki za zapeljivce in pohujševalce ni poznalo milosti. »Ko tako premišljujemo propadanje tolikih, posebno mladih otrok, katerih nedolžnost in čistost je v kinu tako ogrožena, nam prihaja na misel ona silno ostra Kristusova sodba: 'Kdor pa pohujša katerega teh malih, ki v me verujejo, bi mu bilo bolje, da bi se mu obesil mlinski kamen na vrat in bi se potopil v globočino morja.' (Mat. 16, 6 - 7)«⁴⁵²

⁴⁵⁰ Slovenec, 3. 2. 1912.

⁴⁵¹ Bogoljub, št. 12, december 1909, v: Boštjan Vrhovec: Bogoljub – članki s filmsko vsebino, seminar, študijsko leto 1971/1972, sig. 1316, Center za teatrologijo in filmologijo, AGRFT, Ljubljana.

⁴⁵² Ignacij Lenček: Problemi filma. Pij XI. o kinu, v: Naša pot XII, Nekaj smernic katoliškemu dijaštvu, str. 44. (dalje: Ignacij Lenček: Problemi filma)

9.2 Poceni zabava

Prav pikantni prizori so pri filmu vzbujali veliko pozornosti. Poljubljanja ali razgaljenih nog pač ni bilo moč videti ravno na vsakem koraku.⁴⁵³ Film pa je vse to prikazoval v živih slikah in ne le na statičnih fotografijah. Te so že dolgo pred filmom omogočile pogled na skrite čare deklet, ki jih je razgaljene ujel fotoaparati. Ženska ni bila več le narisana, ampak se je kazala v svoji naravni podobi ter tako še bolj privlačila poglede in razburjala domišljijo. »Kar je fotografirano, je v resnici povzeto, v nasprotju z narisano sliko.«⁴⁵⁴ V kinematografu pa so se pohujšljivi prizori kazali pred celotnim občinstvom, kar je bilo za nekatere povsem neprimerno, za druge pa dobrodošlo in zaželeno. Problematičnost kinematografa se je skrivala predvsem v množičnosti novega medija. Kinematograf

Francoska »pikantna« fotografija iz okrog 1900.
(Sittengeschichte des Intimes)

je bil namreč veliko bolj dostopen širšemu krogu ljudi, saj so se cene ob prvih prikazovanjih gibale med 20 in 30 krajcarji, otroci pa so plačali polovično ceno – 10 krajcarjev.⁴⁵⁵

Nizka cena in začetni sejamski značaj pa sta v kino pogosto pritegnila prav otroke. Nemoralne prizore so tako predvajali tudi njim. Otroci so se nevede znašli v veliki nevarnosti. Kakšne nečistosti, ki so se znašle na sporedu, bi lahko namreč globoko prizadele še neizoblikovane osebnosti. Sramežljivost in čednost, dve največji varovalki nedolžnosti, sta bili posledično še posebno ogroženi. »Vse, kar doživi, sprejme vase in nekako vzida v svojo notranjo stavbo. V teh letih

⁴⁵³ O takratni modi in prodiranju nemoralnih oblek med oblačila glej v: Andrej Studen: »Nespodobno oblečene ženske so Satanovo orodje, ker po njih, kakor nekdanj po kači govori«, v: Stiplovškov zbornik, ur. Dušan Nečak, Ljubljana 2005, str. 89-102.

⁴⁵⁴ Ignacij Lenček: Problemi filma, str. 40.

⁴⁵⁵ Janko Traven: Pregled razvoja kinematografije pri Slovencih: do 1918, komentar: Liljana Nedič, Stanko Šimec, Ljubljana 1992, str. 24 (dalje Janko Traven: Pregled razvoja kinematografije pri Slovencih).

igra kino važno vlogo, a žal – ne da bi bili črnogledi – v večini slučajev v njegovo vzgojno škodo.«⁴⁵⁶

Stanje se je po ustalitvi kina v mestnih dvoranah še poslabšalo. Na Dunaju je Zeitschrift für Kinderschutz und Jugendfürsorge/Časopis za zaščito otrok in skrb mladine v članku Das Kinematographentheater und seine Gefahren für Jugend/Kino gledališče in njegove nevarnosti za mladino objavil tudi anketo o pogostosti obiskovanja kina med šolarji. Na eni strani je v tabeli predstavljen podatek o številu šolarjev, ki hodijo v kino oziroma so kino vsaj enkrat obiskali. Na drugi strani pa je, kot nekakšno nravstveno nasprotje, predstavljen podatek, koliko šolarjev še ni videlo dunajske katedrale sv. Štefana. Podatki v dvanajstem dunajskem okrožju (Bezirk) so res malce presenetljivi, saj naj ne bi katedrale še nikoli videlo 48 % šolarjev, medtem ko naj bi bilo v kinu vsaj enkrat že 78 % šolarjev. V desetem okrožju je bilo takšnih, ki niso videli katedrale, le še 14 %, vendar jih je bilo v kinu že 96,5 % in kar 35,5 % jih je redno obiskovalo kino-predstave.⁴⁵⁷

---

⁴⁵⁶ Ignacij Lenček: Problemi filma, str. 44.

⁴⁵⁷ Zeitschrift für Kinderschutz und Jugendfürsorge, marec 1912.

9.3 »Kloaka nemoralnosti«

Na samem začetku film zaradi nerazširjenosti še ni predstavljal takšne nravsvene nevarnosti. Vendar takšno stanje ni trajalo dolgo. Privlačnost ženskega telesa je bila preveč močna in zato je na filmskem traku zelo kmalu zasedalo pomembno mesto. Seveda je ob prvih javnih predstavah šlo bolj za namigovanje in za bujenje domišljije z neodkritim, kar pa je bilo ravno tako povsem nemoralno, saj se vabljava pokvarjenost lahko kaj kmalu udejanji v mesenem grehu.

Film je z razvojem postajal vedno bolj množičen in posledično tudi bolj problematičen. Da se je uradna Cerkev, torej papež, opredelila do tega vprašanja, pa je preteklo kar nekaj časa. Posebno če upoštevamo, da je že v letih pred prvo svetovno vojno (sploh pa po njej) kinematografija doživljala precejšen razmah. Hkrati se je krepil tudi odklonilen odnos moralistov do te zabave za množice. Kloaka pogube je npr. bil naslov članka, ki je izšel v Slovincu leta 1919. V njem so ostro kritizirali oblast, ki da ne ukrene ničesar proti tej pogubi in »javni pohujševalnici mladine«, ki ni sprejemljiva za nikogar. »Kloaka nemoralnosti in neestetskih prizorov je prav tako nečastna in spotekljiva za odrastle kot za neodrastle. Le ta razloček je, da se z mladino še da kaj doseči, če je ne bodo zavajale javne pohujševalnice na opolzko stezo, dočim je pri starejših skoraj vse izgubljeno.«⁴⁵⁸

Nekoliko kasneje je isti časopis pozval k aktivnejšemu boju proti kinematografom, ki vrtijo pohujšljive filme: »Ali bomo res morali samo s stisnjenimi pestmi gledati, kako se zatira kal vsega dobrega in blagega, kako se neti in goji umazana pohotnost, brezobzirna strast in grdo zločinstvo.«⁴⁵⁹

Ob pestri ponudbi filmov in prav taki politični situaciji na domačem terenu so v časopisu Jutro obtožili papeža in njegovo »tovarno filmov, ki bode na debelo izdelavala posnetke pod zaščitno znamko San Marco filmi«, da ni prav nič katoliško sramežljiva pri svoji produkciji. »Papeževa tovarna je dosedaj izdelala že dva velika filma, in sicer pod vabljivimi naslovi: Mala cvetličarka in Neoskrnjeni, katerih vsebine se prav nič ne razlikujejo od vsakodnevnih kinematografskih šundov in pikanterij!«⁴⁶⁰

Šele v tridesetih letih pa izide papeževa okrožnica, ki opozarja na nevarnost filma. Problemi filma je naslov knjižice, ki je v Ljubljani izšla leta 1937. Ta

⁴⁵⁸ Slovenec, 11. 7. 1919, v: Albert Kos: Slovenec o filmu med leti 1918-1924, seminar, 1969, sig. 996, AGRFT, Center za teatrologijo in filmologijo, AGRFT, Ljubljana.

⁴⁵⁹ Slovenec, 7. 9. 1919, v: ibidem.

⁴⁶⁰ Jutro, 24. 9. 1920, v: Zoran Lešič: Filmska bibliografija, Jutro od 1920 do 1923, seminar, 1969, sig. 1112, AGRFT, Center za teatrologijo in filmologijo, AGRFT, Ljubljana.

tudi s komentarji obravnava okrožnico papeža Pija XI. *Vigilanti cura*, ki je bila izdana leta 1936. Papež je pri obrazložitvi problema opozarjal različne narode sveta, da se z nenravnimi zabavami uničujejo. »Narod, ki se v času počitka vdaja zabavam, ki kršijo načela dostojnosti, časti in nrvnosti ter tako postanejo grešna priložnost, posebno za mladino – tak narod se nahaja v resni nevarnosti, da bo izgubil svojo veličino in svojo nacionalno moč.«⁴⁶¹

Prevajalec in razlagalec okrožnice je na tem mestu dodal: »Kajti npravni zakoni so zakoni človeške narave, in zato zakoni zdravja in življenja. Kdor greši proti nrvnosti, greši proti naravi, proti zahtevam narave same, ruši življenjski red in radira tako sam sebe. Kakor velja to za posameznika, velja tudi za cele narode.«⁴⁶² Kdaj je film slab in zato neprimeren, je v veliki meri odvisno od gledalca samega. V encikliki pa je podano mnenje papeža o slabih filmih, kdaj postanejo takšni in kako lahko kvarno vplivajo na vrednote gledalcev: »Ko proslavljajo poželenja in strasti, postanejo grešna priložnost; mladino zapeljujejo na slaba pota; življenje kažejo v napačni luči; zatemnijo in oslabijo ideale, po katerih naj bi stremeli, razdirajo čisto ljubezen, spoštovanje do zakona in tesno zvezo družinskega sožitja.«⁴⁶³ Kategorije slabih in škodljivih filmov so lahko različne. Slabi filmi se pri razlagalcu enciklike delijo še na tiste, ki kvarno vplivajo na mišljenje in prepričanje gledalcev, in na tiste, ki neposredno kvarno vplivajo na njihovo nrvnost. Ti zadnji filmi pa so lahko:

- »– nemoralni po vsebini, misli in in nemoralni v izvedbi.
- nemoralni po vsebini, a dostojni v izvedbi
- moralni po vsebini in ideji, a nedostojni, nemoralni v izvedbi.«⁴⁶⁴

Pri filmskih projekcijah je potrebno upoštevati še druge okoliščine, ki vplivajo na gledalca. Filmska predstava se navadno odvija pred večjim številom gledalcev, ki sedijo v zatemnjenem prostoru. Pri tem se v ljudeh ustvarja posebno vzdušje, ki gledalca privede v omotičnost, morda film privede celo v nekakšno stanje hipnotiziranosti. »Ljudje namreč, ki gledajo filme, sede v temnih prostorih, njih duhovne zmožnosti in duhovne sile so pogosto kakor v polsnu /.../ Dalje igrajo v filmskem dejanju možje in žene, ki morejo s svojimi naravnimi darovi in s svojo umetnostjo ter z vsem sijajem in okrasom zapeljevati mladino v vabljivo pokvarjenost.«⁴⁶⁵

---

⁴⁶¹ Ignacij Lenček: *Problemi filma*, str. 31.

⁴⁶² *Ibidem*, str. 32.

⁴⁶³ *Ibidem*, str. 37.

⁴⁶⁴ *Ibidem*, str. 38.

⁴⁶⁵ *Ibidem*, str. 41.

9.4 Začetek kinematografije

Prebivalstvo na Slovenskem si je prve kinematografske projekcije lahko ogledalo že jeseni 1896, se pravi še v prvem letu, odkar so se začeli predvajati filmski posnetki drugod po Evropi. Tako so si v Mariboru žive fotografije lahko ogledali v Götzevi pivnici med 24. oktobrom in 1. novembrom 1896. Obiskovalci so lahko videli osem filmov, in sicer: *Ankunft eines Zuges* (Prihod vlaka), *Zwei in Streit gerathene Kartenspieler* (Prepirajoča se kvartopirca), *Pariser Straßenszene* (Ulični prizori v Parizu), *Regiment französischer Soldaten* (Francoski vojaški polk), *Eine Waschanstalt* (Pralnica), *Der Lumpensammler* (Zbiralec cunj), *Eine Schwimmschule* (Plavalna šola), *Gesellschaft beim Picknick* (Družba na pikniku).⁴⁶⁶

V Celju so projekcije imeli v hotelu Beli vol med 3. in 8. novembrom. Ljubljana je prišla na vrsto nekaj dni kasneje, 16. novembra so se namreč začele predstave v hotelu Pri Maliču. Ljubljančani so si lahko ogledali projekcije »živečih fotografij« do 26. novembra. Lastnik aparature, ki je na Slovenskem (v vseh treh mestih je bil predvajalec isti) prva predvajala gibljive slike, je bil Charles Crassé iz Gradca.⁴⁶⁷

Nalogo širitve novega izuma so prevzeli podjetniki, ki so se že pred tem ukvarjali s »šovbiznisom«. Potujoči sejmi so prikazovali vse mogoče predstave in pri tem s pridom uporabljali različne tehnične izume, ki so prihajali iz rok izumiteljev. Omogočili so denimo zabavo z »gledališči z duhovi in specialitetami, z originalnimi prikaznimi duhov in pošastij, s priljubljenimi točkami: izginjenje medija, plavajoča živa človeška glava nad vodo, bliskovito hipno izginjanje živega konja s kočijažem na odprtem odru in naglo izginjanje živih oseb izmed občinstva v pričo gledalcev, obglavljanje ljudi z mečom itd.«⁴⁶⁸ Napredek v tehniki, ki se je dogajal v svetu optike, so si ljudje prav tako lahko ogledali pri različnih potujočih podjetjih, ki so razkazovala različne podobe iz vsega sveta. To so bile razne panorame, fotoplastike, diorame, koloroskopi, camere obscure, ciklorame, teleskopi itd.⁴⁶⁹ Še ena iznajdba, ki se je vključila v kulturo sejmov, kulturo smeha in karnevala, je nekoliko kasneje postal film oziroma kinematograf.⁴⁷⁰ Film – kot nov dosežek – je fasciniral znanost in hkrati postajal zabava za mno-

⁴⁶⁶ Marburger Zeitung, 29. 10. 1896.

⁴⁶⁷ Srđan Knežević: Prva kinematografska prikazivanja u Ljubljani (1896-1900), v *Zgodovinski časopis*, letnik 40, št. 3 (dalje Srđan Knežević: Prva kinematografska prikazivanja).

⁴⁶⁸ Janko Traven: Pregled razvoja kinematografije pri Slovencih, str. 12.

⁴⁶⁹ Ibidem, str. 16.

⁴⁷⁰ Heide Schlüpmann: Fragmenti zgodbe o ljubezni / Fragmente einer Geschichte der Liebe, v: Prvi sledovi starosti / Des Alters erste Spuren, ur. Liljana Nedič, Silvan Furlan, Ljubljana 1996.

Postavljen potujoči kinematograf. (Projektionen der Sehnsucht)

žice. »Film se odtuji od znanosti in postane del kulture smeha. Film se naseli v tradicijah kulture smeha in se nameni tej kulturi podeliti nov pomen.«⁴⁷¹

Na Slovenskem so o prvih kinematografskih predstavah, ki sta jih priredila brata Lumière (za rojstni dan kinematografije velja 28. december 1895), najprej brali na Štajerskem. V Marburger Zeitung so o samem izumu poročali 16. aprila 1896 v članku Nov način gledališke predstave v Parizu. Bralci so v njem izvedeli, da si lahko gledalec na tak način ogleda slike iz vsakdanjega življenja. »Vendar denimo ne negibnih, na njih je vse živo in se giblje – kakor v resničnosti.«⁴⁷² Iznajdba je mnoge dalj časa begala, živih ljudi in ostalih premikajočih se stvari na platnu si pač niso znali razložiti. Postopek prikazovanja in snemanja živih fotografij je Simon Šubic v reviji Dom in svet razložil bolj strokovno. »Aparat je namreč navit. Ko se sproži, razvije ti slike v istem redu in z jednako hitrostjo, kakor so se vtiskovale; od prve do druge preide petnajsti del sekunde. Ta kratki čas razdeljuje aparat na tri dele: tretjino tega časa razmotava sliko, dve tretjini pa postoji ž njo mirno na zaslonu, da naredi svoj vtisec v očeh ogledovalčevih /.../ Na ta način se doseže prevara, ogledovalcu se zdi, da se prva slika pregiblje v drugo prav tako kakor se v dejanju prva stopinja strinja z drugo. Nad vse čudno se zdi ogledovalcu, ko zre v te slike. To je pravo življenje, kakoršno gledamo v istini.« Na koncu pa je prof. Šubic svoj članek preroško zaključil:

⁴⁷¹ Ibidem.

⁴⁷² Janko Traven: Pregled razvoja kinematografije pri Slovencih, str. 19, opomba št. 2.

»Če se kdaj komu posreči, da združi s kinematografom še glasni Edisonov 'fonograf', /.../ tedaj se bode zdelo, da sta čas in minljivost izgubila svojo moč in pravico in se lahko vse ohrani in obnovi, kar se je kdaj zgodilo.«⁴⁷³

---

⁴⁷³ Simon Šubic: Žive fotografije, v: Dom in svet, 1898, str. 18-20.

9.5 Moški večeri in pikantni filmi

Kot sem že omenil, so kmalu nastali tudi prvi kinematografski posnetki, ki so se vrteli samo pred moškim občinstvom. Posnetke s pikantno-erotično vsebino si je bilo moč ogledati tudi že pri izumih, ki so bili predhodniki filmskega posnetka. Pri panoramah, mehaničnih panoptikumih, Laterni magica, mutoskopih itd. so si interesenti lahko ogledali tudi pikantne scene. Slike - filmi z vsebino, ki ni bila primerna za vse so se navadno skrivali pod oznakami, kot so moški večeri (Herrenabend), pariški moški večeri (Pariser Herrenabend), pikantni filmi in tudi galantni filmi. Režiserji so v tej zvrsti filmske umetnosti sicer prevzeli že relativno dolgo poznane scenarije. Snov so običajno že prej uporabili pri predstavah v kabareti, potujočih gledališčih itd. Pri pikantnih filmih pa so posebno pogosto snemali plesne prizore, voajerizem, scene s slačenjem in prizor umetnika z modelom.⁴⁷⁴ Na tem mestu je potrebno omeniti še, da se pod oznako Herrenabendfilm niso vedno skrivali le erotični filmi. Posnetki so bili lahko tudi deli kirurške operacije, filmi o različnih boleznih in iznakaženih telesih. Na projekcije moških večerov pa je navadno prihajalo precej obiskovalcev in so bile dobičkonosne.⁴⁷⁵

Ob naštetih posnetkih so bili popularni tudi filmski posnetki plesalk. Bläser je imel v svojem programu sliko z naslovom Serpentinski ples. Najbolj znane filme s tem naslovom je sicer snemala Loïe Fuller (Marie-Louise Fuller, 1862–1928). S svojimi filmi je ta plesalka postala znana po vsem svetu, skoraj vsi pa so nosili naslov Serpentinski ples. S svojimi sposobnostmi je pritegnila tudi pozornost slikarja Toulouse-Lautreca, ki jo je upodobil na svojih slikah. Vendar pa naj bi njeni filmi (zaradi svetlobnih efektov, ki so bili potrebni za njeno plesno točko) bolj škodovali prizorom, ki jih je gledalec zaradi efektov vedno težje dojemal, kot pa nravnosti gledalca.⁴⁷⁶ Ni pa nujno, da gre prav za posnetek omenjene plesalke.⁴⁷⁷ Kakršen koli je že bil, očitno je Serpentinski ples privabljal v kino estetskih užitkov željne gledalce, tako da so ga prirejali tudi v živo. Aprila 1902 je npr. v Ljubljani gostovalo »Pariško Phono-Cinéma-gledališče«, ki je v odmorih med programom napovedovalo, da tekom njih »nastopi najbolj znana serpentinska plesalka Mme. Margarethe.«⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ Paolo Caneppele: Projektionen der Sehnsucht. Die erotische Anfänge der Kinematografie v: Projektionen der Sehnsucht, Saturn - Die erotische Anfänge der österreichischen Kinematografie, Wien 1999, str. 16 (dalje Paolo Caneppele: Projektionen der Sehnsucht)

⁴⁷⁵ Ibidem, str. 23.

⁴⁷⁶ Paolo Caneppele: Projektionen der Sehnsucht, str. 17.

⁴⁷⁷ Janko Traven: Pregled razvoja kinematografije pri Slovencih, str. 25, op. 40.

⁴⁷⁸ Slovenski narod, 8. 4. in 9. 4. 1902. Citirano po: Igor Košir: Slovenski narod 1900-1908, seminar, štud. l. 1967/1968, AGRFT, Center za teatrolgijo in filmologijo, AGRFT, Ljubljana.

Premierno prikazovanje pikantnih posnetkov s kinematografom je Maribor, kot prvi, doživel v začetku meseca novembra 1897. Johann Bläser je v Maribor, kjer je gostoval s svojo aparaturo od 3. do 11. novembra 1897, s seboj poleg običajnih filmov pripeljal tudi različne pikantne filme, kot sta bila *Damen im Bad* (Dame v kopeli) in *Endlich allein* (Končno sama).⁴⁷⁹ Enak program kot v Mariboru je lastnik potujočega kina objavil v celjski *Deutsche Wacht*.⁴⁸⁰ Identičen spored pa je bil objavljen tudi v *Laibacher Zeitung*.⁴⁸¹ Pri vseh sporedih sta bila filma predvajana kot zadnja posnetka na programu, v prvem sporedu *Končno sama*, v drugem pa *Dame v kopeli*. Pri nobenem od treh gostovanj v časopisju ni opaziti, da bi imel Bläser kakršnekoli težave, ki bi mu jih povzročala njegova predvajanja filmov.

Burnejše gostovanje je potekalo v Zgornji Avstrija. 3. oktobra, torej mesec dni pred gostovanjem v Mariboru, je svoj kinematograf predstavil v mestu Steyr, kjer se je zgodil pripetljaj, ki je odločal o njegovi nadaljnji poti oziroma o nadaljnjem programu njegovega kina. Med prebivalstvom je Bläser vzbudil mnogo zanimanja in v kinu je imel precej obiska. Med ljudmi, ki jih je njegov kinematograf pritegnil, se je znašel tudi lokalni župnik, ki je po projekciji sporeda na svojo grozo lahko ugotovil, da se med povsem neškodljivimi filmi predvajajo tudi taki, ki iz nravstvenega vidika niso neoporečni. Žaljenje javne morale je prijavil pri Državnem pravdništvu v Steyru. To je Bläserja zaradi kršitve paragrafa 516 in po njem kaznivega javnega širjenja nemoralnih predstav⁴⁸² poklicalo na zagovor.⁴⁸³ Naslednja projekcija pa je bila za podjetnika vendarle uspešna. Okrožno sodišče je po tej poskusni projekciji filma ugotovilo, da ne krši javne morale in Johanna Bläserja oprostilo.⁴⁸⁴ Odločitev mu je očitno omogočila, da je svojo turnejo nemoteno nadaljeval s celotnim programom. Tako je podjetnik lahko predvajal vse svoje filme tudi v omenjenih mestih na Slovenskem, kjer je gostoval kasneje.⁴⁸⁵

Da pa je bil filmček pripraven za razburjanje domišljije, kar je očitno ugotavljal že omenjeni dušni pastir, nam dokazuje tudi podjetje H. C. L. Schneider

---

⁴⁷⁹ Ernst Kieninger: »Klassische Wanderkino« 1896-1914, Filmkommunikation auf dem Weg zur Institution, diplomsko delo, Wien 1992, str. 377 (dalje: Ernst Kieninger: »Klassische Wanderkino«).

⁴⁸⁰ *Deutsche Wacht*, 11. 11. 1897.

⁴⁸¹ *Laibacher Zeitung*, 20. 11. 1897.

⁴⁸² Glej opombo 302.

⁴⁸³ Ernst Kieninger: »Klassische Wanderkino«, str. 174.

⁴⁸⁴ *Ibidem*.

⁴⁸⁵ Kasneje, v januarju 1899, je bilo filmsko delo podvrženo tako imenovanemu »potepuškem zakonu«, ki je bil sprejet 24. 5. 1885, po katerem so bili lahko kršitelji kaznovani s prisilnim delom ali kaznijo v poboljševalnici. Glej v: Ida Wickenhauser: *Die Geschichte und Organisation der Filmzensur in Österreich 1895-1918*, doktorska disertacija, Wien 1967, str. 5. Glej tudi *Materialien zur (sterreichischen) Filmgeschichte*, Paolo Caneppele: *Entscheidungen der Wiener Filmzensur*, Wien 2002.

Titel der Bilder	Länge in Meter	Preis in Kronen
<p>drohung, ihr die Kleider wegzunehmen, zu verschiedenen Zärtlichkeiten. Telegrammwort: DIANA. Für Virage extra K 12.—.</p> <p>SCHLEIERTANZ.</p> <p>Telegrammwort: TANZ. Für Virage extra K 3.—.</p> <p>JUGENDSPIELE.</p>	15	27.—
<p>Drei junge Mädchen spielen im Evakostüm auf einer Waldwiese verschiedene Spiele. Dieser Film ist durch die darin vorkommenden reizenden Posen sehr empfehlenswert. Der Film wird auch geteilt abgegeben, u. zw.:</p> <p>Für Virage extra K 12.—.</p> <p>I. Cricket und Reifenspiel.</p> <p>I.</p> <p>Für Virage extra K 6.—.</p>	30	54 —

Ponudba iz kataloga produkcijske hiše Saturn. (Projektionen der Sehnsucht)

iz Berlina, ki je hkrati z Bläserjevim gostovanjem prodajalo cikel fotografij iz filma Končno sama proti poslanemu plačilu 80 pfenigov. »Senzacionalna novost novega časa - žive fotografije! V malem žepnem formatu kinetograf Končno sama. Skozi 49 fotografskih reprodukcij filma, ki je doživel silovit uspeh na vseh odrih, je s tem ponujen v ciklu v malem žepnem formatu.«⁴⁸⁶

Ko je gostoval v Ljubljani od (21. do 28. novembra 1897), je tudi Laibacher Zeitung eno sliko ocenil kot neprimerno za mladino. Najverjetneje je, da je pisca v časopisu zmotila slika Končno sama. Vendar očitno ni bila sporna le ena slika - film iz predvajanega sporeda. Knežević namreč omenja dopis deželnega predsedstva z dne 24. novembra, v katerem ljubljanski magistrat opozarjajo, da Bläserjev program vsebuje tri slike, ki bi lahko škodljivo vplivale na prebivalce.⁴⁸⁷ Iz dopisa deželnega predsedstva je razvidno, da gre za filme Končno sama, Dame pri kovanju in za film Ženski dvoboj.⁴⁸⁸ Iz spisa, ki se nahaja v arhivu, je razvidno, da se je komisija deželnega predsedstva odločila, da predvajanje filma Končno sama prepove in nad nadaljnji predstavi nadzor. Če lastnik te prepovedi ne bi upošteval, bi mu morali odvzeti dovolilnico za prikazovanje filmov na Kranjskem. Film Končno sama je bila prepovedan, ker

⁴⁸⁶ Marburger Zeitung, 4. 11. in 11. 11. 1897.

⁴⁸⁷ Srđan Knežević: Prva kinematografska prikazivanja, str. 285.

⁴⁸⁸ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, spisi, spis 5716/1897.

naj bi bila njena vsebina hvalnica bordelom.⁴⁸⁹ Sam spis in odlok sta bila izdana in poslana na mestni magistrat v Ljubljani šele 24. novembra 1897. V Laibacher Zeitung pa sta bila že 20. novembra 1897 objavljena dva sporeda. Prvi je bil napovedan od ponedeljka, 20. novembra, do torka, 22. novembra, in je vseboval tudi film Končno sama, kar pomeni, da so si ga Ljubljančani lahko nemoteno ogledali.

Od 22. aprila do 14. maja leta 1899 je Johann Bläser s svojim potujočim kinom ponovno gostoval v Ljubljani. Kratka notica v Slovenskem narodu ob zaključku njegovega gostovanja pa ne namiguje na to, da bi program vseboval kaj takega, kar bi lahko vzbujalo pregrešne misli. »Bioskop, ki se razkazuje v Lartermanovem drevoredu, odpotuje v ponedeljek iz Ljubljane. Jutri bodo zadnje predstave. Podobe so mirne in jako zanimive, med njimi je potrebno posebno omeniti 'Razgled Ljubljane'.«⁴⁹⁰ Deželno predsedstvo pa je tudi tokrat, in sicer 13. maja, poslalo dopis ljubljanskemu magistratu, v katerem opozarja, da se v programu nahajajo določene slike, ki bi jih bilo potrebno prepovedati.⁴⁹¹ Podjetnik naj teh slik erotične narave ne bi predložil v odobritev in jih je sedaj napovedal za ti. zaprte moške večere, ki grobo žalijo javno moralo. Zato so naložili magistratu, da mu mora v primeru predvajanja teh slik erotične narave odvzeti licenco, ki so mu jo podelili za opravljanje kinematografske dejavnosti.⁴⁹² Sam dopis z opozorilom je prispel na magistrat 13. maja 1899, kar je pomenilo le en dan prej, preden je Bläser zaključil s projekcijami v Ljubljani.

Podobna zgodba se je ponovila tudi oktobra leta 1904, ko se je Bläser ponovno ustavil v Ljubljani. Magistrat oziroma župan mesta Ivan Hribar je dne 25. oktobra 1904 odgovoril na spis deželnega predsedstva o gostujočem podjetniku. Podjetnik je očitno ponovno čakal povsem do konca in v tem primeru podal prošnjo za odobritev dodatnih slik. Predsedstvo je 21. oktobra magistratu sporočilo, da je podjetnik dodal svoji prošnji nekatere slike, ki so samo za odrasle. Teh slik pa se mu ne more odobriti, saj bi sprožile javno jezo in bi škodovale nramnosti ter sramežljivosti. V tem primeru naj se magistrat sklicuje na določbo št. 2592 iz 13. maja 1899.⁴⁹³ Njegovi predhodni gostovanji sta bili očitno še v spominu deželnih cenzorjev. In v tem primeru se ravno tako niso ušteli. Vendar je župan Ivan Hribar tudi tokrat predsedstvu sporočil le, »da je lastnik kinematografa Ivan Bläser včeraj ponoči iz Ljubljane v Pulj odšel. Dognalo se je isti v zadnjih petih večerih med 9. in 10. uro napravljaj takozvane 'Herrenabende'. Do katerih pa so imeli samo odsraščeni moški pristop. Pri teh produkcijah je

⁴⁸⁹ Ibidem, spis 5716/1897.

⁴⁹⁰ Slovenski narod, 13. 5. 1899.

⁴⁹¹ Srđan Knežević: Prva kinematografska prikazivanja, str. 287.

⁴⁹² ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, spisi, spis 2592/1899.

⁴⁹³ Ibidem, spis 4239/1904.

Bläser razkazoval baje 3 slike, katere so bile pohujšljive.⁴⁹⁴ Po tem dopisu so gospoda policijskega svetnika Wretschka obvestili, da je takšne predstave ob eventualnem poskusu ponovitve potrebno prepovedati.⁴⁹⁵ Tako cenzura enako kot v prejšnjem primeru, tudi če bi hotela, ni utegnila posredovati.

Leta 1899 je od 8. do 11. novembra v Ljubljani gostoval še Max Schüller, podjetnik iz Pulja, prav tako lastnik enega izmed potujočih kinematografov. Deželno predsedstvo je od njega zahtevalo, naj vse filme pokaže cenzuri, še preden začne s programom. Očitno je bil Schüller manj spreten od Bläserja, saj je pedantno predložil seznam vseh posnetkov, ki jih je nameraval predvajati, in ga poslal v odobritev. Od nameravanega programa so mu odobrili 44 slik - filmov, vseh 17 pikantnih slik, predvidenih za moške večere (Herrenabende), pa so mu zavrnil.⁴⁹⁶ Podjetnik je torej imel od vseh s seboj pripeljanih filmov več kot četrtno takšnih, ki se cenzorjem niso zdeli primerni za javnost. Filmska produkcija, ki je svoje občinstvo našla še na kakšen drug način kot zgolj z golo fascinacijo, ki so jo povzročale »živeče fotografije«, je očitno že kmalu našla relativno širok krog občinstva.

V Travnovem pregledu predvajanih filmov v Ljubljani v naslednjih sedmih letih ni več zaslediti, da bi se kdaj med v časopisju oglaševanimi programi znašli tudi takšni s sporno vsebino ali da bi kateri od podjetnikov organiziral moške večere. Šele marca 1905 je moč zaslediti, da je podjetje The American Show (lastnik je bil N. W. Kobelkoff) napovedalo predvajanje predstav »za gospode, samo za odrasle.« Vendar naj bi spored nudil manj, kot so obljubljali naslovi v sporedu (npr. Kopel dvornih dam, Toaleta device, Novoporočenca gresta spat, Modeli pri slikarju, Kopel Parižanke, Konkurenca prsi itd.).⁴⁹⁷ Spored je bil objavljen 18. marca v Slovenskem narodu in tudi v Laibacher Zeitung. Zanimivo je, da v treh ljubljanskih časopisih nisem zasledil nikakršnega odklonilnega odmeva na te moške predstave. Med spisi deželnega predsedstva pa je najti le prošnjo omenjenega podjetnika za pridobitev licence, ki mu jo je predsedstvo podelilo za postavitve njegovega »showa«. Podeljena mu je bila za tri mesece.⁴⁹⁸

Nekaj mesecev prej, na prehodu iz leta 1904 v leto 1905 (od 17. 12. 1904 do 15. 1. 1905), je v Mariboru gostoval potujoči kinematograf Oskarja Gierkeja, ki je za torek in petek prvega tedna leta 1905 napovedal moška večera.⁴⁹⁹ Povsem običajno so v sobotni številki poročali, da so bile »predstave zelo dobro

⁴⁹⁴ Ibidem, spis 4353/1904.

⁴⁹⁵ Ibidem, hrbtna stran spisa.

⁴⁹⁶ Srđan Knežević: Prva kinematografska prikazivanja, str. 287.

⁴⁹⁷ Janko Traven: Pregled razvoja kinematografije pri Slovencih, str. 85.

⁴⁹⁸ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, spisi, spis 674/1905.

⁴⁹⁹ Marburger Zeitung, 1. 1. 1905.

obiskane, kot tudi predstave za gospode.«⁵⁰⁰ Za naslednji dan pa je program ob večerni urah ponovno predvideval Herrenabend, zaradi česar so se večerne predstave začele že ob sedmi uri. Glede na poročila iz Gradca je stvar vzbudila ogromno zanimanja. Posebno vneto naj bi Gierkejev separé program obiskovali vojaki. V Gradcu, kjer je gostoval med 12. marcem in 21. majem, so k razvemanja polnim elektrobioskopskim projekcijam drle cele divizije vojakov.⁵⁰¹

9.5.1 Vprašanje primernosti

Že prve projekcije pikantnih filmov so v časopisju sprožile vprašanje o spornosti predvajanja in o npravstveni primernosti takih filmov. Časopis Komet se je tako leta 1897 spraševal, ali so morda take predstave namenjene samo določenim krogom ljudi. Takim namreč, ki so jim takšne, moralno vprašljive slike, privlačne. »Tu imamo na primer predstavo, ki nosi naslov Končno sama. Da se mladoporočeni par pusti 'kinematografirati' in potem še privoli, da se posnetke predvaja po vsem svetu, tega, si ni mogel nihče predstavljati. Torej, ali je tu predstavljena situacija umetniški izdelek in kakšne lastnosti oziroma moralne vrednote posedujeta osebi, ki sta služili za snemanje, je lahko jasno vsakomur, ki ima kolikor toliko pameti. Rad priznam, da za določene kroge ljudi predstavljajo takšne vsebine močno privlačno silo in so jim močno mikavne. Vendar ali so potem takem predstave delane samo za določene kroge?«⁵⁰²

Endlich allein je bil sicer v dvojni monarhiji dlje časa zelo uspešen film, kritike pa so bile različne. V Kometu so ga označili za »anstößig«, torej za nespodobnega ali morda celo pohujšljivega. Spet drugi niso kritizirali nemoralnosti filma, temveč so prizore šteli bolj za komične kot pohujšljive. Kritika v časopisu Bozner Zeitung se je nanašala ravno na to dejstvo; v filmu se namreč mladi zakonec ob preoblačenju svoje žene skriva za špansko steno. »Situacija mladega zakonskega moža, ki se mora pri toaleti svoje mlade in lepe žene skrivati za špansko steno, je tako komična, da mora k smehu spraviti najhujšega hipohondra.«⁵⁰³

Edini časopis na Slovenskem, ki je omenil neprimernost posnetka v Bläserjevem programu, je bil Laibacher Zeitung. Dne 24. novembra 1897 je bil objavljen članek, v katerem so zapisali: »Sedanje predvajanje v dvorani hotela Pri Maliču se je zelo izboljšalo, kar omogoča lastna električna naprava za potrebno osvetljava, zaradi česar so fotografske slike bolj jasne in plastične. Vse so vredne

⁵⁰⁰ Marburger Zeitung, 7. 1. 1905.

⁵⁰¹ Ernst Kieninger: »Herrenabende« - Erotik im Wanderkino, v: Projektionen der Sehnsucht, Saturn - Die erotische Anfänge der österreichischen Kinematografie, Wien 1999, str. 59.

⁵⁰² Ernst Kieninger: »Klassische Wanderkino«, str. 302.

⁵⁰³ Paolo Caneppele: Projektionen der Sehnsucht, str. 20.

ogleda in mladina še posebno ceni in odobrava humoristične prizore. Slika, ki se zdi za mladino manj primerna, bo od zdaj naprej odpadla.«⁵⁰⁴

Dejansko se je lastnik potujočega kina, ki je predvajal tovrstne predstave, gibal na meji zakonsko dovoljenega. Tako so »moški večeri« lahko bili izvajani le takrat, ko je bil podjetnik v nekakšnem neformalnem dogovoru z gledalci, da je glede vsega potrebno biti čim bolj diskreten. Če ta tihi dogovor ni bil sprejet, se je lahko podjetnik znašel v precej neprijetnih pravnih postopkih, saj je ravno iz vrst gledalcev največkrat prišlo do prijave.⁵⁰⁵ Oziroma kakor je za Kinematographische Rundschau leta 1908 povedal neki podjetnik: »Kot vsepovsod seveda tudi v tem poslu velja pravilo ponudbe in povpraševanja. In ko se kakšen podjetnik po dolgem omahovanju in prelaganju končno odloči tvegati in predvaja pikantne posnetke, potem leži na njem bistveno manj odgovornosti kot na gledalcih, ki so tako pogosto in vztrajno terjali te vrste slik. Podjetnik na koncu ne ve več, s čim naj postreže svojim obiskovalcem, in jaz si kot človek, ki je v tem poslu že nekaj časa, drznem trditi, da vse predstave, ki se na lestvici kinematografov zdijo tvegane, ljubi, kruti publikli še zdaleč niso dovolj zabeljene.«⁵⁰⁶ Očitno je bilo za filmsko produkcijo tega tipa dovolj zanimanja. Iz katalogov »resnih« producentskih hiš so tako začeli izginjati erotični –«galantni filmi«, začela pa so se ustanavljati podjetja, ki so se specializirala samo za ta žanr.⁵⁰⁷

---

⁵⁰⁴ Janko Traven: Pregled razvoja kinematografije pri Slovencih, str. 29.

⁵⁰⁵ Ernst Kieninger: »Klassische Wanderkino«, str. 304.

⁵⁰⁶ Kinematographische Rundschau, 1. 3. 1908. Citirano po: Kieninger: »Klassische Wanderkino«, str. 305.

⁵⁰⁷ Janko Traven: Pregled razvoja kinematografije pri Slovencih, str. 86, opomba št. 15. Na Dunaju so v tem času ustanovili firmo Saturn. Ustanovitelj in lastnik je bil Johann Schwarzer, delovala pa je med leti 1906 in 1911, ukvarjala pa se je izključno s produkcijo ti. pikantnih filmov. Več o tem Michael Achenbach: Die Geschichte der Firma Saturn und ihre Auswirkungen auf die (sterreichische) Filmzensur; Michael Achenbach, Paolo Caneppele: Anmerkungen zur erhaltenen Produktion der firma Saturn, oboje v: Produktionen der Sehnsucht. Saturn - Die erotische Anfänge der österreichischen Kinematografie, Wien 1999.

9.6 Prehod k stalnim kinematografom in stalnim nevarnostim

Po letu 1905 se je kinematograf tudi pri nas počasi ustalil. Po obdobju potujočih kinematografov je aprila leta 1906 Davorin Rovšek poskušal ustanoviti prvi stalni kino v Ljubljani. Njegov kinematograf je začel poskusno delovati 21. aprila in je deloval do 15. junija istega leta, ko je naredil poletni premor, a jeseni s predstavami ni nadaljeval.⁵⁰⁸

Prvi kino, ki je dejansko postal stalen, je bil Kinematograf Edison in je imel svojo dvorano nasproti kavarne Evropa, ob Dunajski cesti. Delovati je začel maja 1907. Istega leta sta v Ljubljani začela s predvajanji še dva kinematografa. Cinématographe - théâtre français je začel delovati konec avgusta (lastnik je bil že prej omenjeni Rovšek), The American Bioskop pa od konca oktobra. Ljubljana pa je bila očitno premajhna za tri kinematografe, saj je že 20. decembra istega leta kot edini stalni kino v mestu ostal Kinematograf Edison. Septembra 1908 je lastnik Kinematografa Edison moral spremeniti ime kinematografa, saj je Thomas Edison uveljavil avtorske pravice do svojega izuma in tako je nastal Prvi kinematograf Pathé.

Konec aprila 1908 se je Kinematograf Edison že pojavil, kot obravnavana pravna oseba med spisi deželnega predsedstva. Policijski komisar v Ljubljani je namreč poročal, da je v Kinematografu Edison opazil sliko z naslovom Prepovedan sadež, ki se v programu na veliko oglašuje in v kateri je posmehu izpostavljen frančiškanski red. V predstavi zaljubljeni par na nekem vrtu išče »prostorček, kjer bi lahko zadovoljila svojo pohoto.« Pri tem srečata spečega frančiškana, ki se v tistem trenutku prebudi in začne par pohotno in radovedno zasledovati. Nezaželenega gosta zaljubljenca večkrat odženeta, dokler se moški ne razjezi in frančiškana, ki se v tistem trenutku ravno skriva pod verando, polije z vodo, tako da pobegne. Točka je bila pri publikli pospremljena z vsesplošnim smehom. Ker pa vodja podjetja ni bil prisoten, kot sporoča policijski komisar, mu ni mogel prepovedati ponovitve predvajanja filma, ki se je godila tega dne.⁵⁰⁹

Julija 1909 se je pojavil še Elektro-radiograf Ideal, ki je v naslednjih letih postal najpomembnejši kino v Ljubljani, saj je kinematograf Pathé zaprl svoja vrata že februarja naslednje leto. Sedež kina Ideal je postala stavba na Cesti Franca Jožefa (tj. ob današnji Cankarjevi ulici). V Deželnem gledališču (današnja Opera) pa je z delovanjem poizkusil najprej kino Metropol in potem kino Central.

⁵⁰⁸ Ibidem, str. 75-101.

⁵⁰⁹ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, spisi, spis 2194/1908.

Kinematograf Metropol je bil že kmalu po prvih prikazovanjih filmov v letu 1913 deležen obravnave deželnega odbora zaradi predvajanja nemoralnih vsebin. Sredi maja je tako potekala razprava o kinu Metropol, v katerem naj bi prikazovali filme, ki so »s stališča nravnosti najstrožje graje vredni in tedaj za predstave v deželnem gledališču neprimerni.« Razprava se je končala s pooblastitvijo deželnega glavarja Ivana Šušteršiča, da lahko kino zapre, »če se bo še predvajal kak film, ki žali po njegovem prepričanju moralni čut.« Ob tem pa so Dramatično društvo, ustanovitelja kina, opozorili, »da naj zlasti brezpogojno izključi vsak film z erotično vsebino.« Dejansko je bilo delovanje kina 24. maja 1913, dober mesec po prvem predvajanju, zaradi predvajanja erotičnih filmov ustavljeno.⁵¹⁰ Na žalost ni jasno, za katere filme je v tem primeru šlo in kakšna je bila konkretna vsebina »erotičnega« filma. Iz programa, ki so ga redno objavljali v Slovenskem narodu, namreč ni mogoče razbrati filmov, ki bi lahko žalili javno moralo. Odzivi na izvršen ukrep deželnega glavarja pa so bili različni. V Slovencu so se z odločitvijo strinjali, češ da so se v kinu dejansko vrteli nemoralni filmi: »Kino Metropol v deželnem gledališču zaprt. Na podlagi soglasnega sklepa deželnega odbora z dne 17. maja. To radi tega ker so se, v protislovju z danimi obljubami in ustanovljenimi pogoji, predstavljali filmi škandalozne, nemoralne skrajno pohujšljive vsebine.«⁵¹¹ V Slovenskem narodu pa je pisec članka očital deželnemu glavarju, da podob sploh ni videl in da so obtožbe o vrtenju nemoralnih filmov povsem neutemeljene. »Kajti vse podobe, ki se predstavljajo v kinematografu so oblastveno cenzurirane in ta cenzura je v Ljubljani tako sekantna kakor nikjer drugje.«⁵¹²

9.6.1 Kino Central

Kino Central je imel otvoritveno predstavo 1. 5. 1915 in je pomenil realizacijo ideje, po kateri naj bi se z dohodki od kinopredstav kasneje obnovilo Slovensko deželno gledališče. Koncesijo za novi kino je dobila Slovenska krščansko socialna zveza. Poslovodja in kasneje lastnik novega kina je postal Ivan Štefe, ki je bil tudi član Slovenske ljudske stranke.⁵¹³ Kinematograf je z lastništvom dobil tudi politični predznak. Na žalost nekaterih ljudi blizu te stranke pa se je kino, kot bomo videli, držal predvsem tržne logike in programa ni sestavljal le iz preverjenih, moralno povsem neoporečnih filmov. Deželno predsedstvo oziroma za to pristojna komisija, ki je nadzirala javne kinematografske predstave, naj ne bi dovolj zavzeto opravljala svojega dela. V Ljubljani se je zato s problemom pohujšljivih predstav ukvarjal tudi ljubljanski škof Jeglič. Zanimivo je, da v svojem

⁵¹⁰ Janko Traven: Pregled razvoja kinematografije pri Slovencih, str. 147.

⁵¹¹ Slovenec, 24. 5. 1913.

⁵¹² Slovenski narod, 26. 5. 1913.

⁵¹³ Janko Traven: Pregled razvoja kinematografije pri Slovencih, str. 149-157.

dnevniku o filmu ni zapisal prav veliko, dokler niso odprli kina Central, torej kina, ki je zaradi ustanovitelja in poslovodje veljal za bolj »klerikalnega«, oziroma kakor je zapisal škof v svojem dnevniku: »Ljudje mislijo, da je ta kino naš duhovski. Slišale so se besede: 'Kaki svinjarji so duhovni, ki imajo tak kino.«⁵¹⁴

Že dve leti pred tem zapisom v dnevnik je škof začel resno opazovati dogajanje v ljubljanskih kinematografih. Januarja 1915 je opozoril deželnega glavarja, »da svojemu delu dotična komisija ni kos, ki naj nadzira predstave, da ne bo kaj nemoralnega.« V kinu se je namreč po škofovih informacijah zvrstila »serija predstav, ki je sedaj že dovršena, jako nesramna: naga ženska, objem in poljubi od moških.«⁵¹⁵

Naslednji zapis v dnevniku je moč zaslediti že dober mesec po tej prvi pritožbi v zvezi s kinom. Zdi se, da opozorila, ki so bila naslovljena na deželni odbor, niso zalegla, saj je v dnevniku moč opaziti škofovo nezadovoljstvo z opravljenim delom deželnih cenzorjev. »Kino še vedno igra. Slike so večkrat popolnoma nesramne. O eni sem se pritožil predsedniku in rekel, da cenzorji svojim nalogam niso kos. To ga je zbolelo. Ukazal jo je še enkrat cenzurirati. Iz poročila teh cenzorjev in iz onega, ki sem ga jaz dobil privatno, se more dokazati, da lastnik kina goljufa: druge da na cenzuro, druge predstavlja, sploh pa se predstavljajo ljubeznive stvari vedno. Kaj resnega ne vleče: nesramnosti pa vlečejo, da se vse kar tare. In zraven so deklice od 15, 16 let. Moj Bog, bo treba še bolj nastopiti.«⁵¹⁶

Očitno je v tem letu škof postal bolj pozoren na novi medij. Posebno pozornost pa je kinematografu namenil po ustanovitvi kina Central, ki je zaradi lastništva veljal za »duhovski kino.« Ustanovili so ga, kot sem že omenil, maja 1915 in že na začetku oktobra se je škof prepričal, da se tudi v tem kinu vrtijo nemoralne predstave. V kino je zato poslal svojega človeka, ti. prezbiterja, ki bi ga zaradi njegove naloge lahko imenovali tudi »ogleduh«. Ta mu je nato podal poročilo z natančno popisano vsebino dveh filmov. Prvo poročilo se nanaša na film Grofov sin in cirkuška umetnica, ki v osnovi ni bil problematičen. Čeprav je naš vohun ob 4. dejanju, ko se je dogajal karneval in so ljudje v filmu rajali, zapisal: »Alles durch einander.' Za psihologa krasna scena, kako se pod vplivom vina in vrvenja, kot je na maškaradi, kmalu pripravi trezne ljudi do neumnosti.«⁵¹⁷ Tudi škof je v dnevniku zapisal, da »prvič ni bilo nič posebnega, akoravno dosti zaljubljenosti.« Vendar pa: »V drugič je bila velika grdobija.«⁵¹⁸

⁵¹⁴ Jegličev dnevnik, 27. 2. 1917.

⁵¹⁵ Ibidem, 24. 1.1915.

⁵¹⁶ Ibidem, 4. 3. 1915.

⁵¹⁷ NŠAL, fasc: 40.

⁵¹⁸ Jegličev dnevnik, 7. 10. 1915.

9.6.2 Zaklad Abdar Rahmana

Časopisni oglas je prebivalce vabil na ogled z oglasom: »Velika drama iz orienta Zaklad Abdar Rahmana prihaja v Kino Central v Deželnem gledališču danes v soboto in jutri v nedeljo na prva predvajanja v Ljubljani. Drama ima čudovit dekor, z Hugom Flinkom in drugimi najboljšimi igralci«⁵¹⁹

Škofov prezbiter je moral biti ob vsem blišču Orienta pozoren predvsem na moralno primernost prikazanih prizorov. Film si je ogledal v nedeljo, 3. oktobra leta 1915. Po predstavi je škofu Jegliču dostavil naslednje poročilo. Film se je začel z vrnitvijo Abdar Rahmana z zmagovitega pohoda v svoj harem, kjer naj bi se odvijali najbolj sporni trenutki. Kraljica harema je bila takoj deležna nravstvenega pregleda. »Obleka njena zelo pomanjkljiva: prsi le za silo oblečene, okoli pasa za kak pedenj široko gola, v kratkih, rekel bi, plavalnih hlačah (zelo kratkih). Čez: v širokih turških hlačah, ki so iz redke tkanine kot recimo pajčolan, da se popolnoma vidijo skozi gole noge v vsej višini.«⁵²⁰ Rahmana pa vsa ta lepota in zapeljivost žena iz harema ni prepričala; do žena je hladen in se malo marno uleže na zofo. Hotel si je ogledati ves plen, zato so mu pripeljali Rameiko, hči Abu ben Omarja, ki jo je Abdar Rahman na pohodu ukradel njenemu očetu. »Evnuh mu pripelje ujetnico, ki pa šejka niti ne pogleda, ampak mu obrne hrbet. (Ostale žene so v ozadju).« A ostro oko je hitro prepoznalo hotnico, ki se skriva za prelepim obličjem mladega in nedolžnega dekleta. »A izraz ujetnice (kakšnih 17 let) ni izraz plahega dekleta, ki se boji za nedolžnost, ampak slabo simulirana 'žalost' kokete. (Oblečena je v lahko haljico brez rokavov.)«⁵²¹

Do drugega dejanja se v nadaljevanju ne zgodi nič »pretresljivega«. Odposlanca Abu ben Omarja z zakladom odkupita Rameiko, ki se nato vrne k očetu. Abdarjev suženj zaklad zakoplje, šejk pa načrt s skritim zakladom skriva v škatlico za Koran. A ko se ponovno znajdemo v haremu, brez nesramnih reči očitno ne gre. Ples se je v vsej svoji grdobiji razkril tudi na platnu. Abdar Rahman je, po opravih z zakladom, v haremu počival. »Leži na zofi zraven zofe na tleh na preprogi leži Kraljica harema (enako oblečena kot v prvem dejanju) in gospodar jo z roko gladi po licu in rokah, zapove ji, naj pleše pred njim.« Kraljičin ples je našega špijona pretresel. »Ples njen (naravnost ostuden) skozi prosojne hlače (turške) se vidi vsaka kretnja cele noge.«

Film je bil povsem neprimeren za ljubljansko občinstvo. Zanimivi so tudi vtisi, ki jih je na posebnem listu zapustil agent, zlasti njegove opazke o gledalcih.

⁵¹⁹ Laibacher Zeitung, 2. 10. 1915.

⁵²⁰ NŠAL., fasc. št. 40.

⁵²¹ Ibidem.

O najspornejši sceni je sicer menil, da »ako bi bile scene v haremu lepše 'kostumirane', bi igri ne bilo oporekati, tako mi je pa bilo od enega gledanja dovolj, da je v drugič nebi šel gledat.«⁵²²

Če bi torej film razvrščali po klasifikaciji, ki jo je dvajset let kasneje razdelal razlagalec enciklike Pija XI., bi morali ta film vsekakor uvrstiti med tiste, ki škodijo npravnosti. Vendar bi v naslednji razvrstitvi, če sklepamo po podanem mnenju, prišel med tiste, ki so sicer moralni po vsebini, a so nedostojni in nemoralni v izvedbi.

Občinstvo je sicer svoje mnenje izrekalo z vzkliki in smehom. »Ko pa je prišla scena v haremu je nastalo molčanje, ki sem si ga razlagal, ali da so tako napeto opazovali, da si ni nikdo upal črhniti, ali pa jih je bilo sram scene.« Samonadzor kritika pa je vendarle za trenutek popustil ob burki, ki je bila na sporedu po filmu. »V trenutku sem se na tihem smejal budalostim zaljubljenecv in Bobu (preoblečenem v teto), a po končani burki me je bilo tega sram. Ko sem odhajal sem nehote vzkliknil 'neumnost'. Kot da bi bil gledal maškare!« O tej igri-burki je prezbiter očitno poročal manj obširno in je škofu izpostavil le najpomembnejše. »V drugi igri rendez-vous dveh ljubimcev in njihovih ljubic: objemanje in poljubovanje brez konca.«⁵²³

Sklepa ljubljanskega škofa po tem šokantnem poročilu sta bila naslednja. Časopisoma Domoljub in Slovenec je prepovedal oznanjati kino predstave, kar je le delno in začasno uspelo. Deželni odbor pa naj bi prepovedal nemoralne predstave in ob nedeljah in praznikih sploh vse predstave.⁵²⁴ Škof je bil očitno razburjen zaradi predstav v kinu, ki je med ljudmi veljal za »duhovskega«. Da bi se stvar pomirila in bi lahko predstave napovedovali tudi v Slovincu, je Štefe organiziral posebno projekcijo filma. »Pred par dnevi me je g. Štefe prosil, da bi smel Slovincu priložiti program Kino Centrala za nedeljo, namreč Komorna godba, češ da je zares lepo in brez vsake moralne nevarnosti. Nisem prav verjel. Pogovorila sva se, da pridem k preizkušnji v soboto. Šel sem torej danes... To je drama, kakor ponavadi polna zaljubljenosti, objemov in poljubov. Ni bilo posebne nevarnosti, vendar pa se zbuja strast in na marsikoga je to gotovo periculum proximum. Sedaj še bolje poznam nevarnost kinopredstav. Mladenič, dekle, ki jih hodi obiskovat ne more ostati nedolžno in čisto. Kaj pa šele, ako so predstave nemoralne! Pisal bom v uredništvo naših listov, da se samo 'gol inserat' tolerira.«⁵²⁵

⁵²² NŠAL, fasc. št. 40.

⁵²³ Jegličev dnevnik, 7. 10. 1915.

⁵²⁴ Ibidem.

⁵²⁵ Ibidem, 4. 12. 1915.

Škof je torej imel s kinom zaradi slabih predstav nasploh veliko opravi-
ti. 13. aprila 1916 pa je le uspel od deželnega odbora iztržiti zadnje opozorilo,
naslovljeno na kino Central; to opozorilo so v prepisu poslali tudi Jegliču in
je zato ohranjeno v njegovi zapuščini. »Kakor je zvedel deželni odbor, se vrše v
Kinu Central tudi pohujšljive predstave. Vsled tega se podjetje ostro posvari,
naj strogo pazi na to, da se pohujšljivi filmi ne bodo več vprizarjali, sicer bi bil
deželni odbor prisiljen, v prvem prihodnjem slučaju kake pohujšljive predstave
deželno gledišče za vsakršne predstave 'Kina Central' zapreti. Tudi se podjetju
priobčuje, da sme predstavljati 'Življenje Jezusovo' in sploh filme verske vsebine
le z dovoljenjem cerkvene oblasti, če podjetje tega dovoljenja nima mora pred-
stavo opustiti.«⁵²⁶

Kakorkoli, Ljubljankam in Ljubljančanom očitno ni bilo pomoči, jav-
na morala je bila na psu in sramežljivosti, te največje vrednote mladih in nedol-
žnih, med njimi ni bilo moč zaslediti. Februarja 1917 je namreč v dnevniku spet
moč brati, da »kino g. Štefeta spet slabe predstave vrti /.../ Mladina moška in
ženska ga zelo obiskuje, posebno kadar se oznani, da je le za odrasle.«⁵²⁷

---

⁵²⁶ NŠAL, fasc. št. 40.

⁵²⁷ Jegličev dnevnik, 27. 2. 1917.

10 NAMESTO ZAKLJUČKA

Konec vojne je prinesel povsem drugačno občutenje življenja. Ljudje, predvsem mladi, so po mnenju mnogih izgubili ali zavrgli večino vrednot svojih staršev in se predali brezglavemu uživanju. »Vojna je zrahljala marsikatero principe in jih strla v prah, podrla pa je tudi mnogo koristnega in lepega. Mnogo onih, ki so bili silni v svojim nravstvenem čustvovanju, zmerni v uživanju, se je vrnilo iz vojaške službe domov popolnoma demoraliziranih, vdanih vsakovrstnemu uživanju. Alkohol, sifilis in nikotin so tako rekoč zavladaali svetu. Komaj je minula dobro vojna, se je začel po prejšnjem krvavem plesu drugi - kankan razuzdanosti, pijače, pohotnosti. Mnogo prečutih in preužitih noči v družbi dvomljivih žensk in kraljev Alkohola in Nikotina ustvarja pač žive okostnjake, ne pa rdečeličnih, krepkih, mišičastih ljudi.«⁵²⁸

Obdobje med obema vojnama je sicer prineslo veliko olajšanje. Spone starega sveta so popustile, a se hkrati ohranile. V tem delu že omenjene teorije degeneracije so namreč v tem obdobju dosegle svoj največji razmah. Svet meščanskih moralnih norm in vrednot je v njih našel novo zatočišče, se z njimi povezoval in skupaj z njimi ustvarjal novega človeka ter novo družbo. Prepričanje, da družba neizogibno propada, je bilo med ljudmi precej razširjeno, in mnogi so ta propad pripisovali prav izgubi starih nravstvenih vrednot ter splošnemu razvratu, ki naj bi zavladaal. Krivec tega naj bi bili ljudje, ki so si povsem napačno predstavljali stiske moderne družbe in v urejeni svet meščanskih norm oziroma vrednot vnesli zmedo. Zdravnik Anton Breclj je zato zapisal: »Družabni red se razkraja, razvaline se kopičijo. Navzlic vsesplošni zbroji in skorajda neomejeni razbrzdanosti po vsem omikanem svetu, se je začelo že pred vojno in se nadaljuje po vojni neko kričanje o spolni stiski omikanega človeštva, o nekih spolnih krivicah, ki jih je treba v imenu svobode in človečnosti čimprej odpraviti.«⁵²⁹

Javno pohujšanje »novodobnih« moralistov ni več skrbelo. »Spolno življenje ni zgolj osebna ali zasebna zadeva, ki si jo sme kdo poljubno ali samovoljno urejati, marveč temeljna družabna zadeva z jasnim življenjeslovnim smotrom. Kdor ravna mimo tega naravnega smotra ali proti njemu, krši naravne postave, a ne brez občutnih kazni, zakaj narava ga kaznuje sama. Igračkanje s spolnostjo ali prezgodnje izživljanje je kvarno v vsakem, tudi zdravstvenem pogledu.«⁵³⁰

---

⁵²⁸ Sokol, št. 3-4. Citirano po Dolores Kores: Kratka krilca, alkohol & Charleston, V: Zgodovina za vse, št. 1, 2001, str. 52-58.

⁵²⁹ Anton Breclj: Ob viru življenja, Spolne zadeve v preglednih orisih, Celje 1938, str. 43.

⁵³⁰ Ibidem, str. 218.

Tudi na Slovenskem, se je vedno bolj govorilo o padcu rojstev, hkratni vedno večji množitvi manjvrednih posameznikov in splošnemu moralnemu propadu. Družba je po mnenju »novih« moralistov postala bolnik, ki je potreben zdravljenja. Kot naravna in logična izbira pa sta se (ponovno) ponujali medicina in antropologija.

Original-Zeichnung Kamini, Berlin

Triumf kratkih kril. (Sittengeschichte der Inflation)

VIRI IN LITERATURA

- II. Slovenski katoliški shod (Resolucije), Ljubljana 1900.
- III. Slovenski katoliški shod v Ljubljani, Ljubljana, 1907.
- Abrams, Lynn: The Personification on Inequality, Challenges to Gender Power Relations in the Nineteenth Century Divorce Court, v: Archiv für Sozialgeschichte, zvezek 38, 1998.
- Accati, Luisa: Pošast in lepotica, Oče in mati v katoliški vzgoji čustev, Ljubljana 2001.
- Achenbach, Michael; Caneppele, Paolo: Anmerkungen zur erhaltenen Produktion der Firma Saturn, v: Produktionen der Sehnsucht, Saturn - Die erotische Anfänge der österreichischen Kinematografie, Wien 1999.
- Achenbach, Michael: Die Geschichte der Firma Saturn und ihre Auswirkungen auf die österreichische Filmzensur, v: Produktionen der Sehnsucht, Saturn - Die erotische Anfänge der österreichischen Kinematografie, Wien 1999.
- Allen, Peter Lewis: The Wages of Sin, Sex and Disease, Past and Present, Chicago/London 2000.
- Bloch, Iwan: Das Sexualleben unserer Zeit, Berlin 1909.
- Breclj, Anton: Ob viru življenja, Spolne zadeve v preglednih orisih, Celje 1938.
- Brockhaus Conversations-Lexikon, Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie, 9. Auflage, Leipzig 1885.
- Bruckmüller, Ernst: Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva; Zgodovinski časopis, št. 3, 1991.
- Brundage, James A.: Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe, Chicago 1987.
- Bullough, Vern L.: Sex Education in Medieval Christianity, v: Journal of Sex Research, let. 13, št. 3, 1977, str. 345-364.
- Caneppele, Paolo: Entscheidungen der Wiener Filmzensur, v: Materialien zur österreichischen Filmgeschichte, Hrsg. von Thomas Ballhausen, Wien 2002.
- Caneppele, Paolo: Projektionen der Sehnsucht. Die erotische Anfänge der Kinematografie v: Projektionen der Sehnsucht, Saturn - Die erotische Anfänge der österreichischen Kinematografie, Wien 1999.
- Cankar, Ivan: Zbrano delo; Knjiga 1, Ljubljana 1967.
- Cvelfar, Bojan: No, zdaj pa če imaš denar, daj ga sem, potem se pa hitro z menoj spolsko združi, K zgodovini tajne prostitucije v Ljubljani na začetku stoletja, Zgodovina za vse, št. 2, Celje 1994.
- Cvirn, Janez: Boj za sveti zakon, Prizadevanje za reformo poročnega prava od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne, Ljubljana 2005.

- Cvirn, Janez: Civiliziranost kot habitus samonadzora, Spremna beseda, v: Norbert Elias: O procesu civiliziranja, Sociogenetske in psihogenetske raziskave, Drugi zvezek: Spremembe v družbi; Osnutek teorije civiliziranja, Ljubljana 2001, str. 413-434.
- Cvirn, Janez: Iz zgodovine prostitucije v Celju ob koncu prejšnjega stoletja, Kronika, št. 2-3, Ljubljana 1985.
- Cvirn, Janez: K zgodovini homoseksualnosti na Slovenskem ob koncu 19. stoletja in na začetku 20. stoletja, v: Acta Histriae, št. 1, 2004, str. 231-239.
- Delimo, Žan (Delumeau, Jean): Greh i strah, Stvaranje osečajna krivice na Zapadu od XIV. do XVIII. veka, I. zv., Novi Sad 1986.
- Deschner, Karlheinz: Das Kreuz mit der Kirche, Eine Sexualgeschichte des Christentums, München 1990.
- Dimnik, Jakob: Domača vzgoja, Slovenskim materam, vzgojiteljicam, učiteljicam, vzgojiteljem in učiteljem, Ljubljana 1895.
- Döcker, Ulrike: Die Ordnung die bürgerlichen Welt, Verhaltensideale und soziale Praktiken im 19. Jahrhundert, Frankfurt/New York 1994.
- Dolar, Jaro: Cankar in trivialna literatura, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 1-2, 1977, str. 240-248.
- Dolar, Jaro: Sociološki vidiki bibliotekarskega dela, v: Knjižnica, let. 19, št. 1-4, 1975, str. 39-47.
- Dupanloup, Felix, Bischof von Orléans: Die großen Pflichten der christlichen Frau, Conferenzreden, Mainz 1881.
- Eder, Franz X.: Discourse and Sexual Desire, German Language Disourse on Masturbation in the Late Eighteenth Century, v: Journal of the History of Sexuality, let. 13, št. 4, oktober 2004, str. 428-445.
- Eder, Franz X.: Durchtränktsein mit Geschlechtlichkeit, Zur Sozial- und Kulturgeschichte der Begierde vom 17. bis zum 20. Jahrhundert, Habilitationsschrift, Wien 2000.
- Eder, Franz X.: Kultur der Begierde, Eine Gescichte der Sexualität, München 2002.
- Eder, Franz X.: Sexual Cultures in Germany and Austria 1700-2000, v: Sexual Cultures in Europe, National Histories, Manchester 1999.
- Elias, Norbert: O procesu civiliziranja, Sociogenetske in psihogenetske raziskave:
  - Prvi zvezek: Vedenjske spremembe v posvetnih višjih slojih zahodnega sveta, Ljubljana 2000.
  - Drugi zvezek: Spremembe v družbi; Osnutek teorije civiliziranja, Ljubljana 2001.
- Fischer, Marianne: Erotische Literatur vor Gericht, Der Schmutzliteraturkampf in Wien des beginnenden 20. Jahrhunderts, Wien 2003.

- Foucault, Michel: Zgodovina seksualnosti:
  - Zgodovina seksualnosti 1, Volja do znanja, Ljubljana 2000.
  - Zgodovina seksualnosti 3, Skrb zase, Ljubljana 1993.
- Freud, Sigmund: »Kulturna« spolna morala in moderna nervoznost [Die »kulturelle« Sexualmoral un die moderne Nervosität] (1908), v: Problemi, št. 5/6, 2002, str. 133-156.
- Freud, Sigmund: Nelagodje v kulturi, Ljubljana 2001.
- Fuchs, Eduard: Illustrierte Sittengeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart, Das bürgerliche Zeitalter, München 1912.
- Gabršek, Fran: Izkustveno dušeslovje, Ljubljana 1889.
- Gašparič, Jure: Knez Eulenburg na ljubljanskem dvoru, Afera nesojenega ljubljanskega župana Antona Peska, Zgodovina za vse, št. 1, 2001, str. 59-69.
- Gay, Peter: The Bourgeois Experience, Victoria to Freud, Education of the Senses, New York/Oxford 1984.
- Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey=Uebertretungen, Zweyte Auflage, Wien 1815.
- Giddens, Anthony: Preobrazba intimnosti, Ljubljana 2000.
- Globočnik, Damir: 12 jeznih mož, 12 zgodb o slovenski karikaturi, Radovljica 1997.
- Golec, Boris: Tržaški in ljubljanski najdenčki v Kumljanskih hribih, v: Kronika, št. 3, 1989, str. 189-202.
- Goudsblom, Johan: Zivilisation, Ansteckungsangst und Hygiene, Betrachtungen über einen Aspekt des europäischen Zivilisationsprozess, v: Materialien zu Norbert Elias' Zivilisationstheorie, Hrsg. Peter Gleichmann, Johan Goudsblom, Hermann Korte, Frankfurt am Main 1979.
- Grafenauer, Ivan: Zgodovina novejšega slovenskega slovstva, II. del, Doba narodnega prebujenja, Ljubljana 1911.
- Hartl, Friederich: Das Wiener Kriminalgericht, Strafrechtspflege vom Zeitalter der Aufklärung bis zur österreichischen Revolution, Wien/Köln/Graz 1973.
- Heller, Agnes: The Power of Shame, A Rational Perspective, London/Boston/Melburne/Henly 1985.
- Herders Konversations-Lexikon, Freiburg im Breslau, 1905.
- Hočevar, Ladislava: Razvoj psihologije na Slovenskem, diploma, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo, Ljubljana 1971.
- Hodann, Max: Onanie weder Laster noch Krankheit, Berlin 1929.
- Hufeland, Christoph Wilhelm von: Makrobiotik oder die Kunst, das menschliche Leben zu verlängern, Jena 1796.
- Hull, Isabel V.: Sexuality, State and Civil Society in Germany, 1700-1815, Ithaca 1996.

- Hunt, Lynn; Hall, Catherin: *The Curtain Rises, v: A History of Private Life IV, From the Fires of Revolution to the Great War*, Ed. Michelle Perrot, Gen. Ed. Philippe Ariès and Georges Duby, Cambridge, London 1990.
- Jagodic, Jože: *Nadškof Jeglič, Majhen oris velikega življenja*, Celovec 1952.
- Japelj, Jurij: *Pridige za vse nedele (kusi lejtu, II. Dejl*, Ljubljana 1794.
- Jeglič, Anton Bonaventura: *Dekletom, Drugi zvezek. Krščansko šivljenje*, Ljubljana, 1910.
- Jeglič, Anton Bonaventura: *Dekletom, drugi zvezek: Krščansko življenje*, Ljubljana 1910.
- Jeglič, Anton Bonaventura: *Mladeničem, drugi zvezek*, Ljubljana 1910.
- Jeglič, Anton Bonaventura: *Na noge v sveti boj!*, Prva knjiga: *V boj za temelje krščanske vere!*, Celovec 1918.
- Jeglič, Anton Bonaventura: *Na noge v sveti boj!*, Tretja knjiga: *V boj za srečno in veselo krščansko življenje*, Prevalje 1921.
- Jeglič, Anton Bonaventura: *Na noge v sveti boj*, Ljubljana 1918.
- Jeglič, Anton Bonaventura: *Pravilnik za gojence škofijskih zavodih sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano*, Ljubljana 1920.
- Jeglič, Anton Bonaventura: *Staršem, Drugi zvezek: Pouk o vzgoji*, Ljubljana, 1910.
- Jeglič, Anton Bonaventura: *Ženinom in nevestam: pouk za srečen zakon*, Ljubljana 1909.
- Jenkins, R. L.: *Guilt Feelings: Their Function and Dysfunction, v: Feelings and Emotions, The Mooseheart Symposium*, Edited by Martin L. Reymert, C. E. Clifford, T. Morgan, New York/Toronto/London 1950.
- Juhant, Janez: *Škof Jeglič, Poskus podobe velike osebnosti, v: Jegličev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Celje 1991, str. 25-33.
- Jurić Pahor, Marija: *Narod, identiteta, spol*, Gorica 2000.
- Jušek, Karin J.: *Auf der Suche nach der Verlorenen, Die Prostitutionsdebatten im Wien der Jahrhundertwende*, Wien 1994.
- Kavčič, Marjana: *Prostitucija v Ljubljani ob koncu prejšnjega stoletja*, Kronika, št. 3, Ljubljana 1987.
- Kieninger, Ernst: *»Klassische Wanderkino« 1896-1914, Filmkommunikation auf dem Weg zur Institution*, diplomsko delo, Wien 1992.
- Kieninger, Ernst: *»Herrenabende« - Erotik im Wanderkino, v: Projektionen der Sehnsucht, Saturn - Die erotische Anfänge der österreichischen Kinematografie*, Wien 1999.
- Knežević, Srđan: *Prva kinematografska prikazivanja u Ljubljani (1896-1900)*, v: *Zgodovinski časopis, letnik 40, št. 3*, 1986.
- Knigge, Adolph Freiherr von: *Über den Umgang mit Menschen*, Frankfurt 1977.

- Kores, Dolores: Kratka krilca, alkohol & Charleston, v: Zgodovina za vse, št. 1, 2001, str. 52-58.
- Kos, Albert: Slovenec o filmu med leti 1918 - 1924, seminar, 1969, sig. 996, AGRFT, Center za teatrologijo in filmologijo, AGRFT, Ljubljana.
- Kos, Dušan: Ljubezen in zakonska zveza v ognju grešnosti, Prispevek, k zgodovini »morale« na Slovenskem med 16. in 18. stoletjem, v: Zgodovina za vse, št. 1, 2008.
- Kos, Dušan: O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah: tržaška afera Gallenberg 1740, Koper 2004.
- Košir, Igor: Slovenski narod 1900-1908, seminar, štud. l. 1967/1968, AGRFT, Center za teatrologijo in filmologijo, AGRFT, Ljubljana
- Krafft-Ebing, Richard von: Über gesunde und kranke Nerven, 3. izdaja, Tübingen 1885.
- Lampe, France: Dušeslovje, Ljubljana 1890.
- Landsteiner, Günther; Neurath, Wolfgang: Krankheit als Auszeichnung eines geheimen Lebens, Krankheitskonstruktion und Sexualität anhand der Lungentuberkulose um 1900, v: Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften, Jg. 5, 1993, Heft 3, str. 358-387.
- Laquer, Thomas: Orgasm, Generation, and the Politics of Reproductive Biology, v: The Making of the Modern Body, Sexuality and Society in the Nineteenth Century, Ed. Chatherine Gallagher, Thomas Laquer, Berkly/Los Angeles/London 1987.
- Laqueur, Thomas W.: Solitary Sex, A Cultural History of Masturbation, New York, 2003, str. 185. O tem tudi Peter Lewis Allen: The Wages of Sin, Sex and Disease, Past and Present, Chicago/London 2000.
- Leibbrand, Annemarie; Leibbrand, Werner: Formen des Eros, Kultur und Geistgeschichte der Liebe, Bd. 1, Freiburg/München 1972.
- Lenček, Ignacij: Problemi filma. Pij XI. o kinu, v: Naša pot XII, Nekaj smernic katoliškemu dijaštvu.
- Lešić, Zoran: Filmska bibliografija, Jutro od 1920 do 1923, seminar, 1969, sig. 1112, AGRFT, Center za teatrologijo in filmologijo, AGRFT, Ljubljana.
- Ligvorij, Alfonz Marija: Prava nevesta Kristusova, Brežice 1907.
- Ligvorski, Alfonz: Lilija v Božjem vetru ali deviški stan, njegova lepota in pripomočki ga ohraniti, Ljubljana 1880.
- Likar, Andrej: Sveti zakon, Kaj je, od kod in pa ktere dolžnosti naklada, Ženinom, nevestam, posebno pa zakoskim v poduk, Celovec 1856.
- Makarovič, Gorazd: Slovenci in čas, Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja, Ljubljana 1994.
- Mal, Josip: Zgodovina slovenskega naroda, Najnovejša doba, Celje 1928.
- Marx, Julius: Die österreichische Zensur in Vormärz, Wien 1959.

- Meyers Große Konversation-Lexikon, 6. Auflage, Leipzig/Wien 1908, geslo Kolportage, Bd. 11.
- Meyers Großes Konversation-Lexikon, 6. Auflage, Leipzig/Wien 1909, geslo Onanie, Bd. 15.
- Mitterauer, Michael: Familienformen und Illegitimität in ländlichen Gebieten Österreichs, v: Archiv für Sozialgeschichte, Band XIX., 1979, str. 123-188.
- Mosse, George L.: Nacionalizem in seksualnost, Morala srednjih razredov in spolne norme v moderni Evropi, Ljubljana 2005.
- Naš društveni in shodni zakon, Knjižnica slovensko-krščanske zveze, Ljubljana 1902.
- Nathanson, Donald L., Ed.: The Many Faces of Shame, New York/London 1987.
- Pawlowsky, Verena: Mutter ledig - Vater Staat, Das Gebä- und Findelhaus in Wien 1784-1910, Innsbruck/Wien/München/Bozen 2001.
- Pečjak, Vid: Poskus zgodovine psihologije na Slovenskem, v: Zgodovinski časopis, št. 1-2, 1982.
- Pfeifer, Klaus: Medizin der Göthe Zeit. Christoph Wilhelm Hufeland und die Heilkunst des 18. Jahrhunderts, Köln/Weimar/Wien 2000.
- Perrot, Michelle: Scenes and Places; At Home, v: A History of Private Life IV, From the Fires of the Revolution to the Great War, Ed. Michelle Perrot, Gen. Ed. Philippe Aries and Georges Duby, Cambridge/London 1990.
- Perrot, Michelle: The Actors; The Family Triumphat, v: A History of Private Life IV, From the Fires of Revolution to the Great War, Ed. Michelle Perrot, Gen. Ed. Philippe Ariès and Georges Duby, Cambridge/London 1990.
- Pilgrim, Volker Elis: Selbstbefridigter Mensch, München 1977.
- Pius XII: Enciklika sv. Oca pape Pija XII. 'O svetom djevičantvu', Đakovo 1954.
- Poročilo pripravljalnega odbora o I. slov. katoliškem shodu leta 1892 v Ljubljani, Ljubljana 1893.
- Prelog, Matija: Makrobiotika, Ljubljana 1864.
- Puhar, Alenka: Prvotno besedilo življenja, Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju, Zagreb 1982.
- Rémond, René: Religija in družba v Evropi, Ljubljana 2005.
- Ramšak, Mojca: Mama me je s policijo gnala nazaj, ko sem dobila sina ali O nezakonskih otrocih na Koroškem v 19. in prvi polovici 20. stoletja, v: Etnolog, št 7, 1997.
- Ranke-Heinemann, Uta: Katoliška cerkev in spolnost, Ljubljana 1992.

- Roper, Lyndal: Oedipus and the Devil, Witchcraft, Sexuality and Religion in Early Modern Europe, London/New York 1994.
- Rosario, Vernon A.: Masturbation and Degeneracy, v: Sexuality, Ed. Robert A. Nye, Oxford/New York 1999, str. 139-141.
- Rosario, Vernon A.: Phantastical Pollutions, The Public Threat of Private Vice in France v: Paula Bennett and Vernon A. Rosario: Solitary Pleasure, The Historical, Literary and Artistic Discourses of Autoerotism, New York/London 1995.
- Rozman, Edvin: O dostojnosti, Ljubljana 1909.
- Sauerteig, Lutz D. H.: Sex Education in Germany, v: Sexual Cultures in Europe, Themes in Sexuality, Ed. Franz X. Eder, Lesley A. Hall, Gert Hekma, Manchester/New York 1999.
- Saurer, Edith: Scham und Schuldbewußtsein. Überlegungen zu einer möglichen Geschichte moralischer Gefühle unter besonderer Berücksichtigung geschlechtsspezifischer Aspekte, v: »Das Weib existiert nicht für sicht«, Hg. von Heide Dienst, Edith Saurer, Wien 1990.
- Saurer, Edith: Zur Säkularisierung des Sündekonzepts, Die Genese des strafrechtlichen Konzepts der »Erregung öffentlichen Ärgernisses, v: Individualisierung, Rationalisierung, Säkularisierung, Neue Wege der Religionsgeschichte, Hg. Michael Weinzierl, Wien 1997, str. 200-219
- Scheuer, O. F.: Mittel und Wege zur Steigerung wie zur Herabsetzung des Geschlechtstriebes, v: Sittengeschichte der Kulturwelt und ihrer Entwicklung, Sittengeschichte des Intimsten, Hrsg. Leo Schidrowitz, Wien, Leipzig, 1929, str. 274-298.
- Schläpman, Heide: Fragmenti zgodbe o ljubezni / Fragmente einer Geschichte der Liebe, v: Prvi sledovi starosti / Des Alters erste Spuren, urednika: Nedič, Liljana, Silvan Furlan, Ljubljana 1996.
- Schlegel, Joseph-Carl: Selbstbewahrung, Das Geschlechtsleben der jungen Leute unter besonderer Berücksichtigung der Onanie und deren Heiligung, Dunaj 1923.
- Schuster, Oliver: Das österreichische Recht zur gewerbsmäßigen Unzucht die herrschende Sexualmoral von Maria Theresia bis ins 21. Jahrhundert, doktorska disertacija, Linz 2002.
- Shorter, Edward: A History of Psychiatry, From the Era of the Asylum to the Age of Prozac, New York/.../Weinheim 1997
- Sieder, Reinhard: Socialna zgodovina družine, Ljubljana 1998.
- Signy, Patric: Friction of the Genitals and Secularization of Morality, v. Journal of the History of Sexuality, vol. 12, No. 3, July 2003, str. 345-364.
- Slomšek, Anton Martin: Shivlenja frezhen pot, Potrebni nauki inu molitvize sa mladenzhe, Celovec 1845.
- Slomšek, Anton Martin: Krščansko devištvo, Prevalje 1924.

- Slovensko-hrvatski katoliški shod v Ljubljani 1913, Ljubljana 1913.
- Slovenski biografski leksikon:
  - Prva knjiga, Ljubljana 1925-1932.
  - Druga knjiga, Ljubljana 1933-1952.
- Stolberg, Michael: Self-pollution, Moral Reform and the Veneral Trade. Notes of the Sources and Historical Context of Onania (1716), v: Journal of the History of Sexuality, let. 9, št. 1-2, januar/april 2000, str. 37-61
- Stone, Lawrence: The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800, London 1990.
- Studen, Andrej: »Nespodobno oblečene ženske so Satanovo orodje, ker po njih, kakor nekdanj po kači govori«, v: Stiplovskevi zbornik, uredil: Dušan Nečak, Ljubljana 2005, str. 89-102.
- Studen, Andrej: »Samoumevna« čistoča telesa nekoč in danes, Spremná beseda, v: Georges Vigarello: Čisto in umazano, Telesna higiena od srednjega veka naprej, Ljubljana 1999, str. 294-312.
- Studen, Andrej: Ne bo je nikdar več nazaj, Zgodovina za vse, leto XI, št. 2, 2004, str. 101-122.
- Studen, Andrej: Nezakoski otroci, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, odg. ur. Janez Cvirn, Ljubljana 2005, str. 198-199.
- Studen, Andrej: Rabljev zamah: k zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja, Ljubljana 2004.
- Studen, Andrej: Stanovati v Ljubljani: socialnozgodovinski oris stanovanjske kulture Ljubljančanov pred prvo svetovno vojno, Ljubljana 1995.
- Studen, Andrej: Za zdravje je potrebna snažnost: razpravljanje o nasvetih za telesno higieno v 19. stoletju na Slovenskem, v: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 2, 2005, str. 19-29.
- Sveto pismo Stare in Nove zaveze, Slovenski standardni prevod, Ljubljana 1996.
- Terseglav, Franc (Urbanus): Knjiga o lepem vedenju, Ljubljana 1910.
- Thomas, Keith: The Double Standard, v: Journal of History of Ideas, let. 20, št. 2, 1959, str. 195 - 216.
- Tissot, S.(imon) A.(ndré) D.(avid): Versuch von den Krankheiten, welche aus der Selbstbefleckung entstehen, Frankfurt/Leipzig 1775.
- Traven, Janko: Pregled razvoja kinematografije, Pregled razvoja kinematografije pri Slovencih: do 1918, komentar: Liljana Nedič, Stanko Šimec, Ljubljana 1992.
- Trdina, Janez: Podobe prednikov, Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870-1879, 1. knjiga: ...pohujšljive za vsakega..., Ljubljana 1987.
- Trdina, Janez: Zbrano delo, 1. knjiga, Ljubljana 1946.
- Trdina, Janez: Zbrano delo, 12. knjiga, Ljubljana 1959.

- Valenčič, Jožef: Vzgoja in omika ali izvir sreče, Ljubljana 1899.
- Velde, Theodor van de: Popolni zakon, Ljubljana 1936.
- Verginella, Marta: Vloga žene in moža v slovenski publicistiki 19. stoletja in v dokumentih s tržaškega podeželja, v: Zgodovinski časopis, 1993, št. 4, str. 531-545.
- Vesel, Ivan: Olikani Slovenec, Ljubljana 1868.
- Vigarello, Georges: Čisto in umazano, Telesna higiena od srednjega veka naprej, Ljubljana 1999.
- Vrhovec, Boštjan: Bogoljub – članki s filmsko vsebino, seminar, študijsko leto 1971/1972, sig. 1316, Center za teatrologijo in filmologijo, AGRFT, Ljubljana.
- Weeks, Jeffrey: Sex, politics and society, The Regulation of Sexuality since 1800, London/New York 1989.
- Wickenhauser, Ida: Die Geschichte und Organisation der Filmzensur in Österreich 1895–1918, doktorska disertacija, Wien 1967.
- Wullffen, Erich: Der Sexualverbrechen, Berlin 1910.
- Zabukovec, Janez: Kratek poduk o svetem zakonu, Ljubljana 1902.
- Zbirka avstrijskih zakonov: I. zvezek, Kazenski zakon, Ljubljana 1889.
- Zedlers Grosses vollstandiges Universal-Lexicon oziroma Johann Heinrich Zedlers Grosses vollstandiges Universal-Lexicon, Leipzig 1732-1754
- Zwerger, Janez: Nar lepši čednost in nar gerši pregreha, Ljubljana 1879.
- Žagar Žnidaršič, Sabina: Ora et labora in molči ženska!, Pregled demografije dežele Kranjske in pridobitnosti žensk v desetletjih 1880-1910, Ljubljana 2000.
- Žagar, Janja: Služkinje v Ljubljani, v: Traditiones 15, 1986, 19-51.
- Župančič, Anton: Pedagogika, Ljubljana 1904.

Časopisje in revije 1846 – 1918:

- Bogoljub
- Čas
- Dom in svet
- Domače ognjišče
- Drobtinice
- Katoliški obzornik
- Laibacher Zeitung
- Ljubljanski škofijski list
- Marburger Zeitung
- Naši zapiski
- Občinska uprava
- Pedagoški letopis
- Rimski katolik
- Slovan
- Slovenec
- Slovenka
- Slovenska pratika
- Slovenski list
- Slovenski narod
- Slovenski pravnik
- Voditelj v bogoslovnih vedah
- Zeitschrift für Kinderschutz und Jugendfürsorge
- Zgodnja danica
- Zlata doba
- Zora

Arhivsko gradivo:

- Arhiv Republike Slovenije (ARS):
  - AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko
  - AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, 1850-1932, hudodelstva in pregreški
  - AS 351, Državno pravdnništvo, tiskovne zadeve
  - Jegličev dnevnik, prepis v Arhivu Republike Slovenije, dislocirana enota, oddelek II
- Nadškofijski arhiv Ljubljana, serija: škofje, fond: škof Anton Bonaventura Jeglič

Viri za slikovno gradivo:

- Slovenski narod
- Slovenska pratika
- Der Floh
- Die Bombe
- Sinnestaumel; von Ernst Decsey, Gustav Gugitz, A. Klima, Friederich Porges, O. F. Scheuer, Wilhelm Stekel, H. Vorwahl, Leipzig/Wien 1933.
- History of Private Life IV, From the Fires of the Revolution to the Great War, Ed. Michelle Perrot; Gen. Ed. Phillppe Ariès, Georges Duby, Cambridge/London 1990
- Sittengeschichte der Kulturwelt und ihrer Entwicklung in Einzeldarstellungen, Hrsg. Leo Schidrowitz:
  - Sittengeschichte des Intimen, Wien/Leipzig 1927
  - Sittengeschichte des Intimsten, Wien/Leipzig 1929
  - Sittengeschichte des Lasters, Wien/Leipzig 1927
- Hans Ostwald: Sittengeschichte der Inflation, Berlin 1931
- Peter Lewis Allen: The Wages of Sin, Sex and Disease, Past and Present, Chicago/London 2000
- Produktionen der Sehnsucht, Saturn - Die erotische Anfänge der österreichischen Kinematografie, Wien 1999

Fie! That's ugly!

Towards a History of Morality in Slovenia in the 19th Century

This work will attempt to present morals and their development, implications, and weight in society during the second half of the nineteenth century and first half of the twentieth century. It will attempt to illustrate the discrepancy between the expectations and teachings of the moralists on the one hand and people's everyday lives (practices) on the other. This gap between the desired and actual state of things can be most easily recognized in the unceasing repetitiveness of writings marked by uniform pedagogic-moral content.

In Slovenia, this phenomenon had several unique characteristics. Unlike, for example, the German (Protestant) states, the lessons on a moral life being taught in Slovenia were marked by the fear of damnation highly typical of Catholicism. Catholic pedagogues and other writers placed significantly greater emphasis on the value of virginity and modesty on the one hand and the gravity and filthiness of impurity on the other. Furthermore, moral lessons were to remain the province of priest-pedagogues (the inclusion of physicians was a rarer occurrence, although certain notable example from the nineteenth century can be found). It was precisely the fear of damnation which prevented Catholic moralists from discussing at length pathological masturbation and similar subjects. In order to meet with maximum success in presenting the dangers of impure sin, they quickly resorted to rather graphic descriptions of the bog of filth into which impure souls are in danger of sinking.

Until the eighteenth century, the rules and norms for behaviour had been set down in the framework of structurally delineated morals, and were thus far from universal. The lowest classes were so distant and isolated in the social hierarchy that the rules and norms pertaining to them were completely different. For example, certain acts deemed morally unacceptable in the company of persons equal in terms of class (changing clothes, for example) did not elicit the same negative response when done in the company of social inferiors (servants, etc.). As Norbert Elias has noted, the feeling of shame has a highly social function, and was developed to suit the social structure. In short, there exist individuals, in the presence of whom one does not feel shame as a result of certain actions. Such blatantly "structurally organized" public morality began to change with the new epoch - in particular, with the rise of the bourgeois in the eighteenth century: "It was relatively late - when, compared with earlier times, the bourgeois classes as mass classes with a large number of social equals became the upper, ruling classes - that the family became the only or, specifi-

cally, primary and decisive ground for establishing control over urges; it was only then that the earliest social dependence, the dependence of children upon their parents, became especially important and an intensive source of the regulation and modeling of affections that society demanded.”

Through the civilizing process, bourgeois society defined standards and norms for behaviour which, they were becoming more universal, were primarily part of the bourgeois milieu. Because norms were more and more becoming demands, and required an ever greater degree of confidentiality, the enforcement of these values through pedagogy and supervision was transformed into a personal quality – into internalized compulsion or self-control over urges – in the case of individuals where this self-control was particularly well-developed, it could also lead to serious problems later in life.

The “first” or wedding night and the problem of keeping young people in complete ignorance was addressed by Henrik Tuma in one edition of his extensive discussion *Problem seksualnosti* [The Problem of Sexuality], which was published in the journal *Naši Zapiski* [Our Notes]: “Nowhere does pedagogy show itself to be more senseless than with weddings. This is a moment when all the hypocrisy of pedagogy and marriage is concentrated. The symbols of purity, sanctity, the holiness of the ceremonies, and the sentimentality of the family on the one hand; and then, without a transition, the animalistic onslaught of the husband in the wedding bed...The history of marriages shows that the cause of unhappy marriages is most often an ignorance of sexual functions and motherhood. Before her wedding, a girl is familiar with nothing but the abstract, pure love for an ideal man who only exists in fantasies and not in reality, and is unaware of sexual intercourse and of an excessively shy nature. The affect of the first brutal night – and antipathy takes the place of sympathy – disappointment.” Due to the ever greater influence of new, “modern”, bourgeois values, the threshold of feelings of shame and discomfort had begun to move. Sex and the pleasure derived from it were ever more linked to disgust and moral decline. With their prayer books, educational booklets, and writings, the pedagogues and moralists of the nineteenth century attempted to at least partially set this threshold in other classes as well.

Edith Saurer wrote about the widespread phenomenon of women’s prayer booklets in the Austrian German lands at the end of the eighteenth century. “At the end of the eighteenth century and the beginning of the nineteenth century, a number of large shifts occurred in the book market. The triumphant march of the novel, which was read mostly by women, upset the state and the Church, which viewed female fantasies as harmful. Church and state functionaries even

came up with a number of warnings and presented them to the people. There was also an opposite strategy. Priests, in particular friars and catechists viewed the novel as a challenge and increased the production and changed the content of pious books. This new content also led to the development of a new kind of prayer book – women’s prayer books.” A similar phenomenon can also be noted in Slovenia, although somewhat later. Prayer books were especially popular as moral-pedagogic tools throughout the entire nineteenth century. Nearly all prayer books enjoyed several reprintings, and those written by Anton Martin Slomšek particularly stand out.

As the nineteenth century came to a close, the sex life of the individual was becoming a more or less well-formed construct of public interest under the auspices of society and the state. None the less, the ever greater changes would serve to make it the subject of ever more obvious interest. The moral teachings which, together with medicine, had synthesized a science from sex and dealt with the impact of sex on behaviour and the health of the individual in the existing social order and consequently on public morals, faced new challenges, such as the ever greater circulation of pulp novels and cinema.

IMENSKO KAZALO

A

Abrams, Lynn 26
Accati, Luisa 32
Achenbach, Michael 154
Acton, zdravnik 62
Aegidius, Jais 49
Akvinski, Tomaž 74
Allen, Peter Lewis 36
Ariès, Philippe 15, 22, 27
Arko, Mihael 110
Aškerc, Anton 103, 112
Attems, Karel Mihael 117

B

Bartol, Baltazar 49
Belmonte, nuncij na Dunaju 58
Bennett, Paula 74
Blackwell, Ellen 61
Bläser, Johann/Ivan 149, 150, 151,
152, 153
Bleiweis, Demeter 58
Bloch, Iwan 13, 34, 66
Bohinjec, Peter 100
Brame, Caroline 123
Brecelj, Anton 161
Brundage, James A. 18, 19
Bullough, Vern L. 18

C

Caneppele, Paolo 148, 149, 153, 154
Cankar, Ivan 90, 99, 100, 101, 108,
109, 110, 111, 112, 113, 114
Cankar, Karel 111
Carpenter, Edward 64
Clifford, C. E. 32
Crassé, Charles 145
Cvelfar, Bojan 25
Cvirn, Janez 5, 7, 23, 25, 27, 76

Č

Čebulj, občinski gerent 130

Čeč, Dragica 23, 117
Černič, Mirko 65, 66

D

Delimo, Žan (Jean Delumeau) 31, 33
Deschner, Karlheinz 17
Deutscher, Mark 29
Dienst, Heide 31
Dimnik, Jakob 88, 89
Döcker, Ulrike 39
Dolar, Jaro 99, 100
Duby, Georges 15, 22, 27
Duerr, Hans Peter 7
Dupanloup, Felix 47

E

Eder, Franz X. 23, 24, 25, 26, 27, 46,
75, 76, 77, 88
Edison, Thomas 155
Elias, Norbert 7, 8, 9, 10, 11, 20, 29,
32, 35, 82
Ellis, Havelock 77, 80, 81
Erazem Rotterdamski 35
Erb, Heinrich Wilhelm 37

F

Finžgar, Fran Saleški 110, 114
Fischer, Marianne 97, 103
F., Ivan 63
Flandrin, Jean Louis 12
Flink, Hugo 158
Forel, Avgust 62, 63, 66
Förster, Friederich Wilhelm 63
Foucault, Michel 11, 12, 13, 14, 31, 33,
63, 71, 82
Freud, Sigmund 10, 11, 15, 20, 32, 36,
43, 67, 80, 82
Fuchs, Eduard 121, 122
Furlan, Alfonz 50
Furlan, Silvan 145

G

Gabršek, Fran 59, 60
Galen 71
Gallagher, Chatherine 10
Gangl, Engelbert 101
Gašparič, Jure 89
Gay, Peter 9, 14, 75, 77
Giddens, Anthony 94
Gierke, Oskar 152
Gleichmann, Peter 7
Goethe, Johann Wolfgang 12, 95
Golec, Boris 23
Goudsblom, Johan 7
Govekar, Fran 90, 112
Grafenauer, Ivan 100
Graham, S. 62

H

Hall, Catherin 27
Hall, Lesley A. 46
Hartl, Friederich 24, 25, 28
Hekma, Gert 46
Heller, Agnes 32, 33
Herzen, zdravnik 62
Hipokrat 71
Hočevar, Ladislava 59
Hodann, Max 76
Höfferer, Paula 134, 135
Hoffman, zdravnik 62
Hribar, Ivan 151
Hufeland, Christoph Wilhelm 41, 42,
54, 83, 84
Hull, Isabel V. 17, 18, 19, 24
Hunt, Lynn 27

I

Ilešič, Fran 66

J

Jagodic, Jože 93, 113, 114
Japelj, Jurij 47, 48

Jeglič, Anton Bonaventura 22, 38, 40,
41, 42, 43, 44, 46, 54, 55, 56, 57,
58, 65, 68, 69, 88, 90, 91, 92, 93,
96, 98, 101, 103, 104, 107, 108,
109, 110, 112, 113, 114, 115, 119,
121, 122, 123, 124, 125, 126, 127,
156, 157, 158, 159, 160

Jelenc, Vitomil 100
Jenkins, Richard L. 32, 33
Jeran, Luka 49, 100
Juhant, Janez 114
Jung, Johann Heinrich 12
Jurčič, Josip 100
Jurić Pahor, Marija 12
Jušek, Karin J. 25

K

Kalan, Andrej 55
Kant, Immanuel 59
Kaschuba, Wolfgang 8
Kavčič, Marjana 25
Kelemina, Jakob 66
Key, Ellen 66
Kieninger, Ernst 149, 153, 154
Klemenčič, Ivanka 62
Knežević, Srđan 145, 150, 151, 152
Knigge, Adolph Friederich baron 35,
41, 83, 84
Kobelkoff, N. W. 152
Kores, Dolores 161
Korte, Hermann 7
Kos, Albert 143
Kos, Dušan 5
Kosmač, Frančišek 50
Krafft-Ebing, Richard von 38, 54, 62,
64, 91
Kraigher, Alojz 66
Krizostom, Janez 51

L

Lampe, Franc 59, 60
Landsteiner, Günther 39
Lang, Peter 19

Laquer, Thomas W. 10, 35, 36, 71, 74,
75, 76, 78, 80, 82
Leda 61, 62
Lenček, Ignacij 140, 141, 142, 144
Leon XIII. 113
Lešić, Zoran 143
Levec, Vladimir 112
Ligvorij, Alfonz Marija 49, 50
Likar, Andrej 42, 51
Lončar, Dragotin 61
Luther, Martin 87

M

Mahnič, Anton 54, 96
Mahr, Alfred 58
Makarovič, Gorazd 117
Mal, Josip 115
Mantuani, Josip 105
Marten, John 74
Marx, Julius 29
Miklavc, Jože 134, 135
Mitterauer, Michael 22
Moll, Albert 103
Morgan, T. 32
Mosse, George L. 12, 20, 21

N

Namre, Anton 53
Napoleon 27
Nečak, Dušan 141
Nedič, Liljana 141, 145
Neurath, Wolfgang 39
Noldin, Hieronimus 32, 65
Nye, Robert A. 78

O

Oesterlen, zdravnik 62

P

Pajk, Janko 60, 61
Paulus, zdravnik 62
Pavel VI. 71
Pečjak, Vid 59
Pegan, Vladislav 129, 130, 131

Perrot, Michelle 15, 22, 27, 123
Pesek, Anton 89, 90
Pfeifer, Klaus 84
Pij IX. 113
Pij XI. 65, 144, 159
Pij XII. 46, 47
Pilgrim, Volker Elis 75
Prelog, Matija 41, 42, 83
Prešeren, France 68, 108
Puhar, Alenka 83

R

Ramšak, Mojca 23
Ranke-Heinemann, Ute 11, 18, 19, 32,
49, 65, 71, 74, 75, 76
Rémond, René 17
Reymert, Martin L. 32
Ribbing, zdravnik 62
Roper, Lyndal 18
Rosario, Vernon A. 74, 78
Rousseau, Jean Jacques 75
Rovšek, Davorin 155
Rozman, Edvin 21
Rozman, Jožef 85

S

Saleški, Frančišek 122
Salusti, rimski zgodovinar 122
Sauerteig, Lutz D. H. 46
Saurer, Edith 7, 12, 28, 31
Scheuer, O. F. 77
Schidrowitz, Leo 77
Schlegl, Joseph-Carl 76
Schlöpma, Heide 145
Schreiner, Henrik 66
Schüler, Max 152
Schuster, Oliver 25
Schwarzer, Johann 154
Schweitzer, Viljem 104
Shorter, Edward 60, 64, 91, 92
Sieder, Reinhard 16, 20, 21, 52, 115
Signy, Patrick 74
Simsova, Sylva 99

Slomšek, Anton Martin 12, 19, 40, 41,
44, 46, 48, 49, 54, 84, 85, 86, 97,
121, 122

Sonderegger, prof. 62

Stolberg, Michael 75, 78, 80

Stone, Lawrence 11, 78

Studen, Andrej 5, 8, 13, 15, 16, 21, 23,
30, 74, 99, 141

sv. Avguštin 31, 47

sv. Pavel 17, 48, 50, 51, 86

Š

Šenk, Hugon 99

Šimec, Stanko 141

Škulj, Edo 114

Štefe, Ivan 156, 159

Šubic, Simon 146, 147

Šušteršič, Ivan 156

T

Terseglav, Franc (Urbanus) 21, 38, 67

Thomas, Keith 27

Tichy, Marina 98

Tissot, Simon A. D. 19, 48, 54, 71, 74,
75, 76, 83, 86, 88

Traven, Janko 141, 145, 146, 148, 152,
154, 156

Trdina, Janez 77, 95, 96, 134

Tuma, Henrik 9, 63, 64, 65, 66, 67

Turner, Pavel 96

Turšič, Leopold 126

U

Ušeničnik, Aleš 63, 100

V

Valenčič, Jožef 21, 40

Varenn, Pierre 80

Velde, Theodor van de 65

Verginella, Marta 5, 20

Vesel, Ivan 21, 41, 84

Vigarello, Georges 8, 14, 15

Voltaire 75, 78

Vospernik, Jakob 15

Vrhovec, Boštjan 140

W

Waldner, Joseph 49

Weeks, Jeffrey 14, 81

Weinzierl, Michael 7

Wickenhauser, Ida 149

Wretschko, policijski svetnik 152

Wullffen, Erich 67

Z

Zabukovec, Janez 45

Zamejic, Anton 49

Zarnik, Boris 68, 69

Zeeden, Walter 19

Zwenger, Johannes/Janez 50, 88, 98,
121

Ž

Žagar, Janja 15, 99

Žagar Žnidaršič, Sabina 5, 23

Župančič, Anton 60, 109